

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT POLİTİKASI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE İKTİSADİ BÜYÜME
İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

GULI NASIROVA

2501110562

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. HALİL TUNALI

İSTANBUL-2016

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : GULI NASIROVA

Numarası : 2501110562

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT POLİTİKASI

Danışman : DOÇ. DR. HALİL TUNALI

Tez Savunma Tarihi : 26.07.2016

Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ, TÜRKİYE ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YUSUF TUNA		KABUL
2- DOÇ. DR. FERDA YERDELEN TATOĞLU		KABUL
3- DOÇ. DR. HALİL TUNALI		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET YÖRÜK		
2- DOÇ. DR. BURCU KIRAN		

ÖZ
İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ
GULİ NASİROVA

Bu çalışma ile işgücü göçünün göçmen gönderen ülke ekonomisi üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Temel göç teorilerinin ve günümüz dünyasında yaşanan ana göç akımlarının araştırıldığı bu çalışmada göçün, göçmen veren ülke ekonomisi üzerindeki etkisi '3R' teorisi çerçevesinde incelenmiştir. Bu teoriye göre göç, kaynak ülkenin ekonomisini üç farklı yoldan etkileyebilmektedir: İşçi dövizleri, dönüşler ve istihdam. Çalışmamızda göçmen gönderen ülke olarak Türkiye Cumhuriyeti örnek alınmıştır. Türkiye üzerine yapılan bu çalışma sırasında baz alınan 1974 -2014 yılları arasındaki döneme ilişkin güvenilir istatistiksel veri eksikliğinin olduğu tespit edilmiştir. Bu da yapılan analizi, sadece tek bir 'R'yi yani işçi dövizlerini ('remittances') kapsayacak şekilde daraltmaya sebep olmuştur. İşçi dövizleri ile iktisadi büyümeyi temsil eden GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisi VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto yöntemi ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre, Türkiye'de işçi dövizleri ile iktisadi büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: işgücü göçü, iktisadi büyüme, Toda Yamamoto Nedensellik Testi, beyin göçü, dönüşler, işçi dövizleri, istihdam

ABSTRACT

LABOR MIGRATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT: THE CASE OF TURKEY

GULI NASIROVA

This study investigated the impact of labor migration on the economy of a source country (that sends the migrants). Starting with review of theories of migration and of the key migration corridors in the present-day global economy, the paper utilized the framework of “3 R” (remittances, return and recruitment) to examine the impact of emigration on the growth rate of the national economy of a sending country. In the empirical part, the outlined framework was applied to the case of Republic of Turkey. Here, the study found the lack of reliable statistical indicators (within the period from 1974 to 2014), which narrowed the analysis to the single “R” - the remittances. Using the Toda-Yamamoto approach based on the VAR model, the study found a one-way causal relationship between workers' remittances and GDP of a sending country.

Key words: labor migration, economic development, Toda Yamamoto causality test, brain drain, remittances, recruitment

ÖNSÖZ

İnsanlık tarih boyunca sürekli bir hareketlilik içinde olmuştur. Fakat küreselleşme olgusunun yoğun bir şekilde yaşandığı bu devirde göç hem göçmen gönderen hem de göçmen kabul eden ülkeler açısından siyasi, iktisadi ve sosyal bağlamda çeşitli anlamlar kazanmış olup, bu durum gittikçe daha fazla önem taşımaya başlamıştır.. Çalışmamızda göçün iktisadi etkisi göçmen gönderen ülke açısından incelemeye alınmıştır. Göç üzerine yapılan tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da alınan işçi döviz miktarı, işçi dövizinin harcanma şekli, giden göçmenlerin eğitim ve mesleki profili, dönen göçmen işçilerin sahip olduğu beceriler gibi güvenilir istatistiki verilerin eksikliği konusunda bir birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bu nedenle çalışmamızın ampirik bölümü, göçmenlerin profili hakkında bilgi içermeyip, işçi döviz ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir.

Çalışmamın not için değil, öğrenmek için olduğunu idrak ettiren ve benden yardımını, desteğini, sabrını ve bilgisini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Halil TUNALI'ya, ekonometrik analiz konusunda bana destek olan Ekonometri Kürsüsü'nün tüm değerli hocalarına ve özellikle de hocam Doç. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU ve hocam Yrd. Doç. Dr. Aycan HEPSAĞ' a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞGÜCÜ GÖÇÜ OLGUSU, TEORİLERİ VE TRENDLERİ

1.1. GÖÇ TEORİLERİ.....	3
1.1.1. Ravenstein'in Göç Kuralları.....	4
1.1.2. İtme-Çekme Faktörleri Teorisi.....	7
1.1.3. Neo-Klasik Göç Teorisi.....	9
1.1.4. Dünya Sistemleri Kuramı.....	10
1.1.5. İkili İşgücü Piyasası Teorisi.....	11
1.1.6. İşgücü Göçün Yeni Ekonomisi Teorisi.....	12
1.1.7. Göreli Yoksunluk Kuramı.....	12
1.1.8. Göç Sistemleri Teorisi.....	13
1.2. ULUSLAR ARASI HAREKETLİLİĞİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ....	14
1.3. ÇAĞDAŞ ULUSLAR ARASI GÖÇLER: GENEL EĞİLİMLER.....	16
1.3.1. Modern Göçün Kısa Tarihçesi.....	17

1.3.1.1. 1945 ve erken 1970'ler Arası Çok Gelişmiş Ülkelere Göç.....	17
1.3.1.2. 1970'lerin Başından İtibaren Göç Hareketleri.....	21
1.3.2. Günümüzde Yaşanan Göçler: Genel Eğilimler.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN GÖÇMEN GÖNDEREN ÜLKELER

AÇISINDAN ETKİLERİ

2.1. İŞÇİ DÖVİZLERİ.....	29
2.1.1. İşçi Dövizlerini Belirleyen Güdüler.....	33
2.1.1.1. Hipotezler.....	33
2.1.1.2. Güdüler Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmaların Sonuçları.....	34
2.1.2. İşçi Dövizlerini Etkileyen Değişkenler.....	35
2.1.2.1.Sosyo-Demografik Değişkenler.....	36
2.1.2.2.İktisadi, Siyasi ve Kurumsal Değişkenler.....	39
2.1.3. İşçi Dövizlerinin Yoksulluğa ve Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Etkisi.....	43
2.1.3.1.İşçi Dövizlerinin Yoksulluğa Olan Etkisi.....	44
2.1.3.2.İşçi Dövizlerinin Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Olan Etkisi.....	45
2.1.4. İşçi Dövizinin İktisadi Büyümeye Olan Etkisi.....	47
2.1.5. İşçi Dövizleri Konusunda Uygulanabilir Politikalar.....	49
2.1.5.1.İşçi Dövizlerinin Etkin Kullanımını	

Amaçlayan Politikalar.....	50
2.1.5.2.İşçi Dövizleri Gelirini Arttırmayı	
Amaçlayan Politikalar.....	53
2.2. GÖÇÜN İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	57
2.2.1. Göçün İşgücü Miktarı ve Emek Arzı Yapısı Üzerindeki Etkisi.....	58
2.2.2. Göçün Ücret Düzeyi ve İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi.....	59
2.2.3. Ampirik Çalışmaların Sonuçları.....	60
2.2.4. Nitelikli İşgücü Göçü ve ‘Beyin Göçü’ Olgusu.....	65
2.3. DÖNÜŞLER.....	75
2.3.1. Konuk, Mevsimlik ve ‘Kaçak’ Çalışanların Dönüşü.....	78
2.3.2. Yüksek Vasıflı Çalışanlar ve ‘Kalıcı’ Göçmenlerin Dönüşü.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DEN İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN KISA TARİHÇESİ VE İKTİSADİ BÜYÜMEYE OLAN ETKİSİ ÜZERİNE YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMA

3.1. TÜRKİYE’DEN İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN EVRELERİ	82
3.1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Göç Hareketleri.....	82
3.1.2. 1950’li Yıllarda Göç Hareketleri.....	83
3.1.3. 1960’lı Yılların Başından Günümüze Kadar Yaşanan Emek Göçü.....	83
3.2. TÜRKİYE’YE GELEN İŞÇİ DÖVİZLERİ VE İŞÇİ DÖVİZLERİNİN ETKİN KULLANIMINI AMAÇLAYAN POLİTİKALAR	89
3.2.1. 1960 Yılların Başından Günümüze Kadar Türkiye’ye Gönderilen İşçi Döviz İstatistikleri Üzerine Kısa Değerlendirme.....	89

3.2.2. Türkiye’de İşçi Dövizlerinin Etkin Kullanımını Amaçlayan Politikalar.....	92
3.2.2.1. İşçi Dövizlerinin Etkin Kullanımını Amaçlayan Politikalar.....	92
3.2.2.2. İşçi Döviz Gelirini Arttırmayı Amaçlayan Politikalar.....	94
3.2.3. Türkiye’ye Gönderilen İşçi Döviz Miktarını Etkileyen Faktörler.....	97
3.2.4. Türkiye’ye Gönderilen İşçi Dövizlerinin Türkiye Ekonomisine Olan Etkisi.....	99
3.3. TÜRKİYE’DE İŞÇİ DÖVİZİ VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK ÇALIŞMA	101
3.3.1. Veri.....	101
3.3.2. Metodoloji ve Ampirik Sonuçlar.....	101
3.3.2.1. Birim Kök Testleri.....	102
3.3.2.2. Toda-Yamamoto (1995) Yöntemi ile Granger Nedensellik Testi.....	104
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	112
EK.....	131

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1	: Her Üç Sınıflamaya Göre Uluslararası Göçmen Stoku (bin) ve Dört Göç Yoluna Göre Yüzde Dağılımı, 2010.....	26
Tablo 2	: Üç Sınıflama Sistemlerine Göre Uluslar Arası Göçmen Stoku (bin); Kuzey ve Güney'den Gelenlerin Toplam Göçmen Sayısındaki Payları; 2010.....	28
Tablo 3	: Gelişmekte Olan Ülkelere Gönderilen İşçi Dövizî Miktarı (Milyar \$)	31
Tablo 4	: Yurtdışında İstihdam Edilmek Üzere Göç Edenlerin Sayısı ve İşgücüne Oranı, Sri Lanka, 1992-2010.....	62
Tablo 5	: ABD'ye Göç Etmiş Yükseköğretim Mezunlarının Yurdunda Kalan Yükseköğretim Mezunlarına Oranı: 25 Yaş Ve Üstü Yetişkinler, 2000 Yılı Değerleri.....	68-69
Tablo 6	: Türkiye'nin Avrupa Ülkeleri ile İmzalamış Olduğu İkili İşgücü ve Sosyal Güvenlik Anlaşmaları.....	84
Tablo 7	: 1961-2005 Yılları Arasında Türkiyeli İşgücü Göçü ve Bölgelere Göre Dağılımı.....	88
Tablo 8	: Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları.....	103
Tablo 9	: Toda-Yamamoto Yaklaşımına Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları.....	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1** : Yaşanan ve Gidilecek Yerdeki Faktörler ve Bunların Etkileşimi.....8
- Şekil 2** : Uluslararası Emek Hareketliliğinin Nedenleri ve Etkileri.....15
- Şekil 3** : UN DESA, Dünya Bankası ve UNDP Sınıflamalarına Göre ‘Kuzey-Güney’ Ayırımı, 2010.....24-25
- Şekil 4** : Üç Sınıflamaya Göre Dört Göç Yolunda Göçmen Sayısındaki Değişmeler, 1990-2010.....27
- Şekil 5** : Doğrudan Yabancı Yatırımı, İşçi Dövizleri, Resmi Kalkınma Yardımı ve Özel Sermaye Akışları Miktarlarının Yıllara Göre Dağılımı (Milyar \$).....32
- Şekil 6** : Sri Lankalı Göçmen Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı, 1986-2008,%.....63
- Şekil 7** : Türkiye’ye Gelen İşçi Dövizleri.....90

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
B. A. E.	Birleşik Arap Emirlikleri
CIS	Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States)
DÇB	Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DESİYAB	Devlet Sanayi ve İşçi Bankası
DM	Alman markı (Deutsche Mark)
FDI	Doğrudan Yabancı Yatırımı (Foreign Direct Investment)
FRG	Almanya Federal Cumhuriyeti (Federal Republic of Germany)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	İnsani Gelişme Endeksine (Human Development Index)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labor Organization)
IOM	Dünya Göç Örgütü (International Organization for Migration)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

İSO	İstanbul Sanayi Odası
KKK	Köy Kalkınma Kooperatifleri
KMDTH	Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı
NIC	Yeni Sanayileşmiş Ülkeler (Newly Industrialized Country)
ODA	Resmi Kalkınma Yardımı (Official Development Assistance)
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (The Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPF	Yurtdışı Pakistanlılar Vakfı (The Overseas Pakistanis Foundation)
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)
SDH	Süper Döviz Hesabı
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
UN DESA	Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı (United Nations Department of Economic and Social Affairs)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
VAR	Vektör otoregresyon (Vector Autoregression)

GİRİŞ

Büyük bir hızla küreselleşen günümüz dünyasında göç süreçleri gittikçe daha çok önem kazanmaktadır. İşgücü göçü kitlesel bir şekilde yaşandığında, hem göçmen gönderen ülke hem de göçmen kabul eden ülke üzerinde önemli sosyo-ekonomik etkiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla göç olgusu, karar alıcılar, medya, sendikalar ve akademik çevre tarafından yakından takip edilmekte ve konuya ilişkin sorunların çözümü için büyük çaba harcanmaktadır.

Türkiye Göç İdaresi tarafından kabul edilen tanıma göre göç, “bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde bir yerden başka bir yere gitmesi”dir. Ayrıca bu tanıma göre, “süresi, yapısı ve nedenine bakılmaksızın insanların yer değiştirmesi sonucunu doğuran nüfus hareketleri de bu kapsama dâhil edilmektedir”. Başka bir deyişle, mülteciler ve iradesi dışında göçe zorlanan kişiler de göçmen kapsamına dahildir. Çalışmamızda kendi özgür iradesiyle gittiği ülkede iş bulmak ve çalışmak amacı ile yapılan göç, yani işgücü göçü neticesinde meydana gelen iktisadi sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Geride bırakılan ülkenin ekonomisi üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek için belirli sorulara cevap verilmesi gerekmektedir: İnsanları, başka bir ülkeye gitme konusunda karar alması sürecinde etkileyen unsurlar nelerdir? Literatüre bakıldığında bu soruyu yanıtlayacak birçok teori ortaya atılmış olmasına rağmen bu konuda fikir birliği bulunmamaktadır. Göç haritalarına bakıldığında, geride bırakılan ülkelerin daha çok gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir. Yani işgücü göçü, daha çok gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yaşanmaktadır. Dolayısıyla işgücü göçünün geride bırakılan ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinin araştırılması ve tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, sosyal bilimlerde ortaya atılan göç kuramları kısa bir şekilde anlatıldıktan sonra uluslararası işgücü hareketliliği teorik yönden incelenmiş ve çağdaş uluslararası göçlerin tarihinden ve genel eğilimlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölüm ise ortaya atılan ‘3R’ teorisine göre

hazırlanmıştır. Bu teoriye göre, uluslararası işgücü göçü, göç veren ülkenin iktisadi büyümesini üç farklı kanaldan etkileyebilmektedir: İşçi dövizleri, istihdam ve geri dönüşler (“the three R’s”: Remittances, Recruitment and Return). Çalışmamızın ikinci bölümünde, gelişmekte olan ülkeler açısından çok önemli bir dış finansman kaynağı haline gelmiş olan işçi dövizlerine ağırlık verilerek bu kanallar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana yaşadığı işgücü göçünün evrelerinden bahsedildikten sonra bu dönem boyunca ülkeye akan işçi dövizleri istatistikleri üzerine kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca Türkiye’de işçi dövizlerinin etkin kullanımını amaçlayan politikalar ve işçi dövizleri miktarını etkileyen faktörler incelenmiştir. Son olarak da, bu döviz kaynağının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümün sonunda Türkiye’de işçi dövizleri ve iktisadi büyüme ilişkisi üzerine yapılan ampirik bir çalışma yer almaktadır. Türkiye üzerine yapılan çalışma sırasında incelenen 1974 - 2014 yılları arasındaki dönem için güvenilir istatistiksel veri eksikliğinin olduğu tespit edilmiştir. Bu da yapılan analizi, sadece işçi dövizlerinin iktisadi büyümeye olan etkisini kapsayacak şekilde sınırlandırmaya neden olmuştur. İşçi dövizleri ile iktisadi büyümeyi temsil eden GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisi VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto yöntemi ile test edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞGÜCÜ GÖÇÜ OLGUSU, TEORİLERİ VE TRENDLERİ

1.1.GÖÇ TEORİLERİ

İnsanlar tarih boyunca sürekli bir hareketlilik içinde olmuşlardır. Ulus devletlerin oluşumu ve sanayileşme sürecinin yaşanması ve özellikle de sömürgecilik döneminin sona ermesi ile birlikte insan hareketliliği sınır ötesi şeklini alarak siyasi, iktisadi ve sosyal bağlamda çeşitli anlamlar da kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana göç sürekli artıp nitelik değiştirmiştir. Dünya haritasının tekrar yapılanması ve küreselleşmenin getirdiği değişim sonucunda göç uluslararası bir olgu haline gelmiştir. Bu bağlamda, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında nüfus ve emek hareketleri, dış göçler ve göçmen işçi hakları gibi problemler akademik ve siyasi dünyada ana tartışma konuları haline gelmiştir.¹

Uluslararası göç, daha iyi bir yaşam şansı arayışındaki kişinin başka bir yere göçmeye karar vermesi, doğduğu yerle köklerini koparması ve yeni bir ülkede çabucak asimile olması gibi basit bir bireysel eylem olarak düşünülmemelidir. Zira göç ve yerleşme, göçmenin geriye kalan hayatını kuşatabilecek ve sonraki kuşakları da etkileyen çok daha uzun soluklu bir süreçtir. Yani göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün bir toplumu etkiler.²

Bu nedenle, göç ile ilgili tüm çalışmalar özünde inter-disipliner özellik taşımaktadır. Her bir bilim dalı, göç olgusunu daha derinlemesine anlamamız için özel bir katkıda bulunmaktadır. Antropologlar ulus ötesi ağlar ve topluluklar ile ilgilenirken, sosyolog ve iktisatçılar sosyal ve beşeri sermayenin önemini vurgulayıp göçmenin toplumsal entegrasyon sırasında bize ne tür zorluklar ile karşılaştığını göstermektedirler. Coğrafyacılar göçün mekânsal olarak nereye yöneldiğine

¹ Songül Sallan-Gül, "Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yardımlar", **İnsan Hakları Yılığ**, Cilt 23-24, 2001-2002, ss. 79-93, (çevrimiçi), http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/1c25d6a4438e452_ek.pdf?dergi=%DDnsan%20Haklar%FD%20Y%FDI%FD%F0%FD, 18 Mayıs 2015, s. 80

² Stephen Castles, Mark J. Miller, **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslar arası Göç Hareketleri**, Çevirenler: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2008, s. 29

bakarken, siyasetbilimciler ise yasal çerçevenin göç sürecini nasıl etkiyebildiğini, göçün vatandaşlık ve egemenlik gibi parametreleri değiştirebildiğini göstermektedirler. Tarihçiler göçmenlerin farklı zaman dilimleri içinde yaşadıkları farklı tecrübeleri göstermekle birlikte, en önemlisi, başka bir yere yaşamaya giden insanların umut ve iddialarını anlamamız ve onlarla empati kurmamızda bize yardımcı olmaktadır. Asıl iş ise bu açıdan demograflara düşmektedir çünkü onlar bizlere insan hareketliliğinin neticesinde hem göçmen gönderen hem de göçmen kabul eden ülkede yaşanan nüfus yapısı değişikliğini göstermeye yarayan teorik ve ampirik araçlara sahiptirler.³

Biz göç olgusunu, göçün göç veren ülkenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini inceleyebilme bağlamında iktisadi perspektiften ele alacağız. Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta vardır. Bilimde, göç ile ilgili ortaya atılan ilk kuramlar hem sosyolojik hem de iktisadi bir karaktere sahiptir (Ravenstein'in ve Lee'nin göç kuramları) ve daha sonra iktisatçılar tarafından geliştirilen göç teorileri bu ilk çalışmalara dayanmakta veya en azından atıfta bulunmaktadır. Biz bu ilk teorileri belirtmenin, göç olgusu üzerine kurulan teorilerin daha net bir şekilde anlaşılması açısından faydalı olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle, aşağıda yer alan yedi kuramın arasında ilk geliştirilen göç kuramları da yer almaktadır.

1.1.1. Ravenstein'in göç kuralları (The Laws of Migration)

19. yüzyılın ortasında, William Farr'ın göç hakkındaki fikirleri hâkimdi. Farr, “göçün, hiçbir kesin kanuna bağlı olmaksızın yürüdüğü” fikrini savunuyordu. Bunun üzerine, Ernest Georg Ravenstein'in çalışmaları bu kuramın yanlış olduğuna dair kanıt getirmeye çalışmıştır.⁴ Diğer bir deyişle, Ravenstein analizi, göç olgusunun genelgeçer kanunlara tâbi bir şekilde gerçekleştiğini ispatlamaya yönelikti. Ravenstein, 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı istatistiklerini kullanarak yedi göç kanunu belirlemiştir. Genel anlamda Ravenstein'in çalışmasının güçlü ve derin bir analizden yoksun olduğu görülebilir fakat “dönemi için ve daha sonraki göç

³Caroline B. Brettell, James F. Hollifield, **Migration Theory: Talking Across Disciplines**, Third Edition, New York and London, Routledge, 2000, s. 6

⁴John Corbett, **Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885**, 2005, (çevrimiçi) <http://www.csiss.org/classics/content/90>, 18 Mayıs 2015

çalışmaları için anlamlı bir öncü olma niteliği taşımaktadır.” Daha sonra ortaya atılan göç kuramları ve modelleri bu çalışmadan hareketle geliştirilmiştir. Çünkü Ravenstein’in 1885’te yayımlanan bu çalışması, göç ile ilgili bilinen ilk çalışma olma niteliği taşımaktadır.

19. yüzyılının ikinci yarısında İngiltere’de yaşanan gelişmeler, endüstrileşme ve hızlı kentleşme, çalışmanın teorik temelini oluşturmuştur. Bu dönemde, endüstrileşme neticesinde oluşan yeni iş imkânları emek piyasası yapısını değiştirmiştir. Aynı zamanda, endüstrileşmeye paralel olarak gelişen ulaşım ve haberleşme imkânlarını da arttırmıştır. Tüm bu gelişmeler insanları Avrupa’nın içlerine ve Kuzey Amerika’ya yöneltmiştir. Milyonlarca insan doğduğu toprakları, evleri terk ederek daha iyi bir hayat arayışına girmiştir. Böyle bir dönemde çalışmasını yapmış olan Ravenstein’in, 1885 ve 1889 yıllarında yayımladığı Göç Kanunları (The Laws of Migration) başlıklı iki makalesinde belirlediği yedi göç kanunu, göç teorisinin temelini oluşturmuştur. İlk makalesinde daha çok iç göç süreci üzerinde durulmuş, ikinci makalesinde ise dış göç ile ilgili kuramlar yer almıştır.⁵ Bu göç kanunları şunlardır:

1. Göç ve uzaklık: Belirli bir yerleşim yerinden ayrılan göçmenlerin büyük bir çoğunluğu en yakın sanayi ve ticaret merkezlerine göç ederler. Bu merkezlere yönelen göç boyutları, bu sanayi kentlerindeki iş imkânlarının çoğunluğunun o kentte yaşayan nüfusa oranını belirler.

2. Göç ve aşamalar: Aslında Ravenstein’in ikinci göç kanunu birincisinin devamı niteliğindedir. Buna göre, sanayileşme ve ticaretin büyümesi sonucunda kentlerde meydana gelen hızlı bir ekonomik büyüme kenti çevreleyen yakın yerleşim yerlerindeki kişileri hızla kente çekmektedir. Böylelikle de, kentin çevresel alanındaki kırsal bölgelerde, çalışma çağındaki nüfus bağlamında bir azalma, başka bir ifade ile ‘boşluklar’ oluşacaktır. Bu ‘boşluklar’ ise uzak bölgelerden gelen göçmenler tarafından doldurulacaktır. Uzak bölgelerden gelen göçmenlerin geldikleri

⁵ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı 17, Güz 2006, ss. 67-91, (çevrimiçi), www.sobbiad.mu.edu.tr/index.php/asd/article/download/186/188, 18 Mayıs 2015, s. 69

yerlerde yarattıkları ‘boşluklar’ ise o bölgelere daha yakın yerlerden gelenler ile doldurulacaktır. Her bir aşama ile kente daha fazla göçmen yönelecektir ve kentin avantajları göçmenler tarafından algılandıkça göç tüm ülkeye yayılacaktır.

3. Yayılma ve emme süreçleri: Ravenstein’a göre, ülkenin bölgeleri arasında iktisadi farklılaşma mevcuttur. Bu farklılaşmadan dolayı nüfus sürekli bir şekilde hareket eder, yani yayılır. Yine Ravenstein’a göre, göçmenler basit bir şekilde sadece yerleşim yerini değiştirmek amacıyla göçe katlanmazlar. Daha iyi bir yaşam ve çalışma şartlarını elde etmek için göç ederler. 19. yüzyılın şartları açısından bakıldığında, göç edenler, kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetin getirisinden pay almak istedikleri için göç ederler. Buna göre, büyüyen sanayi merkezleri, nüfus artışından ziyade göç süreci yardımıyla büyüyeceklerdir. Yani kentlerin bu yayılma süreci neticesinde oluşan göç, kentsel sanayi merkezlerinde emilmektedir.

4. Göç zincirleri: Ravenstein’a göre, göç süreci zincirleme olarak gelişir, yani göç alan yerleşim alanları zamanla göç vermeye başlayacaktır. Başka bir ifadeyle, her bir göç dalgası, tetikleyici etki göstererek bir diğer göç dalgasını yaratacaktır ve bir kez başladığında ardı ardına devam edecektir.

5. Doğrudan göç: İlk dört kural basamaklı ve zincirleme nitelikli bir göç sürecini anlatmaktadır. Fakat Ravenstein’ın beşinci kuralı çok daha farklı bir göçü dile getirmektedir; buradaki göç hareketi doğrudan, uzun mesafeli ve basamaksızdır. Bu uzun mesafeli göçler, direkt, basamaksız bir şekilde, büyük ticaret ve endüstri merkezlerine yönelmektedir.

Genel olarak bakıldığında, büyük ticari ve sanayi merkezlerine yönelen göç Ravenstein’a göre iki farklı şekilde gerçekleşir: İlk modelde göç basamaklı, kısa mesafeli ve zincirleme özelliğe sahiptir; ikinci modelde ise göç basamaksız, uzun mesafeli ve dolaysızdır.

6. Kırsal kent yerleşimcileri farkı: Kırsal bölgede yaşayanlar kentte yerleşik olarak yaşayanlara nazaran göç etmeye daha eğilimlidirler. “Kente yönelen göçler, kentte yaşayan yerleşikleri çok fazla yerinden oynatmamaktadır. Oysaki kırsal

kesimden kırsal kesime yapılan göç, kırsalda yaşayan yerleşikleri yerinden oynatma, göç dalgaları ve basamaklı bir göç yaratma eğilimindedir.”

7. Kadın erkek farkı: Ravenstein’in ilk çalışmasına göre, kadınlar erkeklere göre göçe daha eğilimlidirler. Fakat ikinci çalışmasında bu kurala bir düzeltme getirilmiştir. Buna göre kadınlar iç göç ve kısa mesafeli göçlerde daha etkindirler, erkekler ise uzun mesafeli ve yurtdışı göçlere daha fazla katılım göstermektedir.⁶

Ravenstein bu yedi kuralı 1885 yılında yayımlanan çalışmasında yer almıştı. Dört sene sonra yayımlanan ikinci makalesi ise yurtdışı tecrübelerinden de faydalanmıştır. O dönemde Kıta Avrupası’nın belirli bölgelerinde ve Kuzey Amerika’da yaşanan göçlerin değerlendirilmesi sonucunda şu sonuca ulaşılmıştır: Yerleşik olmayan arazilerin bol olduğu bölgelere uzun mesafeli göç oranı daha yüksektir. Ayrıca, Ravenstein’in çalışmaları ile ilgili belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır: Araştırmacıya göre göç sürecinde en önemli etken, iktisadi bir ortamın kalitesidir, yani iktisadi olmayan nedenler ile göç yaşanmakla birlikte boyutları iktisadi temelli göç ile kıyaslandığında cüzi miktarlardadır. İktisadi ortamın ne kadar iyi olduğunsa iklim şartları, vergi oranları vs. gibi etmenlere bağlı olduğu belirtilmektedir.⁷

1.1.2. İtme-Çekme Faktörleri Teorisi

Göç teorileri arasında en çok bilinen bir diğer kuram ise itme-çekme faktörleri kuramıdır. Bu kuramı, Everett Lee 1966 yılında “Bir Göç Teorisi” (A Theory of Migration) adıyla yayımladığı makalesinde ortaya atmıştır. Lee’nin bu çalışması da daha önce göç üzerine yapılmış çalışmalar gibi Ravenstein’in kurallarına atıfta bulunmaktadır. Fakat Lee’ye göre Ravenstein’in kuramı daha çok göç üzerine yoğunlaşmış olup göçmenin kendisini göz ardı etmektedir. Ayrıca daha sonra Ravenstein’in çalışmalarının yayımlandığı zamandan itibaren yetmiş yıllık bir zaman dilimi boyunca göç üzerine yapılan yüzlerce çalışmanın çoğu ise

⁶ S. Çağlayan, **a.g.e.**, ss. 69-70

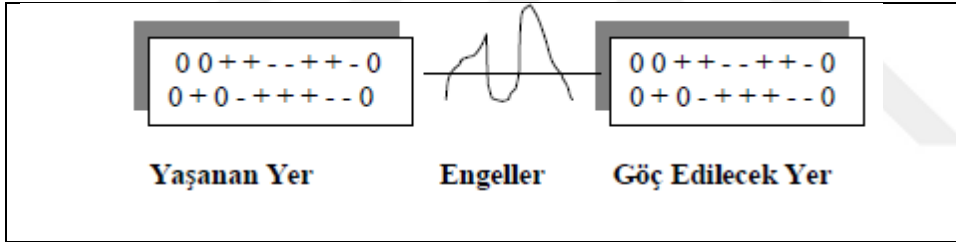
⁷ J. Corbett, **a.g.e.**

“göçmenlerin demografik yapısına ait genel bir eğilim ortaya koymaktan öte gitmemiştir”.⁸

Bu nedenle, Lee öncelikle göçlerin karakteristik özelliklerini belirleyerek bunların içinde göçmenleri yönlendiren itici ve çekici faktörleri saptamaya çalışmıştır. Analizinin temelini oluşturacak dört ana faktör aşağıdaki gibidir:

- Yaşanan yerle ilgili etmenler,
- Gidilmesi düşünülen yerle ilgili etmenler,
- Yaşanan yer ile göç edilecek hedef yer arasında bulunan engeller,
- Bireysel etmenler.

Şekil 1: Yaşanan ve Gidilecek Yerdeki Faktörler ve Bunların Etkileşimi

Kaynak: Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı 17, Güz 2006, ss. 67-91, (çevrimiçi), www.sobbiad.mu.edu.tr/index.php/asd/article/download/186/188, 18 Mayıs 2015, s. 69

Lee'nin kuramına göre, “..göçün nedenleri olarak insanları doğdukları yerlerden ayrılmaya zorlayan itici faktörleri ve onları göç alan belirli ülkelere çeken çekici faktörleri algırlarlar. İtici faktörler demografik büyümeyi, düşük yaşam standartlarını, ekonomik fırsat yoksunluğunu ve siyasal baskıları içerirken, çekici faktörler emeğe olan talep, boş araziler, cazip ekonomik fırsatlar ve siyasal özgürlüklerdir.”⁹ Başka bir ifadeyle, itme-çekme kuramına göre, hem terk edilen yurttan hem de gidilecek yerleşim yerinde itici ve çekici faktörler vardır ve bu faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır. Şekil 1’de görüldüğü gibi, göç için “0”lar nötr, “+” olumlu, “-“ler ise olumsuz etmenleri ifade eder.

⁸ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı, Ankara, 2004, s. 30

⁹S. Castles, M. J. Miller, **a.g.e.**, s. 31

Lee'nin bu kuramda vurguladığı önemli bir nokta vardır: Yaşanan yer ile göç edilecek hedef yer arasında bulunan engelleyici faktörler vardır. Potansiyel bir göçmenin önündeki analiz, basit olumlu ve olumsuz faktörleri içeren matematiksel bir hesaptan ibaret değildir, bu artılar eksiler hesabı göç alma sürecinin ilk adımını oluşturmaktadır. Yaşanan yer ile gidilecek yerlerdeki tüm faktörler eşitlendiğinde, bu engeller belirleyici bir role sahip olacaktır. Lee bu engelleyici faktörlerin iki boyutta değerlendirmeye alınması gerektiğini savunmaktadır. Bunlardan ilki kişisel (“mikro”) faktörler, diğeri ise kişisel olmayan (“makro”) faktörlerdir. Göçü engelleyen kişisel faktörler arasında göç sonrasında yaşanacak olan hukuksal ve sosyal belirsizlik, göç mesafesi, ulaşım bedel ve imkânları gibi faktörler, kişisel olmayan etmenler arasında ise katı göç kanunları, ırk veya ulusal kimliğe gönderme yapan göç sistemleri, göç için fiziksel uygunluk gibi daha üst düzeydeki faktörler sayılabilir.¹⁰

1.1.3. Neoklasik Göç Teorisi (*Neoclassical Economic Theory*)

Neoklasik teori, göç bağlamında geliştirilen en eski teoridir. Bu kuram, işgücü göçünün ana sebebinin bölgelerarası ücret farkının olduğunu savunmaktadır. Farklı bölgelerde oluşan ücret düzeylerindeki farkın nedeni ise sermaye ve işgücünün eşitsiz dağılması sonucu bölgelerarası işgücü arzı ve işgücü talebi farklılaşmasında yatmaktadır. Ayrıca, işgücü verimliliği, işçi örgütlenmesi gibi diğer faktörler de etkin olabilmektedir. Bu kuram neoklasik ekonomi içerisinde temellendirilmiştir, yani buna göre insanlar fayda-maliyet hesabını yapabilmekte ve rasyonel olarak karar vermektedir. Neoklasik ekonomi esaslarına göre, sermayenin bol ve işgücünün görece kıt olduğu ülkelerde denge ücret düzeyi daha yüksek olacak, bunun aksine işgücü arzının görece yüksek olduğu ülkelerde ise ücretler daha düşük düzeylerde dengelenecektir. Böylece, işgücü göçü düşük ücretli ülkelere yüksek ücretli ülkelere yönelecektir. Dolayısıyla, bu teoriye göre, ücret farklılıkları yok olunca ve küresel ile ulusal ekonomiler birbirine bağımlı hale geldikçe işgücünün dolaşımı

¹⁰S. Çağlayan, **a.g.e.**, ss. 73-74

azalacaktır.¹¹ Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, neoklasik göç teorisine dayanarak uluslararası göç üzerine geliştirilen teorik çerçeve verilmiştir.

1.1.4. Dünya Sistemleri Kuramı (*World systems theory*)

Immanuel Maurice Wallerstein'in 1974 yılında yayımladığı *Modern Dünya Sistemi* kitabında dile getirdiği "Dünya sistemleri teorisi"nden yola çıkan çeşitli sosyoloji teorisyenleri, uluslararası göçün köklerini, belli ulusal ekonomilerde yer alan gelişmeler ile değil, 16. yüzyıldan bu yana gelişen ve yayılan dünya pazarının yapısı ile bağlantılandırmışlardır. Dünya sistemleri teorisi, dünyanın merkez ve çevre olarak ikiye bölündüğünü savunur. Wallerstein'in yaklaşımı bağlamında, "Merkez" ve "Çevre" arasında yapısal ve kurumsallaşmış bir "işbölümü" vardır: Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ve genel olarak kapitalist ilişkiler sistemini uygulayan "Merkezi" bölgeler yüksek düzeyde teknolojik ilerlemeye sahip ileri düzeyde ürünler üretmekte, "Çevre" bölgeler ise kapitalist ağlar ve değerler ile kuşatılmış "Merkezin" temsilcilerine hammadde, tarımsal ürün ve ucuz işgücü sağlayan bölgeler olmaktadır. Yani "Merkez" ve "Çevre" arasındaki değişim eşit olmayan şartlarda gerçekleşmektedir: "Çevre" ürünlerini düşük fiyatlardan satmak zorunda kalmakta olup buna karşılık "Merkezin" ürünlerini daha pahalıya almak zorundadır.¹²

"Merkez kapitalist ülkelerden gelen şirketler, genellikle anlayışlı (sympathetic) hükümetlerce özel serbest üretim bölgeleri içinde, düşük ücret oranlarından yararlanan montaj sanayiler kurmak için gelişmekte olan ülkelere girerler. Fabrika işçilerine yönelik talep yerel emek piyasalarını güçlendirir ve geleneksel üretici ilişkilerini zayıflatır. Ancak, talep edilen emeğin büyük kısmı kadın emeğidir ve neticesinde işgücünün kadınlaşması erkeklerin olanaklarını kısıtlar fakat yeni fabrika işleri çok zorlu ve düşük ücretli olduğundan, kadınlar birkaç yıl çalıştıktan sonra yeni iş imkânları aramak üzere ayrılma eğilimindedirler. Yabancılara ait fabrikaların çevresel bölgelere kurulması ve böylelikle yerel olarak

¹¹Roel Jennissen, "Causality Chains in the International Migration Systems Approach", **Population Research and Policy Review**, 26(4), 2007, ss. 411 – 36 , (çevrimiçi), <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11113-007-9039-4> , 20 Mayıs 2015, s. 413

¹² Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, Ekim 2002, ss. 14-17

üretilemlerle rekabet eden malların üretilmesiyle, erkeklere yönelik fabrika odaklı istihdam olanakları sağlamaksızın işgücünün kadınlaştırılmasıyla ve bu ihtiyaçların karşılanması için yaşam boyu gelir eğilimi temin edilmeksizin, kadınların endüstriyel çalışma ve modern tüketim için sosyalleştirilmesi köylü ekonomisini zayıflatır. Sonuç, sosyal ve ekonomik olarak köklerinden kopmuş ve göçe yatkın bir nüfusun yaratılmasıdır.”¹³

1.1.5. İkili İşgücü Piyasası Teorisi (*Dual labor market theory*)

1979 yılında Massachusetts Teknoloji Enstitüsü öğretim üyesi Michael J. Piore, “Birds of Passage” adlı kitabında “ikili işgücü piyasası” hipotezini ortaya atmıştır. Buna göre, gelişmiş sanayi ülkelerinin ekonomik yapısı, sermaye-yoğun birincil bir sektör ve onu destekleyen ikincil emek-yoğun bir sektörden oluşmaktadır. Birincil sektörde yüksek vasıflı elemanların istikrarlı bir şekilde istihdam edilmesi, yüksek ücret düzeyi ve sosyal güvence söz konusudur. İkincil sektörde ise birincil olana göre çok daha düşük ücret seviyesi, “hizmetçi niteliğinde sosyal statü” ve istihdamın devamlılığı konusunda kayda değer istikrarsızlık hâkimdir. Vatandaşlar bu tür iş piyasasının uzun vadeli kariyer fırsatları sağlamadığı gibi birçok farklı nedenlerden dolayı ikincil piyasaya ait işlerden kaçınmaktadırlar. Göçmenler ise göçü hayatlarında geçici bir dönem olarak görürler, dolayısıyla bu çok az terfi şansı ile güvenli olmayan ve sömürücü işleri vatandaşlara göre çok daha kolay kabul ederler, ayrıca gelişmiş sanayi ülkelerinin ikincil sektörlerinde uygulanan ücret düzeyleri de göçmenlerin geldikleri az gelişmiş bölgelerinin ücret düzeylerinden daha yüksektir. Bu açıdan, geçici göçmen işgücü bu soruna en iyi çözüm olarak kabul edilir. Başka bir ifadeyle, gelişmiş sanayi toplumunun varlığını sürdürmesi için göçmen işçilere ihtiyacı vardır.¹⁴

¹³ Douglas S. Massey et. al., “Theories of International Migration: a Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19(3), 1993, ss. 431-466, çevirenler Saniye Dedeoğlu et. al., “Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi”, **Göç Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ekim 2014, ss. 11-46, (çevrimiçi), <http://docplayer.biz.tr/12070639-Uluslararası-goc-kuramlarının-bir-değerlendirmesi.html>, 21 Mayıs 2015, ss. 21-25

¹⁴ Michael J. Piore, “The Shifting Grounds for Immigration”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 485, Mayıs 1986, ss. 23-33, (çevrimiçi),

1.1.6. İşgücü Göçünün Yeni Ekonomisi Teorisi (*The new economics of labor migration*)

1985 yılında, Oded Stark ve David E. Bloom tarafından geliştirilen bu teoriye göre göç kararı alma süreci basit bir şekilde bireyin iktisadi çıkarları çerçevesinde hareket etmesinden ibaret değildir. Özellikle aile ve hane halkı gibi sosyal gruplar bu süreçte etkilidirler. Başka bir ifadeyle, bu kuram, göçün bir aile stratejisi olduğunu öne sürmektedir. Şöyle ki, hane halkı, gelirleri konusunda son derece tedbirli davranmakta olup riskten kaçınmaktadır. Aile üyelerinden birinin ya da birkaçının göç sürecine katılması ve yurtdışından işçi dövizini şeklinde döviz göndermesi aile gelirini arttırmakla birlikte gelir kaynaklarını çeşitlendirmekte, dolayısıyla bir tür güvence oluşmaktadır.

Ayrıca bu teori, daha iyi bir gelire sahip ailelerden gelen kişilerin uluslararası göçe daha sık katılmalarını da açıklamaktadır. Zira gelirini göç süreci için riske atmayı göze alamayan yoksul aile üyeleri yurtlarında kalırken, daha fazla harcama yapabilecek üyeler ise yurtdışına göç etmektedirler.¹⁵

1.1.7. Göreli Yoksunluk Kuramı (*Relative Deprivation Theory*)

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, işgücü göçünün yeni ekonomisi teorisi, farklı gelir seviyesine sahip ailelerin göç sürecine katılma oranlarının farklı olmasının sebebini açıklamaya çalışmıştır. Göreli yoksunluk kuramı ise, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu bölgelerde göçe katılma oranının daha yüksek olacağını savunmaktadır. Kısa vadede, gelen işçi dövizini bu gelir eşitsizliğini arttırsa da uzun dönemde azalmasına neden olacaktır.

Bu kurama göre işçi göç sürecine katılma kararı aldığında iki safhadan geçmektedir. Bunlardan birincisi beşeri sermayeye yatırımda bulunmasıdır, ikincisi ise yatırımlarının geri dönüşünü mali sermayeye dönüştürmektedir. Böylece başarılı

http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/SummerSchool2013/readings/Kaczmarczyk_Reading%207.pdf, 20 Mayıs 2015, s. 24

¹⁵ Oded Stark, David E. Bloom, "The New Economics of Labor Migration", *American Economic Review*, 75(2), 1985, ss. 173-178, (çevrimiçi), https://www.jstor.org/stable/1805591?seq=1#page_scan_tab_contents, 20 Mayıs 2015, ss. 173-178

göçmenler ileride artan maddi olanakları ile çocuklarına daha iyi bir eğitim, ailelerine ise daha iyi bir barınma olanağı sağlayabilmektedir. Ayrıca, yüksek vasıflı göçmenlerin göç sürecinde elde ettikleri başarılar, komşularına ve diğer potansiyel göçmenlere beşeri sermayeye yatırımın başarılı olmada ne kadar önemli bir rol oynadığını gösterebilmektedir.¹⁶

1.1.8. Göç Sistemleri Teorisi (*Theory of Migration Systems*)

Bir göç sistemi, göçmen alan-veren iki veya daha fazla ülke tarafından oluşmaktadır. Göç sistemleri teorisi, göç hareketlerinin genellikle bir sisteme dâhil olan göç alan ve göç veren ülke arasındaki sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticaret, yatırım veya kültürel bağlarla dayanan ve önceden var olan bağlantılar üzerinden ortaya çıktığını savunur.¹⁷ Başka bir ifadeyle, göçü tetikleyen siyasal ve ekonomik ilişkilerdir. Bir sistemde yer alan ülkeler birbirlerine coğrafi bağlamda yakın olmak zorunda değildir, yakınlık bu göç hareketlerini arttırmadığı gibi uzaklık da onlara engel olmamaktadır. Bazı ülkeler birden çok göç sistemine dâhil olabilir fakat uygulamada bu durum daha çok göçmen gönderen ülkeler için geçerlidir. Ülkeler toplumsal değişme, iktisadi dalgalanma veya siyasal istikrarsızlık gibi sebeplerden dolayı sistemden çıkabilir veya sisteme katılabilirler. Göç sistemlerinin yapıları istikrarsız bir karaktere sahiptir.¹⁸

Göç sistemleri teorisini diğer göç teorilerinden ayıran özellik, kapsamlı ve inter-disipliner anlayışın bir parçası olmasıdır. Kurama göre, herhangi bir göç hareketini makro ve mikro yapılara ait etkilerin bütünü belirler.

Makro yapılar dünya piyasasının ekonomi siyasetini, devletlerarası ilişkileri ve göç yerleşimini kontrol etmek amacıyla göç veren/alan ülkelere düzenlenen kanunları ve uygulamaları içerir. Mikro yapılar ise göç ve yerleşme sorunlarıyla başa çıkmak için göçmenler tarafından geliştirilen enformel toplumsal ağlardır. Enformel ağlar kişisel ilişkileri, aile ve ev kalıplarını, arkadaş ve cemaat bağlarını, sosyal ve

¹⁶ Oded Stark, J. Edward Taylor, "Relative deprivation and international migration", **Demography**, 26(1), 1989, ss. 1-14, (çevrimiçi), <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2737350>, 20 Mayıs 2015, pp. 5-6

¹⁷ S. Castles, M. J. Miller, **a.g.e.**, ss. 35-36

¹⁸ N. Abadan-Unat, **a.g.e.**, ss. 22-23

ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsamaktadır. Bu tür ağlar bireyler ve gruplar için bilgi kaynağı açısından hayati öneme sahip olup ‘sosyal sermaye’ olarak düşünülebilir.¹⁹

1.2. ULUSLARARASI HAREKETLİLİĞİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Uluslararası göçü Neoklasik teori perspektifinden ele alalım. Öncelikle, uluslararası göçün olanaklı olduğunu yani emek hareketliliği önünde her hangi bir engel olmadığını ve işçilerin serbest bir şekilde düşük ücretli ülkelere yüksek ücretli ülkelere göç edebildiğini varsayalım. Bazı şeyleri sabit tutarak, uluslararası göçe odaklanıp, emek ve hareketsiz toprak olarak iki üretim faktörü kullanarak tek mal üreten iki ülkeli bir sistemin işleyişini inceleyelim. Tek mal üretildiğinden dolayı bu sistemde mal ticareti söz konusu değildir. Bununla birlikte, daha yüksek ücret arayışı içinde olan işçiler ülkelerarası hareket etmektedirler. Göçün olmadığı durumda teknolojik gelişmişlik seviyelerindeki farklılık ya da emeğe göre arazi kullanılabilirliğindeki farklılıklar ücret düzeylerinin farklılaşmasına sebep olmaktadır.

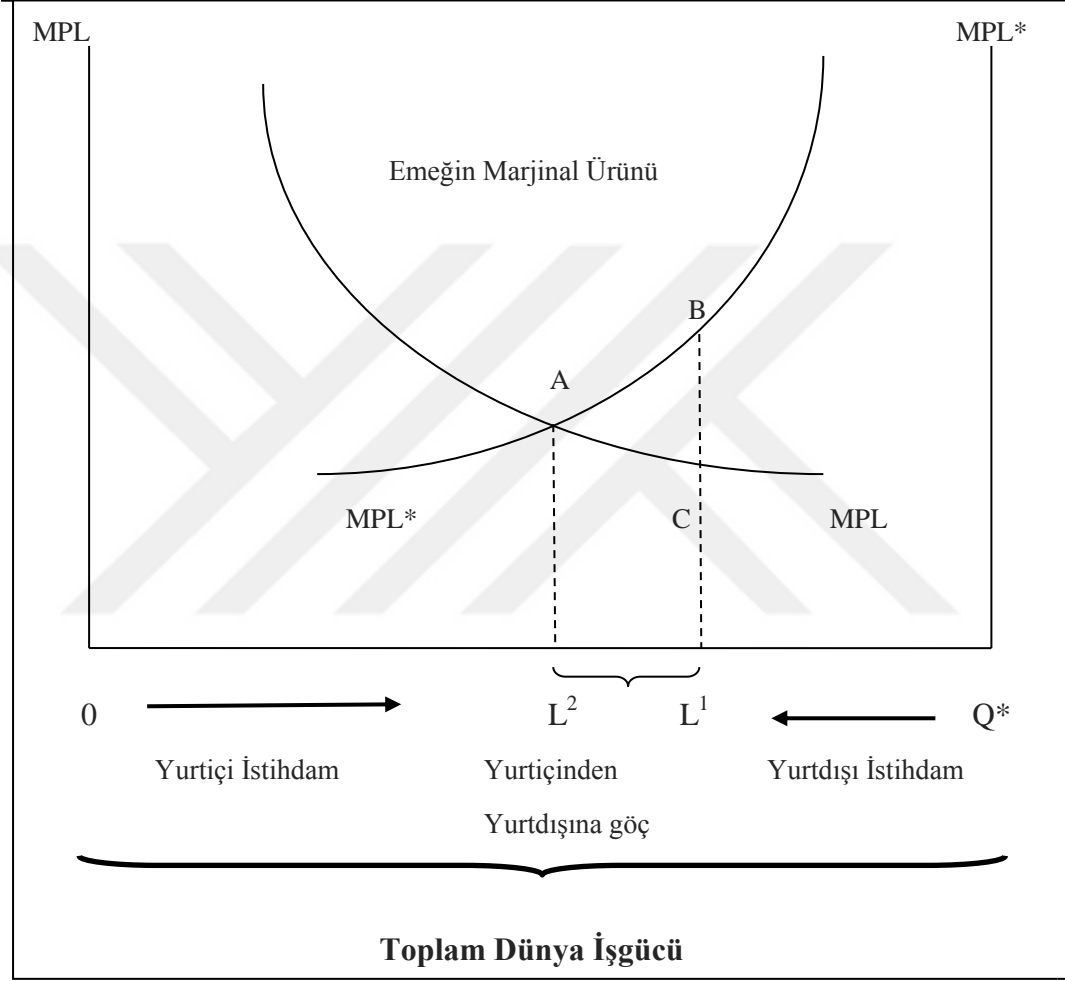
Grafik 1 ‘uluslararası emek hareketliliğinin nedenleri ve etkilerini’ gösteren bir grafikdir. ‘Grafiğin yatay ekseninde toplam dünya işgücü yer alırken, dikey ekseninde farklı ülkelerdeki aynı malın üretimini temsil eden iki marjinal ürün eğrisi söz konusudur. Bu eğriler mal fiyatları tarafından türetilmez. Bunun yerine dikey ekseninde reel ücretlerin ölçüldüğünü varsayalım. Başlangıçta yurtiçi ve yurtdışında çalışanlar olduğunu varsayalım. İstihdam düzeyi, teknoloji ve toprak donanım farklılıkları göz önüne alındığında, reel ücretler yurtdışında (B noktası) yurtiçinden (C noktası) daha yüksektir.’

Şimdi ülkelerarası emek hareketliliğinin olanaklı olduğunu varsayalım. İşçiler daha yüksek ücretli bölgeye yöneleceğinden yurtiçinden yurtdışına doğru hareket edecektir. Bu hareket yurtiçi işgücü miktarını düşürdüğünden yurtiçi denge ücret düzeyi yükselecektir. Yurtdışında ise tam tersi bir durum söz konusu olacaktır. Emek

¹⁹ S. Castles, M. J. Miller, **a.g.e.**, ss. 36-37

hareketliliğinin engellenmediği bu ortam devam ettirilecekse göç süreci iki ülkenin reel ücret düzeyleri eşitleninceye kadar devam edecektir. Bu sürecin sonunda yurtiçi ve yurtdışı emek dağılımı eşit miktarda A noktasında dengelenecektir.

Şekil 2: Uluslararası Emek Hareketliliğinin Nedenleri ve Etkileri

Kaynak: Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz, **International Economics, Theory & Policy**, Ninth Edition, Berkeley, Princeton University of California, 2012, s. 6969'den aktaran Tahsin Bakırtaş, **Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Kalkınma: Küresel Kalınma Odaklı Sorunlar, Yeni Model Arayışları**, 1. Basım, Ankara, Nobel Yayınevi, Mayıs 2014, s. 391-393

‘Dünya işgücünün yeniden dağılımı hakkında üç nokta dikkate alınmalıdır:

1. Reel ücretlerin yurtiçinde artması, yurtdışında düşmesi sonucu iki ülkedeki ücretlerin yakınsamasına yol açar.
2. Bir bütün olarak dünya çıktısı artar. Yurtdışı çıktısı, marjinal ürün eğrisi L^1 'ken L^2 olması sonucu artarken, yurtiçi çıktı düzeyi ise azalır. Yurtdışı

çıktı artışı, yurtiçi çıktı azalışından ABC üçgen alanı kadar daha fazla olması nedeniyle, toplam dünya çıktısı da artar.

3. Bu kazanca rağmen, bazı insanlar değişiklikten zarar görür. Örneğimizde yurtdışındaki ülkedeki çalışanlar işçi göçü olmadan önce yüksek reel gelir elde ederken, göç edenler de yurtiçinde düşük reel ücret elde ederlerdi. Bu nedenle göç eden işçiler bundan yarar sağlarken, yurtiçindeki mevcut işçiler bu durumdan zararlı çıkarlar.’

Neticede, kazançlı bir duruma neden olan serbest uluslararası ticaret gibi serbest uluslararası emek hareketliliği de ‘ilkesel olarak’ dünyanın daha iyi bir konuma getirilmesine olanak vermektedir. Bununla birlikte, uygulamada bazı gruplar bu durumdan zararlı çıkmaktadırlar. Bazı üretim faktörlerinin kısa vadede mobil olmamasından dolayı yukarıda ele aldığımız modelden daha karmaşık bir yapıya sahip birçok ürün üretip ticaretini yapan birçok ülkenin dâhil olduğu modelde de ana sonuç yine aynı olacaktır: Bir bütün olarak dünya bazında kazançlı bir durum söz konusu iken bazı grupların zarar görmesi.²⁰

1.3. ÇAĞDAŞ ULUSLARARASI GÖÇLER: GENEL EĞİLİMLER

Modern göçün derin analizi ve tarihin detaylı incelenmesi burada mümkün değil, biz bu çalışmamızda çağdaş göçün genel eğilimlerini belirtip ana trendleri belirtmekle yetineceğiz.

Uluslararası göç, ne geç 20. yüzyılın ne de sömürgecilik ve kapitalizm olarak vücut bulan modernitenin bir icadıdır. Göçler erken dönemlerinden bu yana insanlık tarihinin birer parçası olmuştur. Bununla birlikte, 1945’ten bu yana ve özellikle 1980’lerin ortalarından itibaren uluslararası göçün önemi ve hacmi artmaktadır. Göç, küresel değişim üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilir.

²⁰ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz, International Economics, Theory & Policy, Ninth Edition, Berkeley, Princeton University of California, 2012, ss. 68-69’den aktaran Tahsin Bakırtaş, **Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Kalkınma: Küresel Kalınma Odaklı Sorunlar, Yeni Model Arayışları**, 1. Basım, Ankara, Nobel Yayınevi, Mayıs 2014, s. 391-393

1.3.1. Modern Göçün Kısa Tarihçesi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana uluslararası göç hareketi artmış ve nitelik değiştirmiştir. Bu, iki temel aşamada gerçekleşmiştir. Birincisi, 1945'ten 1970'lerin başına kadar, 'çok gelişmiş ülkelerdeki büyük ölçekli sermayenin temel ekonomik stratejisi yatırımın yoğunlaşması ve üretimin genişlemesiydi.' Bunu sonucunda, birçok az gelişmiş ülkeden Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'nın hızla büyüyen sanayi bölgelerine çok sayıda göçmen çalışan getirildi. Bu aşama 1973-1974 yıllarında yaşanan 'petrol krizi' ile beraber sona erdi ve çok gelişmiş ülkelerin yabancı işçi alması durduruldu. Çünkü yabancı işçi istihdamı geniş makroekonomik eğilimlerden güçlü bir şekilde etkilenir ve 'Petrol Krizi' sonrası dönemde boy gösteren durgunluk ve dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılması neticesinde yabancı emek gücü istihdamının genel olarak durgunlaşması veya azalması bunun bir kanıtıydı. Dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılması dünya ticaret kalıplarının değişmesi ve yeni teknolojilere geçişi de kapsayacak şekilde gerçekleşiyordu. O dönemde aynı zamanda yeni endüstriyel bölgelere sermaye yatırımları yapıldı. Bu gelişmeler, uluslararası emek göçünün 1970'lerin ortalarında başlayıp 1980 ve 1990'larda önem kazanan ikinci aşaması ile sonuçlandı. Bu aşamada, hem göçmen gönderen hem de göçmen kabul eden ülkeleri etkileyen karmaşık göç kalıpları söz konusu oldu.

1.3.1.1. 1945 ve erken 1970'ler Arası Gelişmiş Ülkelere Göç

Bu dönemde gelişmiş endüstriyel ülkelere yaşanan göç üç ana gruba ayrılır:

- a. Yabancı İşçiler ve 'Misafir işçi' Sistemleri (Avrupa çevresinde yer alan az gelişmiş ülkelere gelen çalışanların, çoğu kez 'misafir işçi sistemiyle' aracılığıyla, Batı Avrupa'ya göçü);
- b. Kolonyal İşçiler ('sömürge işçileri'nin eski sömürgeci güçlere göçü);
- c. Kuzey Amerika ve Avustralya'ya Kalıcı Göç (önce Avrupa'dan, sonra Asya ve Latin Amerika'dan Kuzey Amerika ve Avustralya'ya kalıcı göç).

Bu göç türleri bugünkü göç ağlarının oluşma sürecinde ana rol oynamıştır. Bu nedenle her birinden kısaca bahsetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

a. Yabancı İşçiler ve ‘Misafir işçi’ Sistemleri

1945 ve 1973 arasında çok endüstrileşmiş bütün Batı Avrupa ülkeleri dönem dönem geçici yabancı işçi ihraç etmiştir. Hızla büyüyen ekonomiler Avrupa çevresinde yer alan az gelişmiş ülkelerin işçi rezervlerini kullanabilmiştir: Akdeniz ülkeleri, İrlanda ve Finlandiya. Bazı ülkelerin iktisadi gelişmişlik bağlamında geri kalması daha önceki sömürgeleşmenin bir sonucuydu (İrlanda, Finlandiya, Kuzey Afrika ülkeleri). Güney Avrupa ülkeleri örneğinde ise az gelişmişlik hem savaş zamanı yıkımıyla hem de ‘çağdışı sosyal ve politik yapılardan’ gelmekteydi. Savaş sonrası işgücü ihraç eden çoğu gelişmiş ülkeler, ‘misafir işçi’ getirtme işlemini hükümet tarafından yürütülen özel projeler çerçevesinde gerçekleştirmişlerdi. Bu göçmen işçiler genellikle tahsis edilen işlere bağlıydılar, göçün ilk safhalarında aile birleşimi hakları yoktu ve disiplinsizlik nedeniyle sınır dışı edilebilirlerdi. O döneme ait birkaç istatistiki veri: İngiltere; İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra çoğu İtalyan erkek olmak üzere 90.000 işçi getirildi. 1946 ve 1951 arasında ise 100.000 Avrupalı daha çalışma izniyle birlikte ülkeye giriş yaptı. Fransa: 1970’te, 2 milyon yabancı işçi ve onlara bağımlı 690.000 kişi ülkede ikamet ediyordu. FRG: Ülkedeki yabancı işçi sayısı 1956’da 95.000’den 1966’da 1,3 milyona ve 1973’te 2,6 milyona yükseldi. Görüldüğü gibi, İngiltere diğer ülkelere göre ‘misafir işçi’ alımları daha az miktarda gerçekleşti çünkü sömürgelerden gelen işçileri kullanmak daha kolaydı.

b. Kolonyal İşçiler

Eski sömürgelerden göç Britanya, Fransa ve Hollanda için önemliydi. Britanya, hem geleneksel işçi rezervi olan İrlanda’dan (1946 ve 1959 arasında bu ülkeden gelen işçi sayısı 350.000 civarındaydı) hem de Yeni İngiliz Milletler Topluluğu’ndan (Karayipler, Hindistan Yarımadası ve Afrika’daki eski İngiliz sömürgeleri) göçmen işçi kabul etti (Britanya’daki bu Topluluk kökenli nüfus [aile birleşimi sonucu gelenler dâhil] 1971 yılında 1,2 milyon iken, 1981 yılında 1,5’e yükseldi). Britanya’daki siyah ve Asyalı işçilerin çoğu endüstri ve orduda vasıfsız kol gücüne dayalı işler buldular ve şehir merkezinde yoksulların oturduğu mahallelerde iskânla ilgili ciddi boyutlarda bir ayrışma meydana geldi.

Fransa hem eski sömürgelerinden hem de Güney Avrupa'dan gelen geniş çaplı spontane göç aldı. 1970'te 600.000'in üzerinde Cezayirli, 140.000 Faslı ve 90.000 Tunuslu vardı. Siyah göçmen çalışanların çoğu eski Batı Afrika sömürgeleri olan Senegal, Mali ve Moritanya'dan geliyorlardı. Bu işçilerin bazıları bağımsızlıktan önce, hâlâ Fransız vatandaşiyken geldiler. Diğerleri tercihli göç anlaşmalarıyla veya yasadışı olarak geldiler.

Hollanda'ya eski sömürgelerinden göç iki ana akış şeklinde gerçekleşti. 1945 ve 1960'ların başları arasında eski Hollanda Doğu Indies'den (günümüzde Endonezya) 300.000 kadar 'memleketine iade edilen' göçmen Hollanda'ya girdi. Çoğu deniz aşırı bölgelerde doğmuş olmasına ve birçoğu Hollandalı ve Endonezyalı karışımı bir nesilden olmalarına rağmen, onlar Hollanda vatandaşydılar. 1965'ten sonra, Surinam'ın Karayip bölgesinden birçok işçi Hollanda'ya geldi. 1970'lerin sonuna doğru, Hollanda'da 160.000 Surinamlı olduğu tahmin ediliyordu.

c. Kuzey Amerika ve Avustralya'ya Kalıcı Göç

ABD'ye büyük ölçekli göç 1920'lerde yürürlüğe giren kısıtlayıcı kanunlar nedeniyle Batı Avrupa'dan daha geç gelişti. 1970 nüfus sayımına göre deniz aşırı ülkelerde doğan insanların sayısı 9,6 milyon, nüfusun %4,7'si olduğunu gösterdi. ABD'ye geçici işçi kabulü konusunda ise kayda değer gelişmeye yaşandı: Amerikalı işverenler, özellikle tarımda, Meksika ve Karayipler'den gelen geçici göçmen işçi topladı. Bu uygulama, yerli işçilerin istihdamdan edilebileceği ve ücretlerin düşürüleceği öne sürülerek oldukça eleştirildi. Hükümet politikaları ise sürekli değişiklik gösteriyordu: Bazen, 1940'ların Meksika Bracero Programı gibi, geçici işçi alma sistemleri geliştiriliyordu. Diğer dönemlerde ise işe alım yasal olarak yasaklansa da, 'kapalı bir şekilde müsamaha edilmesi' yüksek sayıda yasadışı işçinin varlığına yol açmış oldu.

Kanada, 1945 sonrası kitlesel göç kanunlarını takip etti. İlk önce sadece Kuzey ve Batı Avrupa, daha sonra ise Güney ve Doğu Avrupa'dan göçmen kabulü başladı. 1966'da uygulamaya konulan yeni 'Beyaz Sayfa'dan sonra ülke Avrupalı olmayan göçmenlere de kapıyı açmış oldu. 1970'lerde başlıca kaynak ülkeler Jamaika, Hindistan, Portekiz, Filipinler, Yunanistan, İtalya ve Trinidad'dı.

Avustralya 1945'ten sonra bir kitlesel göç programı başlattı çünkü politikacılar ekonomik ve stratejik nedenlerden ötürü 7,5 milyonluk bir nüfusa gereksinim olduğuna inandılar. İlk safhalarda hedef göçmen profili İngilizce konuşulan ülkelerden gelen işçiler ve aileleri idi. Bu tür göçmenleri yeterince cezbetmenin imkânsız olduğunun ortaya çıkması ile Baltık ve Slav ülkeleri gibi 'ırksal açıdan kabul edilir' ülkelerden gelen işçiler de kabul edilmeye başlandı. 1950'lere doğru ise, en büyük göçmen kaynakları İtalya, Yunanistan ve Malta'ydı. Göçe savaş sonrası büyümenin motoru olarak bakıldı: 1947'den 1973'e emek gücü büyümesinin %50'sini sağladı. 1960'ların sonuna doğru, Güney Avrupa göçmenlerini çekmenin zor gelmesi ile Beyaz Avustralya Politikasında biraz gevşeme oldu ve Yugoslavya ve Latin Amerika'da eleman aranmaya başlandı. 1970'lere doğru, Avustralya imalat endüstrisi büyük ölçüde 'göçmen işi' olarak bilinen göçmen işçilere ve fabrika işlerine bel bağlamıştı.

1945-73 dönemi göçmen hareketlerinin ortak bir özelliği ekonomik motivasyonların ağır basmasıdır. Göçün ekonomik motivasyonlarının ezici üstünlüğü 1973 sonrası dönemde da az belirgin hale gelmiştir. Peki, savaş sonrası ve 1973'te başlayan 'petrol krizi' arasında yaşanan emek göçü göçmen kabul eden ülkeler açısından ne tür iktisadi sonuçlara yol açtı? Bazı iktisatçılar bunun ekonomik büyüme için son derece önemli olduğunu iddia etmektedirler. Bu görüşe göre, göçmenler ekonomik patlama zarfında daha kalifiye işler edinebilecek olan yerel işçilerin yerlerini aldılar. Göçün sağladığı esneklik olmasaydı üretimde darboğaz ve enflasyon eğilimleri artacaktı. Fakat diğer iktisatçılar, göçün, verimliliği düşük şirketleri ayakta tutarak ve üretimin daha sermaye yönelimli formlarına geri dönüşü sürdürerek rasyonalizasyon yönelimini azalttığını iddia etmektedirler. FRG, İsviçre, Fransa ve Avustralya gibi ülkelerin yüksek oranda göç kabul eden ülkeler olarak 1945-73 döneminde en yüksek iktisadi büyüme oranlarına sahip oldukları konusunda hiç şüphe yoktur. Görece daha düşük göç ağı olan ülkeler (bu dönemdeki İngiltere ve ABD gibi) çok daha düşük büyüme oranlarına sahiptirler. Dolayısıyla, göçün bu dönemde iktisadi açıdan yararlı olduğu hipotezi oldukça ikna edicidir.²¹

²¹ S. Castles, M. J. Miller, **a.g.e.**, ss. 95-128

1.3.1.2. 1970'lerin Başından İtibaren Göç Hareketleri

1970'lerin başlarında sanayileşmiş ülkeler tarafından emek yoğun sektörlerde istihdam edilmek üzere örgütlü işçi alımlarının durdurulması dünya ekonomisinin esaslı bir şekilde yeniden yapılanmasına yönelik bir tepkiydi. Bu döneme damgasını vuranlar:

- 'gelişmiş ülkelere artan sermaye ihracı ve evvelce az gelişmiş bazı bölgelerde imalat endüstrilerinin kurulmasıyla küresel yatırım modellerinde değişim';
- İmalatta kol gücüne dayanan işçilere yönelik talebi azaltan mikro-elektronik devrim;
- Gelişmiş ülkelerde geleneksel emek yoğun işlerin aşınması;
- Hem vasıflı hem de vasıfsız işçilere ihtiyaç duyan hizmet sektörünün büyümesi;
- Gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde enformel sektörün büyümesi;
- İstihdam yapısının daha güvensiz hâle gelmesi: Geçici işe alımlar, yarı zamanlı işlerin artışı.

Bu dönüşümlerin Afrika, Asya ve Latin Amerika'da dramatik sonuçları oldu. Bazı yerlerde, hızlı endüstrileşme ve sosyal değişim sonucunda 'yeni sanayi ülkeleri' (NIC) ortaya çıktı. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) üye olan ülkelerde, 1973 sonrası petrol kazançlarına yeniden yatırım, endüstrileşme ve sosyal değişime yol açtı. Eski sömürge ülkelerinde ise gelişme stratejileri başarısız olmuştur. Ani nüfus artışı, birçok ülkeye doğal kaynakların aşırı kullanımı ve yok edilmesi, kontrolsüz kentleşme, siyasi istikrarsızlık, düşen hayat standartları, yoksulluk ve hatta kıtlık getiriyor. Bu nedenle ortak ekonomik problemler ve gelişme perspektiflerine sahip bir bölge olarak 'Üçüncü Dünya' fikri anlamını yitirdi ve büyük ölçüde 'Kuzey-Güney' ayrımı fikri ile değiştirildi. Güneydeki ekonomik kriz ve sosyal değişim Kuzeye göç için yeni baskı yaratmaktadır (Kuzey-Güney ve Doğu-Batı terimlerinin kullanımı Avrupa merkezidir. Bu kavramlar esasen coğrafi mekânlara değil, ekonomik, sosyal ve kültürel bölünmelere gönderme yapmaktadırlar. Bu terimlerin kullanımı üzerinde ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır).

Bu gelişmeler göç profilinin değişmesine yol açtı. Bu dönemin başlıca akımları aşağıdaki gibidir:

- 1990'larda ikinci kuşak geçici yabancı işçi politikalarının ortaya çıkmasını takip eden Batı Avrupa'ya hükümet tarafından örgütlenmiş emek göçünün büyük oranda düşüşü;
- Eski yabancı işçiler ve kolonyal işçilerin aile birleşmesi;
- Çoğu Güney Avrupa ülkesinin göç veren ülkeden göç alan ülkeye dönüşümü;
- Göç biçimlerinde önemli değişmeler olmakla birlikte Kuzey Amerika ve Okyanusya'nın 'klasik göç alan ülkelere' doğru gitmesi;
- NIC'lerdeki ekonomik ve sosyal değişimle bağlantılı olarak yeni göçmen hareketleri;
- Petrol zengini ülkeler tarafından çoğunlukla az gelişmiş ülkelere yabancı işçilerin toplanması;
- Genellikle Güneyden Kuzeye, ama özellikle Sosyalist Bloğu'nun çökmesi ile birlikte Doğudan Batıya da hareket eden kitlesel göç hareketlerinin gelişmesi;
- Hem geçici hem de kalıcı akımlarda yüksek vasıflı kadroların artan uluslararası hareketi;
- Yasadışı göçün ve yasalaşma politikalarının hızla artması.

Batı Avrupa ülkeleri 1973'te işe alımı durdurduğunda ve kendilerini 'sıfır göç alan ülkeler' olarak ilan ettiğinde artık istenmeyen 'misafirlerin' gideceğini umdular. Aslında bazı yabancı işçiler eve döndü ama çoğu da kaldı. Hükümetler başta aile birleşmesini önlemeye çalıştılar fakat pek başarılı olamadılar. Sonunda, bu gönülsüzce bir insan hakkı olarak kabul edildi. Örneğin, FRG'nin toplam yabancı nüfusu, siyasetçilerin beklediği gibi düşeceğine, 1970'lerin sonlarında yaklaşık 4 milyonda sabit kalırken, 1980'lerin başlarında sadece 4,5 milyona yükseldi ve 1990'da Almanya'nın birleşmesinden önce 5 milyonun üzerine çıktı. 1999'da ise yeniden birleşen Almanya'da 7,3 milyon yabancı ikamet ediyordu. Batı Avrupa'da 1990 sonrası yeni kuşak geçici yabancı misafir işçi programları geliştirildi ama Savaş Sonrası dönem ile kıyaslandığında bunların ölçekleri düşüktür. İngiltere, Fransa ve

Hollanda'daki kolonyal göçmenler için aile birleşimi ve kalıcı olarak yerleşme eğilimi devam etti.

İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan uluslararası göç açısından diğer AB devletlerinden ayrı bir alt grup oluşturdular. 1973'e kadar, göç veren ülkeler olarak görülüyorlardı. Sonra, oldukça farklı anlarda ve değişik aşamalarda, göç geçişlerine maruz kalarak hem göç veren hem de göç alan önemli ülkeler hâline geldiler.

1970 sonrası ABD'ye göç devamlı olarak arttı. Yabancılara yasal kalıcı oturma statüsü verilmesi ile ilgili olan toplam göç 1971-1980 arası 4,5 milyondan, 1981-1990 arası 7,3 milyona ve 1991-2000 yılları arasında 9,1 milyona yükseldi. ABD hükümeti yasal düzenlemeleri kullanarak ülkeye gelen yabancı işgücünün profilini değiştirmeye çalışmıştır. 1990 göç kanunu, beceriler temelinde kabul edilen göçmenlerin sayısını arttırmak için tasarlanmıştır.²²

1.3.2. Günümüzde Yaşanan Göçler: Genel Eğilimler

1973 Petrol Krizini takip eden dönemden bahsederken 'Üçüncü Dünya' kavramının anlamını yitirmesi ve onun yerine 'Kuzey-Güney' ayrımının getirilmesine değindik. 'Kuzey'-'Güney' kavramları 1960'lı yılların başlarında geliştirilmiştir, ancak yaygın olarak kullanımı 1989'da, Berlin Duvarının çökmesi ile birlikte başlamıştır. Sovyetler Birliğinin dağılması ile 'İkinci Dünya' kavramı önemini kaybetti ve dünyanın global düzeni daha 'sade' hale geldi. Böylece 'Birinci Dünya' ülkeleri - 'Kuzey', 'Üçüncü Dünya' ülkeleri ise 'Güney' olarak adlandırılmaya başlandı. Günümüzde ülkelerin Kuzey-Güney kategorilerine ayrılma kriterleri konusunda fikir birliği bulunmamaktadır.

Bilim dünyasında Kuzey-Güney ayrımı konusunda farklı sınıflandırmalara dayalı üç egemen yaklaşım mevcuttur:

1. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (UN DESA) tarafından geliştirilen sınıflamaya göre ülkeler iki gruba ayrılır: gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler. Bu sınıflama zaman içinde değişmemektedir.
2. Dünya Bankası yıllık olarak ülkeleri gelir düzeylerine (kişi başına düşen GSMH) göre sınıflar. Buna göre ülkeler dört farklı gruba ayrılır: düşük,

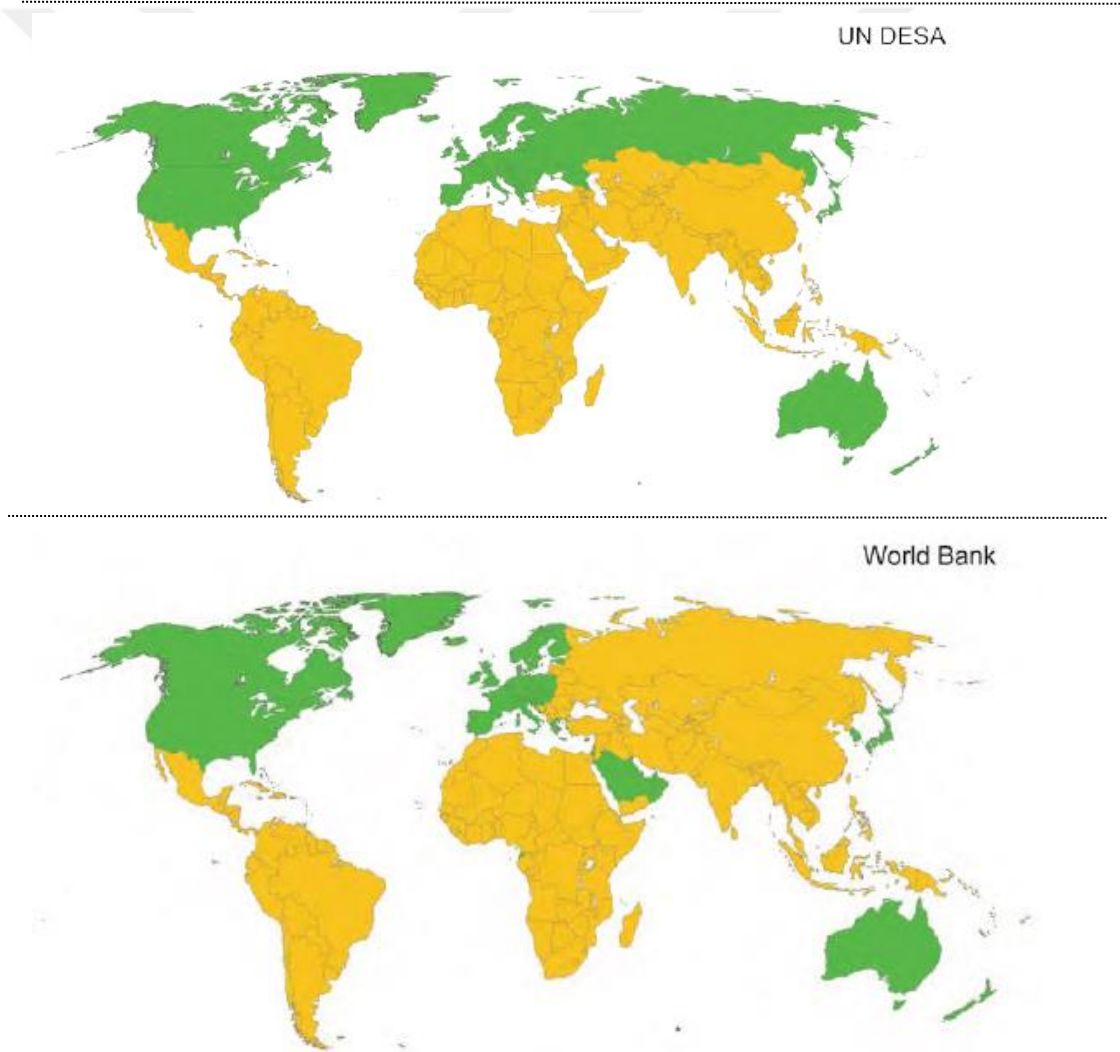
²² S. Castles, M. J. Miller, **a.g.e.**, ss.257-263

alt-orta, üst-orta ve yüksek gelirliler. Yüksek gelirli ülkeler ‘Kuzey’i oluşturmaktadırlar.

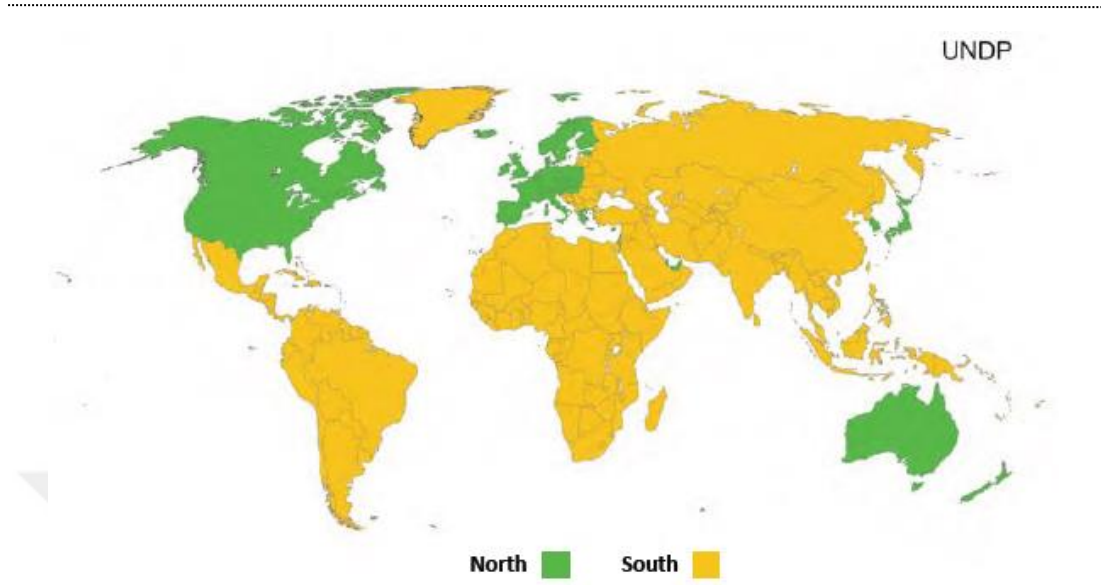
3. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) Kuzey-Güney sınıflaması İnsani Gelişme Endeksine (HDI) dayanarak geliştirilmiştir. Örneğin, 2010 yılında sadece 42 çok yüksek HDI’ye sahip ülke ‘Kuzey’ olarak kabul edilmiştir.²³

2010 yılına ait bu üç farklı sınıflamayı yansıtan haritalar Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 3: UN DESA, Dünya Bankası ve UNDP Sınıflamalarına Göre ‘Kuzey-Güney’ Ayırımı, 2010

²³World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, ss. 41-43

Kaynak: World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, s. 46

Kuzey-Güney ayrımı günümüzde yaşanan göçlerin ana trendleri anlamamız açısından önemlidir. Bilim dünyasında ve siyasetçiler tarafından kullanılan bu ayrıma göre dört göç yolu vardır. Aşağıda bu göç yollarına göre günümüzün ana göç koridorları verilmiştir:

- Kuzey-Kuzey: Almanya'dan ABD'ye; İngiltere'den Avustralya'ya; Kanada, Güney Kore ve İngiltere'den ABD'ye.
- Güney-Güney: Ukrayna'dan Rusya Federasyonu'na; Rusya Federasyonu'ndan Ukrayna'ya; Bangladeş'ten Butan'a; Kazakistan'dan Rusya Federasyonu'na; Afganistan'dan Pakistan'a.
- Güney-Kuzey: Meksika'dan ABD'ye; Türkiye'den Almanya'ya; Çin, Filipinler ve Hindistan'dan ABD'ye.
- Kuzey-Güney: ABD'den Meksika ve Güney Afrika'ya; Almanya'dan Türkiye'ye; Portekiz'den Brezilya'ya; İtalya'dan Arjantin'e.

Tablo 1'den görüldüğü gibi tüm üç sınıflama sistemine göre de günümüzün en büyük iki göç yolu: Güney-Kuzey ve Güney-Güney'dir. Dünya Bankasının uyguladığı sınıflama açısından bakılırsa 2010 yılında Güney-Kuzey göç yolu en

büyük göç hareketini (toplamin %45'i) barındırmaktaydı. Bunu Güney-Güney göç yolu takip etmektedir (%35).

Tablo 1: Her Üç Sınıflamaya Göre Uluslararası Göçmen Stoku (bin) ve Dört Göç Yoluna Göre Yüzde Dağılımı, 2010

	G-K		K-K		G-G		K-G	
	Sayısı (bin)	%	Sayısı (bin)	%	Sayısı (bin)	%	Sayısı (bin)	%
UN DESA	74,297	35	53,464	25	73,158	34	13,279	6
Dünya Bankası	95,091	45	36,710	17	75,355	35	7,044	3
UNDP	86,873	41	32,757	15	87,159	41	7,410	3

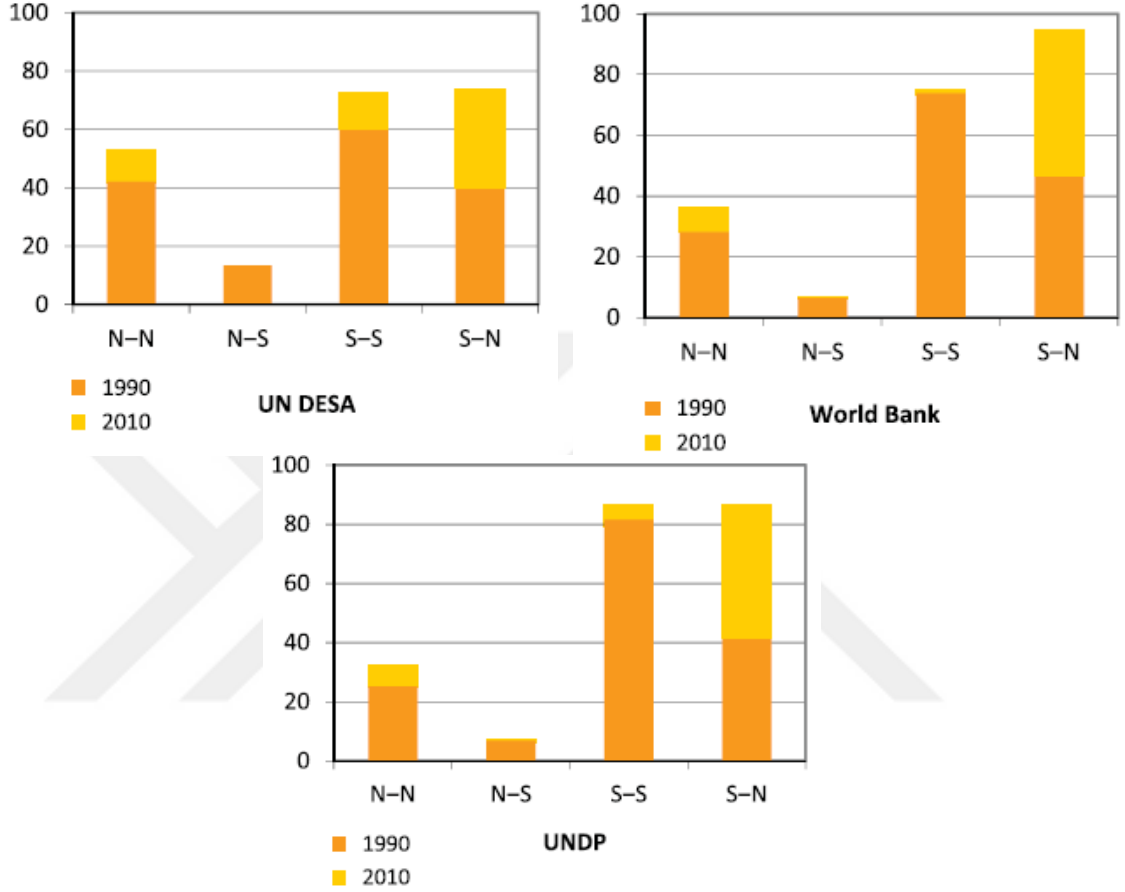
Kaynak: IOM calculations, based on UN DESA, 2012b'den aktaran **World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development**, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, s. 55

Görüldüğü gibi göç yolunun ne kadar kalabalık olması hangi sınıflamaya göre değerlendirmeye alındığına bağlıdır. Bu açıdan seçilen sınıflama hatırı sayılır ölçüde fark yaratmaktadır. Örneğin, Kuzey-Kuzey göç yoluna bakalım, UN DESA sınıflamasının değeri UNDP'nin sağladığı değerinin yaklaşık iki katıdır. Güney-Güney göçmen sayılarında da ciddi farklılaşmalar mevcut. UNDP'ye göre bu göç yolundaki göçmen sayısı 87 milyon iken, Dünya Bankası ve UN DESA sınıflamalarına göre sırasıyla 75 ve 73 milyondur.

Fakat her üç tanıma göre de son yirmi yılda meydana gelen en büyük gelişmeler Güney-Kuzey hattında yer almıştır. Burada unutulmaması gereken önemli bir nokta vardır: Güney-Güney hattı ile ilgili istatistiksel verilerinin çok zayıf olmasıdır. Tahminlere göre bu hat göçmen sayısı açısından Güney-Kuzey hattı kadar kalabalık, hatta en büyük miktarda göçmen barındıran hat da olabilir. Grafik 2'den görüldüğü gibi son 20 yılda Kuzey-Güney göç yolunda pek gelişmeler kaydedilmemiştir. Güney-Güney ve Kuzey-Kuzey hatlarında ise göç eden insan sayısı üçte biri kadar artmıştır.²⁴

²⁴ **World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development**, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, ss. 53, 55-56

Şekil 4: Üç Sınıflamaya Göre Dört Göç Yolunda Göçmen Sayısındaki Değişmeler, 1990-2010

Kaynak: IOM calculations, based on UN DESA, 2012b'den aktaran **World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development**, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, s. 57

Mutlak olarak uluslararası göçmenlerin çoğunluğu Güney'den gelmektedir. Bunun sebebi Güney ülkelerinin nüfus sayısının Kuzey ülkelerinkinden mutlak olarak daha büyük olmasıdır. Tablo 2'dan görüldüğü gibi 147 ile 174 milyon arası göçmen (bu da sırası ile toplam göçmen stokun %69 ile %81'i oluşturmaktadır) gelişmekte olan ülkede doğmuştur. Başka bir ifade ile UNDP ve Dünya bankası sınıflama sistemlerine göre dört göçmenden üçü, UN DESA sistemine göre ise üç göçmenden ikisi Güney statüsüne sahip ülkelerden gelmektedir.

Tablo 2: Üç Sınıflama Sistemlerine Göre Uluslar Arası Göçmen Stoku (bin); Kuzey ve Güney'den Gelenlerin Toplam Göçmen Sayısındaki Payları; 2010

	Kuzey'den		Güney'den	
	Sayısı (bin)	%	Sayısı (bin)	%
UN DESA	66,744	31	147,456	69
Dünya Bankası	43,753	20	170,446	80
UNDP	40,167	19	174,032	81

Kaynak: IOM calculations, based on UN DESA, 2012b'den aktaran **World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development**, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, s. 57

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru göçün, mutlak olarak en kalabalık göç akımının olması, emek göçünün gönderen ülkenin ekonomisi üzerindeki etkilerin araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu tür araştırmalar hem siyasi yöneticiler hem de bireyler ve aileleri açısından önemlidir. Zira göçün olumlu etkilerinin ülke ekonomisinin, göç edenlerin ve ailelerin lehine kullanılması, olumsuz etkilerin ise bertaraf edilmesi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına destek olmaktadır.²⁵ İşgücü göçün, göçmen gönderen ülke ekonomisi üzerindeki etkileri çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

²⁵**World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development**, International Organization for Migration (IOM), France, 2013, (çevrimiçi), http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013_EN.pdf, 21 Mayıs 2015, ss. 52-53

İKİNCİ BÖLÜM

İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN GÖÇMEN GÖNDEREN ÜLKELER AÇISINDAN ETKİLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde Neoklasik teori bağlamında uluslararası hareketliliğin teorik çerçevesi verilmiştir. Buna göre, insan hareketliliğini kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılması, işgücünün ücret düzeyi daha yüksek olduğu bölgelere göç etmesine yol açar. Uluslararası göç süreçleri sonucunda dünya emek arzı ve emek talebi dengelenecektir. Bu bağlamda göçmen gönderen ülke (göç literatüründe bu tür ülkeler ‘kaynak ülke’ olarak adlandırılır) ücret düzeyi düşük, emek arzının bol olduğu bir ülke olarak kabul edilir. Teoriye göre kaynak ülkede göç sonucunda meydana gelen değişimler şu şekilde gerçekleşecektir: işgücü arzı daralır, ücret seviyesi ise artar. Her ne kadar dünya bazında bir bütün olarak kazançlı bir durum söz konusu olsa da, göçmen gönderen ülkenin çıktı düzeyinin azalması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, Neoklasik teori, kaynak ülkenin işgücü piyasasında ve hasıla düzeylerinde meydana gelen değişimler ile ilgilenmektedir.¹ Göç araştırmacıları ise göç sonuçlarının kaynak ülke üzerinde bu kadar basit olmadığını vurgulamaktadırlar. Ortaya atılan ‘3R’ teorisine göre, uluslararası işgücü göçü, göç veren ülkenin iktisadi büyümesini üç farklı kanaldan etkileyebilmektedir: işçi dövizleri, istihdam ve geri dönüşler (“the three R’s”: Remittances, Recruitment and Return).² Çalışmamızın bu bölümü bu teorisinin yapısına göre düzenlenmiştir.

2.1. İŞÇİ DÖVİZLERİ

Genel anlamda işçi dövizleri, bir göçmen çalışanın gidilen ülkeden yurdunda kalan ailesine gönderdiği dövizdir. IMF’nin geliştirdiği sisteme göre ise, işçi dövizleri Ödemeler Bilançosu Yıllığında üç farklı kalem altında (2391, 2310, 2431)

¹ T. Bakırtaş, **a.g.e.**, s. 391-393

² Phillip L. Martin, “Migration and Development: Toward Sustainable Solutions”, **International Institute for Labour Studies (International Labour Organization) Discussion Paper DP/153/2004**, Geneva, 2004, (çevrimiçi), http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_193625.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 7

kaydedilen transferlerin toplamından oluşmaktadır: İşçi Dövizleri, İşçi Tazminatı ve Göçmen Transferleri.

- a) *İşçi dövizleri (workers' remittances)*: Bu tür transferler 'göçmen' statüsüne sahip olup yeni ekonomide resmi bir şekilde istihdam edilen işçiler tarafından yapılmaktadır. IMF'ye göre göçmen, bir ekonomiye gelip, bir yıl veya daha fazla kalan veya kalması beklenen kişidir.
- b) *İşçi tazminatları (compensation of employees)*: Resmi 'göçmen' statüsüne sahip olmayıp bir seneden az süreyle işe alınan çalışanların (örneğin, mevsimlik işçi) yaptıkları transferleri içerir.
- c) *Göçmenlerin transferleri (migrants' transfers)*: Ülkede bulunan yabancıların yaptıkları diğer transferlerdir.³

Fakat yukarıda belirttiğimiz işçi dövizleri tanımı gayri resmi yollar ile gönderilen parayı kapsamamaktadır. Seyahat eden aile üyeleri veya yakınlarla birlikte gönderilen nakit; ziynet eşyaları, giysi ve diğer tüketim malları şeklinde veya 'Havala' gibi gayri resmi kanallar ile gönderilenler, resmi işçi dövizleri istatistiklerine yansıtılmamaktadır. Resmi olmayan yollar ile gönderilen dövizlerin birçok ülkede büyük oranlarda olduğuna ve toplam işçi dövizlerinin %10'undan %50'sine varan bir kısmını oluşturduğuna inanılmaktadır.⁴

³ Dilip Ratha, "Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance", **Global Development Finance Striving for Stability in Development Finance: Analysis and Statistical Appendix 2003**, (çevrimiçi), http://siteresources.worldbank.org/GDFINT/Resources/334952-1257197848300/GDF_vol_1_web.pdf 18 Mayıs 2015, s. 171

⁴ Shivani Puri, Tineke Ritzema, "Migrant Worker Remittances, Micro-Finance and the Informal Economy: Prospects and Issues", **Working Paper N/21, Enterprise and Cooperative Development Department, Social Finance Unit, International Labour Organization**, Geneva, 1999, (çevrimiçi), http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_117997.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 3

Gelişmekte olan ülkelere gönderilen işçi dövizleri miktarı son yirmi beş yılda sürekli bir artış gösterip önemli bir dış finansman kaynağını oluşturmaya başlamıştır.⁵ Tablo 3'te 2000 yılından itibaren bu grup ülkelere gönderilen işçi dövizleri miktarları verilmiştir. 2008 yılında ABD'de başlayan ve tüm dünyayı etkileyen mali kriz, gelişmekte olan ülkelere gönderilen işçi dövizleri miktarının azalmasına yol açmıştır. Fakat bu etki iki seneden fazla sürmemiştir.⁶

Tablo 3: Gelişmekte Olan Ünelere Gönderilen İşçi Dövizleri Miktarı (Milyar \$)

2000	85
2001	96
2002	116
2003	143
2004	163
2005	194
2006	226
2007	251
2008	324
2009	308
2010	332
2011	372
2012	403
2013	418

Kaynak: Migration and Development Brief 2, Development Prospects Group, Migration and Remittances Team, World Bank, 2006, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationDevelopmentBriefingNov2006.pdf>, 18 Mayıs 2015, s.1

Migration and Development Brief 5, Development Prospects Group, Migration and Remittances Team, World Bank, July 10, 2008, (çevrimiçi), http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MD_Brief5.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 1

Migration and Development Brief 18, Migration and Remittances Unit, The World Bank, April 23, 2012, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationandDevelopmentBrief18.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 3

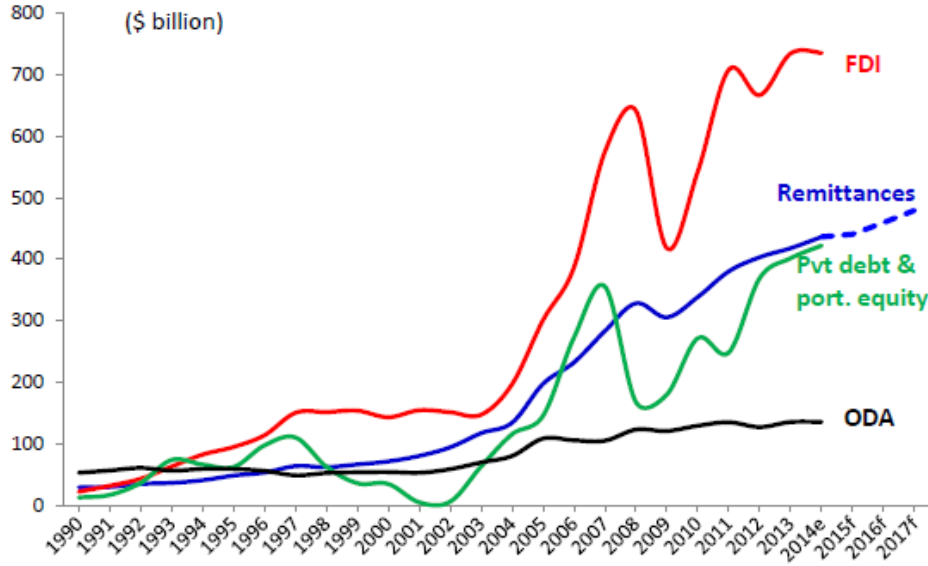
⁵ **Economic Implications of Remittances and Migration, Global Economic Prospects,** The World Bank, 2006, (çevrimiçi), <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEPArchives/GEP2006/343200GEP02006.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 85

⁶ **Migration and Development Brief 11,** Development Prospects Group, Migration and Remittances Team, World Bank, July 10, 2009, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationAndDevelopmentBrief11.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 2

Migration and Development Brief 24, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group, The World Bank, April 13, 2015, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief24.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 4

Daha önce de belirttiğimiz gibi, son yıllarda işçi dövizleri gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir dış finansman kaynağı oluşturmaya başlamıştır. Şekil 4'te görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelere gönderilen işçi dövizleri özel sermaye akışları (private capital flows) ve resmi kalkınma yardımından (official development assistance) daha yüksek olup doğrudan yabancı yatırımdan ise daha istikrarlı bir büyüme trendine sahiptir.⁷ Bu bağlamda, işçi dövizlerini belirleyen güdülerin ve etmenlerin saptanması oldukça önemli görülmektedir. Çalışmamızda işçi dövizlerini etkileyen faktörlerin incelenmesinden sonra bu transferlerin kaynak ülke üzerinde ne tür bir etki yaratabileceğini araştırmaya çalıştık.

Şekil 5: Doğrudan Yabancı Yatırımı, İşçi Dövizleri, Resmi Kalkınma Yardımı ve Özel Sermaye Akışları Miktarlarının Yıllara Göre Dağılımı (Milyar \$)

Kaynak: **Migration and Development Brief 24**, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group, The World Bank, April 13, 2015, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief24.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 5

⁷ **Migration and Development Brief 24**, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group, The World Bank, April 13, 2015, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief24.pdf>, 18 Mayıs 2015, ss. 3-4

2.1.1. İşçi Dövizlerini Belirleyen Güdüler

Gelişmekte olan ülkeler açısından işçi dövizleri gibi önemli bir döviz kaynağının en etkin şekilde kullanılmasına yönelik politikaların geliştirilebilmesi için işçi dövizlerini belirleyen güdülerin ve etmenlerin en iyi şekilde tespit edilmesi gerekmektedir.⁸

2.1.1.1. Hipotezler

Göçmen işçilerin neden kazançlarının bir bölümünü ülkelerinde kalan aile üyelerine gönderdiklerini açıklamaya çalışan birkaç teori mevcuttur.

a. *Başkalarını düşünme – altruizm (altruism) teorisi*, buna göre göçmen işçi kazancının bir kısmını geldiği ülkeye gönderdiğinde ‘tamamen fedakâr’ bir davranış biçimi sergilemektedir. Başka bir ifadeyle, burada göçmenin tek bir amacı vardır: Geride kalan aile üyelerinin refah düzeyini arttırmak.⁹ Yani göçmen çalışan, ailesinin gelir düzeyi gerilediğinde daha fazla döviz göndermeyi yeğler ki bu bağlamda şu yorum yapılabilir: İşçi dövizleri miktarı ile kaynak ülkedeki ekonomik şartlar arasında ters yönlü bir ilişki vardır.¹⁰

b. *Kendini düşünme – Bencilik (self-interest) teorisine göre*, göçmen işçi tamamen kendini düşünerek, kendisi için gayrimenkul satın alma veya yatırım yapma amacıyla ülkesine döviz gönderebilir.¹¹

c. *Ahenkli altruizm veya aydınlanmış egoizm (tempered altruism or enlightened self-interest)*: Bu teori, çalışmamızın ilk bölümünde belirttiğimiz İşgücü

⁸ Mohammed I. T. El-Sakka, Robert McNabb, “The Macroeconomic Determinants of Emigrant Remittances”, **World Development**, Vol. 27, No. 8, 1999, pp. 1493-1502, (çevrimiçi), www.elsevier.com/locate/worlddev, 18 Mayıs 2015, s. 1493

⁹ Gary Becker, “A Theory of Social Interactions”, **The Journal of Political Economy**, Volume 82, issue 6, Nov.-Dec. 1974, pp. 1063-1090, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/1830662?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015, s.1070

¹⁰ Edward Funkhouser, “Remittances from International Migration: A Comparison of El Salvador and Nicaragua”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 77, No. 1, Feb., 1995, pp. 137-146, (çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/2109999>, 18 Mayıs 2015, s. 137

¹¹ Oded Stark, Robert E. Lucas, “Motivations to Remit: Evidence from Botswana”, **Journal of Political Economy**, Vol. 93, No. 5, October 1985, pp. 901-918, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/1833062?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015, s. 904

Göçünün Yeni Ekonomisi teorisi çerçevesinde geliştirilmiştir. Buna göre, göç sürecine katılma kararı, basit bireysel bir karar olmayıp ailenin (hane halkının) tüm üyelerinin katılımıyla belirlenir. Burada işçi dövizlerinin gönderilmesi, göçmen işçi ve ailesi arasında yapılan ‘zımni’ anlaşmanın bir parçası olarak kabul edilir.¹² İşçi dövizini gönderme güdüsü ile ilgili geliştirilen diğer teoriler bu son teorinin varsayımlarından yola çıkmaktadır.

d. *Sigorta Güdüsü (Insurance Motive)*: Gelişmekte olan ülkelerin kırsal bölgelerine gönderilen işçi dövizini hareketliliğinin incelenmesi sonucunda ortaya atılan bu teori de göçmen ile ailesi (hane halkı) arasında bir ‘zımni anlaşmanın’ yapıldığı varsayımını kabul eder. Buna göre, aile (hane halkı), üyelerinden birinin göç sürecine katılmasına karar verir ve ona destek verir; buna karşın göçmen çalışan, örneğin ailenin yetersiz hasat toplaması sonucu iktisadi şartların kötüleşmesi durumunda, yurtdışından döviz gönderme taahhüdünde bulunur. Altruizm güdüsünde olduğu gibi burada da, gönderilen işçi dövizleri miktarı ile kaynak ülkedeki ekonomik şartlar arasında ters yönlü bir ilişki vardır.¹³

e. *Mübadele Güdüsü (Exchange Motive)*: Bu teoride işçi dövizini, ailesi tarafından çocuk bakıcılığı, gayri menkul varlıklarının yönetimi ya da diğer mali işlemlerin idaresi gibi göçmen işçiye sunulan hizmetlerin karşılığı olarak kabul eder.¹⁴

2.1.1.2. İşçi Dövizlerini Belirleyen Güdüler Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmaların Sonuçları

Ampirik olarak farklı işçi dövizleri gönderme güdülerini birbirinden ayırmak zordur.¹⁵ Ayrıca farklı bölgeler üzerine yapılan çalışmaların birbirinden farklı sonuçlar verdiği gözlemlenmektedir.

¹² A. e., s. 905

¹³ O. Stark, D. E. Bloom, 1985, a.g.e., s. 175

¹⁴ Hillel Rapoport, Frédéric Docquier, “The Economics of Migrants’ Remittances”, **IZA Discussion Paper Series**, IZA DP No. 1531, March 2005, (çevrimiçi), http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=690144, 18 Mayıs 2015, s. 13

¹⁵ A.e., s. 10

Moldovalı göçmen işçiler üzerine yapılan bir araştırmada, hem altruizm hem de yatırım motifleri baskın çıkmıştır. Yatırım yapma niyeti ile geldiği ülkeye döviz gönderme, ‘bencillik güdüsü’ teorisi kapsamındadır.¹⁶ Botswana üzerine yapılan araştırma sırasında ise, göçmen işçilerin ‘sigorta güdüsü’ ile yurtlarına döviz gönderdikleri öğrenilmiştir. Bu çalışmaya göre, kuraklık hasadı tehdit altına soktuğu zaman göçmen çalışanlar döviz göndererek ailelerine ‘sigorta hizmetleri’ sağlamaya çalışmaktadırlar.¹⁷ Dominik Cumhuriyeti’ne gönderilen işçi döviz hareketleri incelendiğinde ise şu sonuçlara varılmıştır: Sigorta ve yatırım güduları diğer motiflerden daha baskın çıkmıştır.¹⁸ Çin üzerine yapılan benzer bir çalışmaya göre altruizm güdüsü teorisi tek başına işçi döviz gönderme motiflerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır ki buna göre mübadele motifi son derece muhtemeldir.¹⁹ Arnavutluk üzerine yapılan araştırma neticesinde ise kırsal bölgelerden gelen Arnavut göçmen işçilerin daha çok ‘başkalarını düşünme’ güdüsü ile döviz gönderdikleri öğrenilmiştir.²⁰

2.1.2. İşçi Dövizlerini Belirleyen Değişkenler

İşçi dövizlerinin göçmen gönderen ekonomilerin üzerinde ne tür etki yarattığını daha iyi anlayabilmek açısından bu sermaye akışını etkileyen değişkenlerin belirlenmesi de çok önemlidir. Bu değişkenler iki ana kategori altında

¹⁶ Matloob Piracha, Amrita Saraogi, “Motivations for Remittances: Evidence from Moldova”, **IZA Discussion Paper Series**, IZA DP No. 5467, January 2011, (çevrimiçi), <http://ftp.iza.org/dp5467.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 21

¹⁷ O. Stark, R. E. Lucas, **a.g.e.**, s. 906

¹⁸ Benedicte de la Briere et. al., “The Role of Destination, Gender, and Household Composition in Explaining Remittances: an Analysis for the Dominican Sierra”, **Journal of Development Economics**, 68, 2002, pp. 309 – 328, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7Bea9d585d-3055-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 4

¹⁹ Giorgio Secondi, “Private Monetary Transfers in Rural China: Are Families Altruistic?”, *Journal of Development Studies*, 33, 1997, pp. 487-511’den aktaran M. Piracha, A. Saraogi, **a.g.e.**, s. 9

²⁰ Etleva Germeñi, Ismail Beka, Alexander Sarris, “Estimating Remittance Functions For Rural-Based Albanian Emigrants”, **the European Union’s Phare ACE programme**, 1997, (çevrimiçi), http://demografi.bps.go.id/phpfiletree/bahan/kumpulan_tugas_mobilias_pak_chotib/kelompok_6/jurnal/germeñi_beka_estimating_remittance_functions_for_rural-based_albanian_emigrants.doc, 18 Mayıs 2015, s. 14

incelenir: Sosyo-demografik değişkenler ve iktisadi, siyasi ve kurumsal değişkenler.²¹

2.1.2.1. Göçmen İşçinin ve Ailesinin Sosyo-Demografik Değişkenleri

Göçmen işçinin ve geride bırakılan ailesinin sosyo-demografik özellikleri işçi dövizlerini belirleyen etkenlerin tespiti için önemli bir veri dizisi oluşturmaktadır. Burada belirtmemiz gereken önemli bir unsur vardır: Bu tür değişkenlerin işçi dövizini gönderme motifleri ile yakın ilişkisi vardır.²²

a. *Bağımlılık oranı:* Türkiye'nin de dâhil olduğu 87 gelişmekte olan ülkenin 1970'li, 1980'li ve 1990'lı yıllara ait verileri kullanılarak yapılan çok kapsamlı bir araştırmanın sonuçları, işçi dövizlerini etkileyen sosyo-demografik etmenlerin tespiti açısından çok ilgi çekicidir. Çalışma çağının (faal nüfus) dışındaki nüfusun (0-14 ve 65+ yaş) çalışma çağındaki nüfusa (15-64 yaş) oranını gösteren değer bağımlılık oranıdır. Araştırmacılar, iktisadi bağlamda bağımlı olanların sayısının yüksek olmasının, işçi dövizleri miktarını olumlu yönde etkilemesi beklemekteydi. Fakat çalışmanın sonuçları bu tezin doğruluğunu ispatlamamıştır: Bağımlılık oranının yüksek olduğu ülkelere gelen işçi dövizleri miktarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Tespit edilen bu negatif ilişki şu şekilde yorumlanmıştır: Bağımlılık oranının yüksek olması, göç oranını ve dolayısıyla işçi dövizleri oranını olumsuz yönde etkilemektedir. Bağımlılık oranı ne kadar yüksek olursa göç edebilecek yaşta olan nüfus da o kadar az olur.²³

b. *Kadınların işgücüne katılma oranı:* Yine aynı çalışmada, kadınların işgücüne katılma oranının gönderilen işçi dövizleri miktarı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Kadınların işgücüne katılım oranının yüksek olduğu bölgelerde kabul

²¹ Osman Tuncay Aydas, Kıvılcım Metin-Ozcan, Bilin Neyaptı, "Determinants of Workers' Remittances: The Case of Turkey", **Emerging Markets Finance and Trade**, vol. 41, no. 3, May-June 2005, pp. 53-69, (çevrimiçi), <http://kivilcim.bilkent.edu.tr/kmozcan-10.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 54

²² A..e., s. 58

²³ Claudia M. Buch, Anja Kuckulenz,, "Worker Remittances and Capital Flows to Developing Countries", **ZEW Centre of European Economic Research Discussion Paper No. 04-31**, Mannheim, 2004, <http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp0431.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 10

edilen işçi döviz miktarının daha düşük olması beklenmiştir. Bunun sebebi de şu şekilde açıklanmaktadır: İstihdam edilen kadınların işçi döviz dışında başka bir gelir kaynağına sahip olmaları hâlinde işçi dövizlerine bağımlılıkları daha düşük olur, dolayısıyla çalışan kadınlara da daha az miktarlarda işçi döviz gönderilir. Çalışmanın ampirik sonuçları bu hipotezi doğrulamıştır.²⁴

c. *Göçmen işçinin ailesinin büyüklüğü*: Nijeryalı göçmenler üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, işçi dövizleri miktarı ile göçmen işçinin yurdunda kalan ailesinin büyüklüğü arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunmaktadır. Göçmen çalışanlar, potansiyel işçi döviz alıcısı sayısı arttıkça daha fazla döviz gönderme eğiliminde bulunurlar.²⁵ Pakistan üzerine yapılan araştırma da benzer sonuçlara ulaşmıştır.²⁶

d. *Göçmen çalışanın eğitim durumu*: Yapılan bazı çalışmaların varsayımlarına göre, eğitim düzeyi daha yüksek olan bir göçmen işçi, (diğer şartlar sabitken) ücreti daha yüksek olan işlerde istihdam edilir, dolayısıyla yurduna gönderdiği döviz miktarı da artar.²⁷ Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerden gelen göçmenler üzerine yapılan ampirik çalışmaların sonuçlarına göre, eğitim düzeyi daha yüksek olan göçmenlerin memleketlerine dönme oranının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.²⁸ Düşük vasıflı işçilerin göçü ise daha geçici bir karaktere sahiptir.²⁹ Ekonometrik çalışmaların sonuçları ise, ‘kalıcı’ göçmenlerin ‘geçici’ göçmenlere

²⁴ A. e., s. 10

²⁵ Una Okonkwo Osili, “Remittances and Savings from International Migration: Theory and Evidence Using a Matched Sample”, **Journal of Development Economics**, vol. 83, 2007, pp. 446–465, (çevrimiçi), http://essays.ssrc.org/remittances_anthology/wp-content/uploads/2009/08/Topic_10_Osili_2007.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 456

²⁶ Amar Iqbal Anwar, Mazhar Yaseen Mughal, “Motives to Remmit: Some Microeconomic Evidence from Pakistan”, **Economics Bulletin**, Vol. 32, No. 1, 2012, pp. 574-585, (çevrimiçi), <http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2012/Volume32/EB-12-V32-I1-P54.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 578

²⁷ Biswajit Banerjee, “The Probability, Size and Uses of Remittances from Urban to Rural Areas in India”, **Journal of Development Economics**, 16, 1984, pp. 293-311’den aktaran Richard H. Adams Jr., “The Demographic, Economic and Financial Determinants of International Remittances in Developing Countries”, **The World Bank, Development Economics Department, Development Prospects Group, Policy Research Working Paper 4583**, 2008, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6539/wps4583.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015, s. 5

²⁸ H. Rapoport, F. Docquier, **a.g.e.**, s. 37

²⁹ R. H. Adams Jr., **a.g.e.**, s. 16

göre daha az miktarlarda işçi dövizini gönderdiklerini göstermektedir.³⁰ 1995-2001 arası dönemi kapsayan Latin Amerika, Karayipler, Orta Doğu, Kuzey Amerika, Avrupa, Orta Asya, Doğu Asya, Sahraaltı Afrika, Güney Asya'da olmak üzere 76 gelişmekte olan ülke üzerine yapılan bir çalışmaya göre, daha yüksek vasıflı işgücü ihraç eden ülkelerin aldığı işçi dövizini miktarı, (diğer şartlar sabitken) düşük vasıflı işgücü ihraç eden ülkelerin aldığı işçi dövizini miktarından daha azdır. Çalışmanın bulgularına göre yüksek vasıflı çalışanların payında %10'luk bir artış, gelen işçi dövizini miktarında %11,2 ilâ %19,7'lik bir düşüşe yol açmaktadır.³¹

e. *Göçmen işçinin cinsiyeti:* Yapılan çalışmaların sonuçları, kadın göçmen çalışanlar ile erkek göçmen çalışanların işçi dövizini gönderme konusunda farklı davranışta bulduklarını göstermektedir. Örneğin, Dominik Cumhuriyeti üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, işçi dövizini gönderen erkek göçmen oranı (%59) işçi dövizini gönderen kadın göçmen oranından (%46) daha yüksektir. Fakat döviz gönderenlerin arasında kadın göçmen işçiler ortalama olarak daha büyük miktarlarda döviz gönderirler.³² Filipinler üzerine yapılan çalışma sonuçlarına göre ise, erkek göçmen işçiler hem gelirlerinin daha büyük bir kısmını hem de işçi dövizlerinin nihai toplamının daha büyük bir kısmını gönderirler. Fakat bu bulgunun gerçeği yansıtmayıp yansıtmadığı konusunda şüpheler vardır çünkü çalışmanın analiz ettiği veriler, işçi dövizini alan eşlere soru sorularak toplanmıştır; fakat kadın göçmen işçiler, erkek göçmen işçilerin yaptığı gibi sadece eşlerine değil, ailelerinin diğer üyelerine de döviz göndermektedirler.³³

f. *Göçmen çalışanın gidilen ülkedeki yasal durumu:* ABD'deki Meksikalı göçmenler üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, ABD'de

³⁰ C. Amuedo-Dorantes, **a.g.e.**, p. 26

³¹ R. H. Adams Jr., **a.g.e.**, s. 16

³² B. Brière at. al., **a.g.e.**, s. 10

³³ Phillip B. Gresham, Marieke Smit, "Gender and Remittances: The case of the Philippines, Oxfam Novib Expert Meeting on Gender and Remittances", **Oxfam Novib Expert Meeting on Gender and Remittances**, 29-30 September, 2011, The Hague, Netherlands, (çevrimiçi), <http://phillipgresham.com/docs/oxfam-novib-report-gresham-smit.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 3

yasadışı yollardan bulunan göçmen işçilerin kazançlarını geride bıraktıkları ailelerine gönderme eğilimleri, resmi çalışma iznine sahip olanlara göre daha yüksektir.³⁴

g. *Göçmen çalışanın yurtdışında bulunma süresi:* Araştırmalara göre ABD’de uzun çalışma hikâyesine sahip Meksikalı göçmen çalışanlar yurtlarına daha az miktarlarda döviz gönderirler.³⁵ 1977-1989 arası dönemi kapsayan ve Fas, Portekiz, Tunus, Türkiye ve Yugoslavya üzerine yapılan bir çalışmada da, göçmen çalışanların gittiği ülkede bulunma süreleri ile gönderilen işçi dövizleri miktarı arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.³⁶ Vietnam üzerine yapılan bir araştırmaya göre ise, göçmen işçinin yurt dışında bulunduğu ay sayısı ile gönderilen döviz miktarı arasında pozitif bir ilişki vardır fakat işçinin yurtdışında bulunma süresi 3 yılı aştığında belirtilen ilişki negatif karakter kazanmaktadır.³⁷

2.1.2.2. İktisadi, Siyasi ve Kurumsal Değişkenler

a. *Göç alan ülkedeki iktisadi faaliyet düzeyi:* Gidilen ülkedeki iktisadi faaliyet düzeyi göçmen işçinin alacağı ücreti, dolayısıyla da geride bıraktığı ailesine gönderebileceği döviz miktarını etkiler.³⁸ Örneğin, Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya’ya gönderilen işçi dövizleri akışlarını inceleyen bir çalışmanın sonuçlarına göre, göç alan ülkedeki iktisadi faaliyet düzeyi, işçi dövizleri hareketlerini etkileyen önemli bir faktördür.³⁹ Aynı bulgu Mısır üzerine yapılan bir araştırma sırasında da

³⁴ Catalina Amuedo-Dorantes, Susan Pozo, “Remittances as Insurance: Evidence from Mexican Migrants”, **Northeast Universities Development Consortium Conference**, Williams College, Williamstown, MA., October 25-27, 2002, (çevrimiçi), http://web.williams.edu/Economics/neudc/papers/mexican%20remittances_july24.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 21

³⁵ C. Amuedo-Dorantes, S. Pozo, **a.g.e.**, p. 26

³⁶ Ibrahim Elbadawi, Robert de Rezende Rocha, “Determinants of Expatriate Workers’ Remittances in North Africa and Europe”, **The World Bank, Country Economics Department, Working Paper WPS 1038**, 1992, (çevrimiçi), <http://core.ac.uk/download/pdf/6521866.pdf>, 18 Mayıs 2015, ss. 26-27

³⁷ Yoko Niimi, Thai Hung Pham, Barry Reilly, “Determinants of Remittances: Recent Evidence Using Data on Internal Migrants in Vietnam”, **The World Bank, Development Economics Department, Development Prospects Group, Policy Research Working Paper 4586**, 2008, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6529/wps4586.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015, s. 25

³⁸ M. I. T. El-Sakka, R. McNabb, **a.g.e.**, s. 1495

³⁹ Gurushri Swamy, “International migrant workers' remittances: Issues and prospects”, **Staff Working Paper No. 481**, The World Bank, Washington, DC, 1981’den aktaran M. I. T. El-Sakka, R. McNabb, **a.g.e.**, s. 1494

elde edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca 1963-1982 yılları arasında Almanya'dan Türkiye'ye gelen işçi dövizleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, o dönemde Almanya'da reel gelirde yaşanan %1'lik bir değişim Türkiye'ye gönderilen döviz miktarı üzerinde %2,5-3 oranında bir değişime yol açmıştır.⁴¹

b. *Kaynak ülkedeki milli gelir oranı:* İşçi dövizleri üzerine ihtisas yapmış iktisatçılara göre, kaynak ülkedeki milli gelir oranı, gönderilen işçi dövizleri miktarını iki farklı yönde etkileyebilir. Etkileyebileceği yön ise hangi motifin daha baskın olduğuna bağlıdır. Örneğin, göçmen işçilerin çoğunluğunun, memleketlerine döviz gönderdiklerinde 'kendini düşünme' motifi (mesela gayri menkule yatırım yapmak amacı) ile hareket ettiğini düşünelim. Bu durumda döviz gönderen bir göçmenin davranışı, kâr güdüsü ile hareket eden başka bir uluslararası yatırımcıdan çok farklı olmaz; başka bir ifadeyle, risklerden kaçınan bir yatırımcının yaptığı gibi kaynak ülkedeki milli gelir seviyesinin düştüğünü, yani iktisadi ortamın kötüleştiğini gören göçmen çalışan da yurduna döviz göndermekten sakınır. Diğer taraftan, işçi dövizleri gönderme nedeni geride bırakılan ailenin durumu ile ilgili endişeler olduğunda, kaynak ülkenin milli geliri düştüğünde işçi dövizleri miktarı da artacaktır.⁴²

Bu bağlamda, göçmen çalışanların yurtlarına döviz gönderdiklerinde hangi niyet (güdü) çerçevesinde hareket ettiği, işçi dövizleri akışının ne derecede istikrarlı bir dış finansman kaynağı olduğunu belirler.⁴³ Bir dış finansman akımının istikrarlı olup olmaması konjonktür devresine karşı duyarlı olup olmamasına bağlıdır. Konjonktür devresinde değişkenler, sergiledikleri davranışlara göre konjonktür yönlü değişkenler (procyclical), konjonktür karşıtı değişkenler (countercyclical) ve ilişkisiz değişkenler (acyclical) olarak üçe ayrılır. Reel GSYİH ile pozitif ilişkili olan, ekonominin genişleme dönemlerinde yükseliş, daralma dönemlerinde düşüş sergileyen değişkenlere konjonktür yönlü değişkenler (procyclical variables) adı verilir.⁴⁴

⁴⁰ M. I. T. El-Sakka, R. McNabb, **a.g.e.**, s. 1498

⁴¹ Thomas Straubhaar, "The Determinants of Workers' Remittances: The Case of Turkey", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Volume 122, Issue 4, December 1986, pp. 728-740, (çevrimiçi), <http://link.springer.com/article/10.1007/BF02707858>, 18 Mayıs 2015, s. 737

⁴² O. T. Aydaş, Metin-Ozcan K., Neyaptı B., **a.g.e.**, s. 60

⁴³ D. Ratha, **a.g.e.**, s. 161

⁴⁴ Cafer Unay, **Ekonomik Konjonktür Teori-Analiz-Tahmin**, 6. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2001, s. 13

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları GSYİH ile aynı yönde hareket ederek konjonktür yönlü (procyclical) değişim göstermektedir. Reel GSYİH ile negatif ilişkili olan, ekonominin genişleme dönemlerinde daralma, daralma dönemlerinde genişleme sergileyen değişkenlere konjonktür karşıtı değişkenler (countercyclical variables) adı verilir. Reel GSYİH ile ilişkisiz olan, ekonominin genişleme dönemlerinde ve daralma dönemlerinde herhangi bir değişme göstermeyen değişkenlere ilişkisiz değişkenler (acyclical variables) adı verilir.⁴⁵ Buna göre, ‘başkalarını düşünme’ güdüsü daha baskın olduğunda, işçi döviz akışı konjonktür karşıtı veya ilişkisiz, ‘kendini düşünme’ güdüsü daha baskın olduğundaysa konjonktür yönlü bir karaktere sahip olacaktır.⁴⁶

İşçi dövizlerinin konjonktür devresine karşı sergiledikleri davranışı belirleyen güdünün tespiti şu açıdan da önemlidir: Konjonktür karşıtı veya ilişkisiz bir değişken niteliğine sahip olan bir işçi döviz akışı makro iktisadi dengesizliği azaltıp gelişen ekonomilerde finansal krizlerin ortaya çıkma olasılığını düşürür. Yani, finansal kriz yabancı sermaye akışının ani duruşu tarafından tetiklenen cari hesap açığına getirilen ciddi ayarlamalar olarak tanımlanırsa, GSYİH’ya oranla yüksek miktarlarda işçi dövizinin girişi bu şokların şiddetini hafifletebilmektedir.⁴⁷

Daha önce de belirttiğimiz gibi, işçi döviz gönderme motifi (güdüsü) ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Fakat ampirik çalışmaların sonuçlarına bakılarak genelleme niteliğinde bir yorum yapılabilir: Düşük gelirli ülkelerden gelen göçmenlerin aileleri asgari geçim düzeyinde yaşadıkları için işçi döviz gelirin son derece bağımlıdır; bu tür bölgelere yapılan işçi döviz transferlerinin ‘başkalarını düşünme’ güdüsü ile yapıldığı görülmektedir. Burada iktisadi daralma dönemlerinde daha fazla işçi döviz gönderildiği görülmüştür.⁴⁸ Ayrıca yapılan araştırmalar, alınan işçi döviz miktarının ülkenin GSYİH’na oranının da önemli olduğunu göstermektedir. Bahsedilen oran ne kadar yüksek olursa işçi döviz akımının konjonktür karşıtı özelliği de o denli güçlü

⁴⁵ Mustafa Özer, Sami Taban, **Modern Konjonktür Teorileri**, 2. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s. 12

⁴⁶ D. Ratha, **a.g.e.**, s. 161

⁴⁷ Matteo Bugamelli, Francesco Paternò, “Do Workers’ Remittances Reduce The Probability of Current Account Reversals?”, **World Bank Policy Research Working Paper 3766**, 2005, (çevrimiçi), <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-3766>, 18 Mayıs 2015, s. 24

⁴⁸ D. Ratha, **a.g.e.**, s. 161

olacaktır. 110 ülkenin verilerini inceleyen bir araştırmaya göre, işçi döviz miktarının ülkenin GSYİH'na oranı %3'ü aşıyorsa, bu, ekonominin krize olan dayanıklılığını arttırmaktadır.⁴⁹

Göç iktisatçılarının belirttiği bir diğer önemli nokta şudur: 'Kendini düşünme' güdüsü ile gönderilen işçi döviz akımları bile portföy akımlarıyla kıyaslandığında daha istikrarlı bir karaktere sahiptir. Çünkü yurtdışında ikamet eden bir çalışan, yabancı bir portföy yatırımcısına göre yurduna yatırım yapmaya daha meyillidir.⁵⁰

c. *Kaynak ülkedeki siyasi risk faktörü:* Almanya'dan Türkiye'ye gönderilen işçi döviz akışı üzerine yapılan bazı çalışmaların sonuçları son derece ilgi çekicidir. Bu sonuçlardan hareketle, bazı çalışmalara göre, işçi döviz miktarı iktisadi ortamın iyi olup olmamasından ziyade ülkedeki siyasi istikrardan etkilenmekteydi.⁵¹ Diğer grup araştırmalar ise, iktisadi ortamın siyasi ortamın şartları kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, Türkiye'de işçi dövizlerinin tüketim harcamalarından ziyade yatırımlara yönlendirildiği anlamına gelmektedir.⁵²

d. *Gidilen ülke ile kaynak ülke arasındaki faiz hadleri farkları:* Göçmen alan ile göçmen gönderen ülkelerin arasındaki faiz hadleri farkı, gönderilen işçi döviz miktarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Kaynak ülkenin faiz haddinin daha yüksek olması, göçmen işçileri paralarını gidilen ülkenin bankalarında değil, kendi yurtlarının bankalarında muhafaza etmeye yönlendirir. Ayrıca yurtlarında faiz haddinin yükseldiğini gören göçmen işçiler ücretlerinin daha büyük kısmını tasarruf etmeyi yeğler.⁵³ Diğer taraftan, bazı yorumculara göre, göçmen gönderen ülkenin faiz haddi artışının gönderilen işçi döviz miktarı üzerindeki etkisi belirsizdir. Zira yükselen faiz haddi iktisadi istikrarsızlığın bir belirtisi olarak algılanabilir ve göçmenleri yurtlarına döviz göndermekten caydırabilir.⁵⁴ Dolayısıyla faiz haddi farklarının gönderilen işçi döviz miktarı üzerindeki etkisi üzerine yapılan ampirik

⁴⁹ M. Bugamelli, F. Paterno, **a.g.e.**, s.1

⁵⁰ D. Ratha, **a.g.e.**, s. 161

⁵¹ T. Straubhaar, **a.g.e.**, s. 738

⁵² O. T. Aydaş, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı, **a.g.e.**, ss. 63-64

⁵³ Theodore P. Lianos, "Factors Determining Migrant Remittances: The Case of Greece", **International Migration Review**, Vol. 31, No. 1, Spring, 1997, pp. 72-87, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/2547258?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015, s. 79

⁵⁴ O. T. Aydaş, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı, **a.g.e.**, s. 60

araştırmaların sonuçları farklılık göstermektedir. Örneğin, Kuzey Afrika ve Avrupa ülkeleri üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, faiz haddi farklarının işçi dövizini akımları üzerinde hiçbir etkisi yoktur.⁵⁵ Yunanistan üzerine yapılan çalışmaların sonuçlarına göre ise, faiz haddi farklarının işçi dövizini seviyesi üzerinde pozitif ve önemli bir etkisi bulunmaktadır.⁵⁶ Sonuçların bu kadar farklı olması her ülkenin çok farklı bir göçmen profiline sahip olması ile de açıklanabilir. Zira farklı göçmen profilleri çok farklı niyet ve güdüler ile hareket edebilir.⁵⁷

e. *İşçi dövizini gönderme maliyeti*: 1995-2003 arası dönemi kapsayan ve 104 ülke üzerine yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, döviz gönderme maliyetinin yüksek olması resmi işçi dövizini akışını negatif bir şekilde etkilemektedir. Buna göre, bahsedilen maliyetteki %1’lik bir azalma işçi dövizini miktarında %14-23 oranında bir artışa neden olmaktadır.⁵⁸

2.1.3. İşçi Dövizlerinin Yoksulluğa ve Gelir Dağılımını Eşitsizliğine Etkisi

İşçi dövizlerinin yoksulluk ve gelir dağılımına etkisini anlatmaya geçmeden önce bu konuda araştırmaların yapılmasının ne kadar güç olduğunu belirtmemizde fayda vardır. Özellikle nüfusun kalabalık olmadığı, birçok gelişmekte olan ülkede yoksulluk oranlarının hesaplanması için gereken hane halkı bütçe araştırmaları yapılmamaktadır. Dünya Bankası tarafından düşük ve orta gelirli ülke olarak nitelendirilen 157 ülkeden sadece 81’inde (%52’sinde) hane halkı bütçe araştırmaları yapılmaktadır. Bu 81 ülkeden ise sadece 71’inde gelir dağılımını eşitsizliği üzerine veri mevcuttur. Verilerin bu kadar kıt olmasının sebepleri arasında ise, titiz istatistiki

⁵⁵ I. A. Elbadawi , R. Rocha, **a.g.e.**, s. 20

⁵⁶ T. P. Lianos, **a.g.e.**, s. 76

⁵⁷ M. I. T. El-Sakka, R. McNabb, **a.g.e.**, ss. 1498-1499

⁵⁸ Caroline Freund, Nikola Spatafora, “Remittances, Transaction Costs, and Informality”, **Journal of Development Economics**, Vol. 86, issue 2, 2008, pp. 356-366 (çevrimiçi), <https://translate.google.com.tr/#tr/en/Journal%20of%20Development%20Economics%2C%202008%2C%20vol.%2086%2C%20issue%202%2C%20ss.%20356-366>, 18 Mayıs 2015, s. 356

kayıtların yokluğu, kayıt dışı göç ve işçi dövizlerinin resmi olmayan yollardan gönderilmesi sayılabilir.⁵⁹

2.1.3.1. İşçi Dövizlerinin Yoksulluğa Etkisi

İşçi dövizleri, kısa vadede hane halklarının gelirlerini arttırarak yoksulluğu azaltabilmektedir.⁶⁰ Latin Amerika, Karayipler, Orta Doğu, Güney Asya ve Sahraaltı Afrika bölgelerinden 71 gelişmekte olan ülke üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, yurtdışından gelen işçi döviz geliri yoksulluğu azaltma özelliği yurtiçi iktisadi faaliyetten elde edilen gelirinkinden daha güçlüdür. Uluslararası göç sürecine katılanların sayısının ülke nüfusuna oranında %10'luk bir artış, kişi başına günde bir dolardan daha az geliri olan insanların toplam nüfustaki payında %2,1'lik bir düşüşe yol açmaktadır. Resmi kişi başı işçi döviz düzeyinde %10'luk bir artış ise, yoksulluk içinde yaşayan insanların payında %3,5'lik bir düşüşe yol açmaktadır.⁶¹

Endonezya üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre, uluslararası işçi döviz akımının belirgin bir yoksulluk düşürücü etkisi vardır. Bu ülkeye ait 2007 yılı verileri kullanılarak şu analiz yapılmıştır: İşçi döviz alan hane halklarının mevcut durumları, aynı hane halklarının 2007 yılında hiç işçi döviz almadıklarının farz edildiği bir durumla karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda ilk duruma ait yoksul nüfus sayısı ikinci duruma göre %26,7 daha fazladır.⁶²

⁵⁹ Richard H. Adams Jr., John Page, "Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries?", **World Development**, Vol. 33, No. 10, 2005, pp. 1645–1669, (çevrimiçi), http://siteresources.worldbank.org/INTAFROFFCHIECO/Resources/Migration_and_Remittances.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 1647

⁶⁰ **Migration and Remittances: Eastern European and Former Soviet Union**, Ed. by Ali Mansoor, Bryce Quillin, World Bank, Europe and Central Asia Region, 2006, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6920/384260Migration101OFFICIAL0USEONLY1.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015, s. 67

⁶¹ R. H. Adams Jr., Page J., **a.g.e.**, s. 1655

⁶² Richard H. Adams, Jr., Alfredo Cuecuecha, "The Economic Impact of International Remittances on Poverty and Household Consumption and Investment in Indonesia", **The World Bank East Asia and Pacific Region & Development Economics Department Development Prospects Group September 2010, Policy Research Working Paper 5433**, 2010, (çevrimiçi), <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5433>, 18 Mayıs 2015, s. 25

2.1.3.2. İşçi Dövizlerinin Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Etkisi

Gelişmekte olan ülkeler açısından yoksulluk kadar önemli olan diğer bir konu ise gelir dağılımı eşitsizliğidir. İşçi dövizlerinin gelir dağılımı eşitsizliğinin üzerinde nasıl bir etki yarattığı konusunda yapılan birçok araştırmanın sonuçları oldukça büyük farklar göstermiştir.⁶³ Bir grup araştırmacıya göre bunun sebebi, yapılan çalışmaların işçi dövizlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini farklı dönemler bağlamında analiz etmeleridir. Yani araştırmaların bir kısmı kısa dönemi, diğer bir kısmı ise uzun dönemi dikkate almaktadır.⁶⁴

Kısa dönemde işçi dövizleri, göçmen gönderen ülkenin gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Bunun sebebi şu şekilde açıklanmıştır: Uluslararası göç maliyetli ve risk içeren bir süreçtir; bu yüksek masraflara ise sadece durumları görece daha iyi olan, yani orta ve yüksek gelirli aile mensupları katlanabilir.⁶⁵ Bu gelir gruplarından gelen göçmenlerin gönderdikleri işçi dövizlerinin ise gelir dağılımı eşitsizliğini daha keskin hale getirmesi kaçınılmazdır.⁶⁶ Mısır⁶⁷, Filipinler⁶⁸ ve Hindistan⁶⁹ gibi ülkeler üzerine yapılan ampirik çalışmalar, işçi dövizlerinin bu kısa vadeli etkisini ispatlamaktadır.

⁶³ J. Edward Taylor et. al., “Remittances, Inequality and Poverty: Evidence from Rural Mexico”, **Agriculture and Resource Economics Working Papers**, Department of Agricultural and Resource Economics, University of California, Working paper 05-003, Davis, 2005, (çevrimiçi), <https://escholarship.org/uc/item/9s14452d#page-6>, 18 Mayıs 2015, s. 1

⁶⁴ Oded Stark et. al., “Remittances and Inequality”, **The Economic Journal**, Vol. 96, No. 383, 1986, pp. 722-740, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/2232987?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015, s. 723

⁶⁵ **International Migration Outlook, Annual Report**, 2006 Edition, Organization for Economic Co-operation and Development, (çevrimiçi), http://en.istat.it/istat/eventi/2006/ocse/ocse_migration_report_2006.pdf, 18 Mayıs 2015, s. 153

⁶⁶ J. E. Taylor et al., **a.g.e.**, ss. 1-2

⁶⁷ Richard H. Adams, Jr., “The Effects of International Remittances on Poverty, Inequality and Development in Rural Egypt”, **Research Report No. 96, International Food Policy Research Institute**, 1991, (çevrimiçi), <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/rr86.pdf>, 18 Mayıs 2015, ss. 73-74

⁶⁸ Edgard R. Rodriguez, “International Migration and Income Distribution in the Philippines”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 46, No. 2, 1998, pp. 329-350, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/10.1086/452341?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015, s. 346

⁶⁹ Michael Lipton, “Migration From Rural Areas of Poor Countries: The Impact On Rural Productivity and Income Distribution”, **World Development**, 8, 1980, pp. 1-24’ten aktaran R. H. Adams Jr., Page J., **a.g.e.**, s. 1646

Uzun dönemde ise, yurtdışından gelen işçi dövizleri gelir dağılımını dengelemektedir. İşçi dövizlerinin kısa vadede gelir dağılımı üzerinde yarattığı olumsuz etki zamanla ortadan kalkacaktır çünkü göç, bilgi edinmeyi içeren bir süreçtir.⁷⁰ Yani, göçün ilk safhalarında gidilecek yerin şartları ile ilgili her türlü bilgi çok maliyetli ve kıttır, dolayısıyla da göç, önemli derecede belirsizlik içerir. Bu yeni ‘yatırımların’ risklerini üstlenebilecek donanım ve olanaklara sahip olan işçiler gelir dağılımı piramidinin üst seviyelerinden gelen şahıslardır. Fakat zamanla başarılı bir şekilde göç etmiş olanlar, diğer yurttaşlarına değerli bilgileri sağlayabilmektedir ve hatta direkt asistanlık yaparak göç etmeye yardımcı da olabilmektedir. Yani, işçi dövizlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin zaman içerisinde değişmesi, göçü kolaylaştıran ve daha ‘ucuz’ hâle getiren bilginin kaynak ülkenin vatandaşları arasında yayılmasına doğrudan bağlıdır.⁷¹ Meksika üzerine yapılan araştırmalar bu tezi ispatlamaktadır.⁷²

Fakat diğer bir grup göç iktisatçılarına göre, işçi dövizlerinin gelir dağılımı eşitsizliğine etkisi, göçün hangi devresinde olduğundan ziyade göç maliyetine ve kaynak ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Bu yüzden de büyük bir göç tarihine sahip bazı ülkelerde bile, işçi dövizinin gelir dağılımı eşitsizliğini artırma özelliği uzun dönemde de varlığını sürdürmektedir.⁷³ Bu örneklerden bir tanesi muazzam bir göç tecrübesine sahip olan Nikaragua’dır.⁷⁴ Buna göre, göç maliyeti ne kadar yüksek olursa da işçi dövizleri gelir dağılımı eşitsizliğini o derecede arttıracaktır.⁷⁵

⁷⁰ E. R. Rodriguez, **a.g.e.**, s. 346

⁷¹ O. Stark et. al, **a.g.e.**, s. 723

⁷² **A. e.**, s. 736

⁷³ Maëlan Le Goff, Christian Ebeke, “Why Migrants’ Remittances Reduce Income Inequality In Some Countries And Not In Others?”, **Centre d’Etudes et de Recherches sur le Développement International (CERDI), Working Paper 200919**, 2009, (çevrimiçi), <https://ideas.repec.org/p/cdi/wpaper/1094.html>, 18 Mayıs 2015, s. 26

⁷⁴ Bradford Barham, Stephen Boucher, “Migration, Remittances, and Inequality: Estimating The Net Effects of Migration on Income Distribution”, **Journal of Development Economics**, Vol. 55, 1998, pp. 307-331, (çevrimiçi), http://essays.ssrc.org/remittances_anthology/wp-content/uploads/2009/07/Topic_2_Barham_Boucher.pdf, 19 Mayıs 2015, s. 329

⁷⁵ C. Ebeke, M. Le Goff, **a.g.e.**, s. 26

2.1.4. İşçi Dövizlerinin İktisadi Büyüme Etkisi

İşçi dövizinin kaynak ülkenin ekonomisi üzerinde yarattığı etki ilk önce işçi dövizinin nasıl harcandığına bağlıdır. Geleneksel makroekonomik büyüme teorisi açısından bakıldığında, işçi dövizleri yatırıma yönlendirilirse veya resmi mali sektörde tasarruf edilirse büyüme olan etkisi daha büyük olacaktır.⁷⁶ İşçi dövizini harcama şekli ise ilk önce dövizin hangi niyetle gönderildiğine bağlıdır: Başkalarını düşünme (altruizm) güdüsü baskın çıkarsa tüketilir, kendini düşünme (bencilik) güdüsü baskınsa yatırıma yönlendirilir.⁷⁷ Fakat bu tür bir yaklaşım sakıncalı olabilir. Zira burada işçi dövizinin nasıl harcandığı değil, bu gelir kaynağının hane halkının yatırım eğilimini değiştirip değiştirmediği önemlidir. Örneğin, Meksika’da yapılan bir araştırma sırasında ailelere işçi dövizlerini neye harcadıklarına dair bir soru sorulmuş ve en sık alınan cevap ‘tüketime’ olmuştur. Fakat çalışmanın sonuçları aynı zamanda şunu da göstermiştir: Mensupları arasında uluslararası göçmenlerin bulunduğu aileler gelirin daha büyük bir kısmını ilerde yatırıma harcamak üzere tasarruf etmektedirler.⁷⁸

Bu bağlamda, ailelerin sergilediği davranış biçimi ilgi çekicidir. Zira işçi dövizleri diğer kaynaklardan elde edilen gelirlere göre daha fazla ‘özenerek’ harcanır. Örneğin, beşeri sermaye yatırıma ayrılan pay daha büyük olur. Bu tezi destekleyen birçok ampirik çalışma vardır. El Salvador: Bu ülkede uluslararası işçi dövizini miktarı ile okula devam eden öğrenci sayısı arasında güçlü bir korelasyon

⁷⁶ A. Mansoor, Q. Bryce, **a.g.e.**, s. 67

⁷⁷ Edmundo Murrugarra, “Public Transfers and Migrants’ Remittances: Evidence from the Recent Armenian Experience”, **World Bank Economists’ Forum**, 2001, (çevrimiçi), <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.381.2918&rep=rep1&type=pdf>, 19 Mayıs 2015, s. 30

⁷⁸ J. Edward Taylor, “International Migration and Economic Development”, **International Symposium on International Migration and Development, Population Division, Department of Economics and Social Affairs, United Nation Secretariat**, Turin, Italy, 2006, (çevrimiçi), http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P09_SYMP_Taylor.pdf, 20 Mayıs 2014, ss. 6-7

bulunmuştur.⁷⁹ Filipinler: İşçi dövizlerinin bozdurulmasını daha kârlı hale getiren döviz kuru şokları sırasında eğitime harcanan işçi döviz miktarı artmaktadır.⁸⁰

Diğer taraftan, Endonezya gibi gelir düzeyi düşük olan ülkelerde işçi dövizleri kanalıyla elde edilen gelirin marjinal gıda harcamalarını arttırdığı görülmüştür.⁸¹ Bu eğilim şu şekilde açıklanmış: Maslow teorisinin belirttiği gibi, bir ülke belirli bir refah düzeyine ulaşıncaya kadar (hangi kanal yoluyla gelirse gelsin) geliri tüketime harcar.⁸²

İşçi dövizleri sadece yatırıma harcadığı sürece iktisadi büyümeye katkı sağlanabildiği tezi birçok iktisatçı tarafından kabul edilmemektedir. Şöyle ki, temel ihtiyaçlara harcanan bir dolarlık işçi dövizleri perakende satışı uyarır, bu da mal ve hizmetlere olan talebi ve dolayısıyla üretimi ve istihdamı da arttırabilir.⁸³ Ayrıca, tüketim harcaması artışı dolaylı vergileri arttırarak devlet harcamalarını ve tasarrufu da arttırabilmektedir.⁸⁴ Yani burada bir çarpan etkisi söz konusudur. Örneğin, Meksika’da harcanan her bir ‘göçmen doları’ (‘migradollar’) milli gelirde kırsal kesimde alındığı sürece 3,17 Amerikan Dolarlık, şehirde alındığı sürece ise 2,69 Amerikan Dolarlık bir artışa yol açmaktadır.⁸⁵ Yunanistan üzerine yapılan benzer bir çalışmanın sonuçlarına göre ise, 1970’lerin başında işçi dövizinin GSYİH üzerinde

⁷⁹ Alejandra Cox Edwards, Manuelita Ureta, “International Migration, Remittances, and Schooling: Evidence from El Salvador”, **Journal of Development Economics**, vol. 72, 2003, pp. 429– 461, (çevrimiçi), <http://www.nber.org/papers/w9766.pdf>, 20 Mayıs 2015, s. 430

⁸⁰ Dean Yang, “International Migration, Remittances, and Household Investment: Evidence From Philippine Migrants’ Exchange Rate Shocks”, **NBER Working Paper Series, Working Paper 12325**, 2006, (çevrimiçi), <http://www.nber.org/papers/w12325.pdf>, 20 Mayıs 2015

⁸¹ R. H. Adams Jr, A. Cuecuecha, **a.g.e.**, s. 26

⁸² B. Lindsay Lowell, Rodolfo O. De La Garza, “The Developmental Role of Remittances in US Latino Communities and in Latin American Countries”, **a Final Project Report, Inter-American Dialogue**, 2000, (çevrimiçi), <http://www.thedialogue.org/PublicationFiles/Final%20report.pdf>, 18 Mayıs 2015, ss. 21-22

⁸³ **A.e.**, s. 23

⁸⁴ Raj M. Desai, Lev Freinkman, Itzhak Goldberg, “Fiscal Federalism and Regional Growth: Evidence from the Russian Federation in the 1990s”, Policy Research Working Paper 3138, World Bank, Washington, DC, 2003’den aktaran **Migration and Remittances: Eastern European and Former Soviet Union**, Ed. by Ali Mansoor, Bryce Quillin, World Bank, Europe and Central Asia Region, 2006, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6920/384260Migratio101OFFICIAL0USEONLY1.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015, s. 64

⁸⁵ Irma Adelman, J. Edward Taylor, “Is Structural Adjustment with a Human Face Possible? The Case of Mexico”, *Journal of Development Studies*, Vol: 26, 1990, ss. 387–407’den aktaran D. Ratha, **a.g.e.**, s. 164

çarpan değeri 1,77'ye eşitti. Yani, yurtdışından alınan her bir Yunan drahmisi üretim düzeyinde 1,77 drahmilik bir artışa neden olmaktadır.⁸⁶

Tabi ki burada ahlaki tehlike problemi de unutulmamalıdır. İnsanlar işçi dövizini gelirin güvenerek daha az çalışmaya karar verebilirler. Bu da ülkenin emek arzında bir gerilemeye neden olabilir.⁸⁷

2.1.5. İşçi Dövizinde Uygulanabilir Politikalar

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, işçi dövizinin iktisadi büyümeye olan etkisi bu gelirin nasıl kullanılacağına bağlıdır: Bankaya yatırılıp tasarruf edilirse veya direk yatırıma yönlendirilirse (klasik makro iktisat teorisine göre) iktisadi büyümeye olan etkisi pozitif olacaktır, tüketim mallarının alımına harcanırsa (çarpan etkisi dikkate alınmazsa) enflasyona bile yol açabilir. Bu bağlamda, işçi dövizinde iki farklı politika türü uygulanmaktadır: İşçi dövizinin etkin kullanımını amaçlayan politikalar ve işçi dövizini gelirlerini arttırmayı amaçlayan politikalar. Her ne kadar işçi döviz gelirinin etkin kullanımı, işçi dövizinin iktisadi büyümede üstlendiği rolü açısından belirleyici bir unsur olsa da, teoride her iki politikanın birbirine uyumlu bir şekilde aynı anda yürütülmesi gerekir. Fakat pratikte, karar mercileri genelde daha kolay yolu tercih edip basit bir şekilde ülkeye akan işçi döviz gelirini arttırmaya çalışırlar.⁸⁸

⁸⁶ Nicholas P. Glytsos, "Measuring the Income Effects of Migrant Remittances: A Methodological Approach Applied to Greece", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 42(1), 1993, pp. 131-168, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7B36272ae4-d455-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 20 Mayıs 2015

⁸⁷ Ralph Chami, Connel Fullenkamp, Samir Jahjah, "Are Immigrant Remittances Flows a Source of Capital for Development?", **IMF Staff Papers**, Vol. 52, No. 1, 2005, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7Bc68ff098-fd55-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 20 Mayıs 2015

⁸⁸ Robert E. B. Lucas, **International Migration and Economic Development, Lessons from Low-Income Countries**, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2005, s. 193

2.1.5.1. İşçi Dövizinin Etkin Kullanımını Amaçlayan Politikalar

Birçok ülkede devlet yönetimleri, işçi dövizini alan hane halklarını, harcama kararlarını alırken milli kalkınma öncelikleri çerçevesinde hareket etmeye yönlendirmeye çalışmışlardır.

İşçi dövizinin etkin kullanımını amaçlayan uygulamadaki politikalar ise üç ana başlık altında toplanabilir:

- Göçmenlere, makine ve teçhizat ithalatında ayrıcalıklı gümrük tarifelerden yararlanabilme imkânı,
- İşletme yönetim danışmanlığı ve ticari öğrenim (business counselling and training),
- Girişimcilik programları (entrepreneurship programs).⁸⁹

Göçmenlere ayrıcalıklı gümrük tarife oranları üzerinden makine ve teçhizat ithalatı yapabilme imkânlarının tanınması: Pakistan’da uygulanan “Geri Ödenmeyen Yatırım Planı”na (*Non-Repatriable Investment Scheme*) göre, yurtdışında bulunan Pakistanlılara (kalıcı bir şekilde ülkelerine dönenler dâhil) üretim işletmeleri kurmaları için ayrıcalıklı şartlar altında makine ve teçhizat ithalatı yapma izni verilmektedir. Sağlanan vergi indirimi oranı ise değişiklik göstermektedir; örneğin, göreceli daha az gelişmiş bölgelerde yer alan projeler daha yüksek indirim oranlarına tâbidirler. Yatırım projelerinin seçimini kolaylaştırmak için, Pakistan Yatırım Danışmanlık Servisi bu plan çerçevesinde ön fizibilite çalışmalarını üstlenmiştir. Fakat yine de bu uygulama pek başarılı olamamıştır. 1977-1986 yılları arasında bu düzenleme çerçevesinde yapılan yatırım miktarı resmi toplam işçi dövizini akımının sadece %3'nü oluşturmaktaydı. Ayrıca Pakistanlı göçmenler makine ve hammadde ithalatında tamamen gümrük muafiyeti politikası uygulanan serbest üretim bölgelerinde de yatırım yapabilmektedir. Bu uygulama da çok yaygın olamamıştır: 1985 yılı itibariyle göçmen çalışanların katılımıyla sadece yedi tane proje hayata

⁸⁹ S. Puri, T. Ritzama, a.g.e., s. 23

geçirilmiştir. Hindistan’da ise ülkelerine kalıcı bir şekilde dönüp yeni bir sanayi birimini kurmak veya mevcut işletmelerin genişlemesine katkıda bulunmak isteyen göçmenler sermaye malları ve hammaddeye öncelikli erişim hakkına sahiptirler. Bu tür uygulamaların ne tür bir etki yarattığına dair henüz tam olarak net bir bilgi bulunmamaktadır.⁹⁰

Bu tür uygulamaların çok ciddi sakıncaları vardır. Ayrıcalıklı ithalat hakları tanıyan herhangi bir düzenleme çoğu kez suiistimal edilmektedir.⁹¹

İşletme danışmanlığı ve ticari öğrenim (business counselling and training):

Güney Kore: 1986 yılının başında, Kore Devleti geri gelen göçmenlere özel eğitim programı başlatmıştır. Programın amacı, dönüş yapan göçmenlere başka sektörlere yönelebilmeleri veya kendi işlerini kurabilmeleri için yeni beceriler kazandıracak bir eğitim sunmaktır. 1986 yılının ortalarında, bu programa yaklaşık 4.000 göçmen çalışan katılmıştır.

Tayland: Tayland’da Bangkok Bankası ülkelere dönen göçmen müşterilerine yatırım imkânları konusunda danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Danışmanlık hizmetinden faydalanmak isteyenler bankadan (“tasarruf kayıtlarının sağlam olması şartıyla”) destek kredisi de alabilmektedir. Fakat 1987 yılı itibarıyla, sadece birkaç göçmen işçi bu olanaklardan faydalanmak üzere bankaya başvurmuştur.

Pakistan: Kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Yurtdışı Pakistanlılar Vakfı (The Overseas Pakistanis Foundation [OPF]), ülkelere geri gelen Pakistanlılara kendi işletmelerini kurabilmeleri için yatırım danışmanlık hizmetini sunmakta ve ilgili devlet dairelerinden hizmet alabilmelerine yardımcı olmaktadır. Örneğin, göçmenlere kredi olanakları ve tasarruf programları hakkında bilgi vermekte ve iş danışmanlık hizmetleri sunmaktadır.

⁹⁰ Prema-Chandra Athukorala, “The Use of Migrant Remittances In Development: Lessons From The Asian Experience”, **Journal of International Development**, Vol. 4, Issue 5, 1992, pp. 511-529, (çevrimiçi), <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jid.3380040504/abstract>, 21 Mayıs 2015, s. 524

⁹¹ **A.e.**, s. 526

Sri Lanka: 1981 yılında Sri Lanka Çalışma Bakanlığı, ülkelerine geri gelen göçmenlere özel bir danışmanlık hizmeti başlatmıştır. Çalışma Bakanlığının Araştırma ve Geliştirme Bölümü tarafından kurulan 'Dönüş Yapan Göçmen Departmanı', geri gelen göçmenlerin sorunlarını belirlemek ve onlara danışmanlık hizmeti sunmak amacı ile kurulmuştur. Fakat çeşitli nedenlerden ötürü, bu program hiçbir zaman tam olarak faaliyete geçmemiştir.⁹²

Girişimcilik programları (entrepreneurship programs): Bu programların amacı, ülkelerine geri gelen göçmenleri girişimcilere dönüştürmektir. Sri Lanka geri gelen göçmenlere girişimcilik programlarını sunan ilk Asya ülkesidir. Bu program Sri Lanka Merchant Bank ile işbirliği içerisinde olan Sri Lanka Çalışma Bakanlığı tarafından 1982 yılında başlatılmıştır, amacı ise geri gelen göçmenlere kendi işlerini açma konusunda rehberlik hizmeti sunmaktır. Bu uygulama sırasında elde edilen bilgiye göre, ülkelere geri gelen göçmenlerden daha vasıflı olanlar oryantasyon döneminden daha kolay bir şekilde geçmektedirler. Birçok ülkede Sri Lanka'dakine benzer programlar uygulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Türkiye ve Yugoslavya hükümetleri de göçmenleri yatırıma teşvik etmek için çeşitli düzenlemelere gitmişlerdir. İşçi şirketleri ve 'köy kalkınma kooperatifleri' birbirinden çok farklı sonuç veren bu düzenlemelerden birkaç tanesidir.⁹³

Bu tür projelerin uygulanmasında idari sorunların yaşanması ile birlikte en önemli dezavantajı, çok az sayıdaki göçmene ve toplam işçi döviz akımının sadece bir kısmına hitap etmeleridir. Ayrıca burada sosyo-iktisadi bir sorun da söz konusudur: Devlet bu tür programlar ile zaten yurtdışı istihdamından dolayı önemli bir refah düzeyine ulaşmış olanlara kurumsal destek sağlamış olmaktadır.⁹⁴

Görüldüğü üzere, yukarıda belirttiğimiz uygulamalardan her birinin kendisine ait dezavantajları vardır. Bu dezavantajlar ile ilgili kaygılar yeni bir görüşün ortaya atılmasına neden olmuştur: Devlet yönetimleri 'göçmene özel' yatırım programlarından ziyade, işçi dövizinin verimli kullanımını sağlayabilmek için mali aracılık sürecinden yararlanmalıdır. Burada temel fikir şudur: Hükümetler göçmen

⁹² S. Puri, T. Ritzama, **a.g.e.**, s. 24

⁹³ **A. e.**, ss. 23-24

⁹⁴ P. Athukorala, **a.g.e.**, ss. 526-527

çalışanları yatırımcılara dönüştürme çabasına girmek yerine, mali aracılık sistemleri yardımıyla göçmen çalışanlara ait bu fonlarını 'gerçek' girişimcilere aktarmaya yönelik politikalar geliştirmelidirler çünkü bu 'gerçek' girişimciler iş risklerini üstlenmeye hazırdırlar. Yukarıda belirtilen programlar, işçi dövizini verimli yatırıma yönlendirme sürecinde mutlaka yer almalıdır ama başarının sırası döviz kuru ve mali sektör ile ilgili uygun politikaların uygulanmasında, yani cazip yatırım ortamının yaratılmasında saklıdır. Yani, işçi döviz gelirlerinin büyümeye olan etkisini arttırmaya yönelik yöntemler yerli kaynakların verimli kullanımı için gereken politikalardan farklı değildir.⁹⁵

2.1.5.2. İşçi Döviz Gelirlerini Arttırmayı Amaçlayan Politikalar

Bu tür politikalar en az dört farklı alt başlık altında toparlanabilir:

- Zorunlu işçi döviz kesintileri (*mandatory remittances requirements*),
- Ayrıcalıklı döviz kuru, faiz haddi veya vergi muafiyetleri gibi mali teşvikler yoluyla işçi dövizinin resmi yollara yönlendirilmesi (*financial incentives offering premium exchange rates, interest rates and tax breaks to remit through official channels*),
- Resmi transfer engellerinin aşılması ve maliyetlerin düşürülmesi (*lowering the costs and barriers to formal transfers*) ve
- Gayri resmi transfer düzenlemeleri (*regulation of informal intermediaries*).

Zorunlu işçi döviz kesintileri: Bangladeş, Pakistan, Filipinler ve Tayland gibi ülkelerde yurtdışına ilk göç dalgası yaşandığında devlet, göçmen çalışanları gelirlerinin bir kısmını ülkelere göndermeye zorunlu kılmıştır. Fakat bu girişim hızlı bir şekilde başarısızlığa uğrayıp işçi dövizlerinin gayri resmi yollardan

⁹⁵ A. e., s. 527

gönderilmesine neden olmuştur.⁹⁶ Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır: Bu ülkelerden yurtdışına yaşanan göçün büyük bölümü gayri resmi yollardan olmuştur. Buna karşın, Güney Kore’de bu tür bir politikanın çok başarılı bir şekilde uygulandığı görülmüştür. Bunun sebebiyse, Kore’de gerçekleşen işgücü ihracatının özellikleri ile ilgilidir. Bu süreci en iyi şekilde izah edebilmek için ‘paket uygulaması’ terimi kullanılmaktadır: Koreli şirketler yurtdışındaki faaliyetleri için Koreli işçileri istihdam ediyorlardı, devlet ise bu süreçte çok aktif bir role sahipti. Koreli göçmen çalışanın yurtdışında çalışabilmesi için kendi devletinden izin alması gerekiyordu. İzin şartlarından bir tanesi de gelirin %80’nini yurduna gönderme zorunluluğuydu. Böylece gayri resmi işe alımlar tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu.⁹⁷ Benzer bir uygulama Güney Afrika’ya yaşanan göç sırasında da görülmüştür: Bu ülke madende çalışmak üzere yurtdışından işçi almaktaydı, işe alım prosedürü ise sadece tek bir ajans tarafından yürütülmekteydi. Bu şekilde işe alınan yabancı maden işçileri gelirlerini zorunlu olarak mevduat hesaplarına yatırmaktaydı.⁹⁸

Ayrıcalıklı döviz kuru, faiz haddi veya vergi muafiyetleri gibi mali teşvikler yoluyla işçi dövizinin resmi yollara yönlendirilmesi: İşçi dövizinin banka kanalıyla gönderilmesi bu dövizin tasarruf meylini arttırarak yatırıma dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece işçi dövizinin kalkınmaya etkisi artmaktadır. İşçi dövizini banka hesabı yerine nakit olarak gönderildiğinde tasarruf edilme olasılığı daha düşüktür.⁹⁹

Mali teşvikler yoluyla işçi dövizlerinin resmi yollara yönlendirilmesini amaçlayan politikalar son derece yaygındır. Daha önce bahsettiğimiz gibi, yapılan araştırmalara göre döviz kurunun ve faiz haddi değişimlerinin işçi dövizleri üzerindeki etkisi belirsizdir, dolayısıyla bu gibi enstrümanların kullanımının

⁹⁶ R. E. B. Lucas, **a.g.e.**, s. 194

⁹⁷ S. Puri, Ritzama T., **a.g.e.**, s. 20

⁹⁸ R. E. B. Lucas, **a.g.e.**, s. 194

⁹⁹ Dilip Ratha, “Leveraging Remittances for Development”, **The Second Plenary Meeting of the Leading Group on Solidarity Levies to Fund Development**, Oslo, February 6-7, 2007, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/LeveragingRemittancesForDevelopment.pdf>, 21 Mayıs 2015, s. 6

doğuracağı sonuçlar da çelişkilidir. Fakat yine de birçok ülkenin yöneticileri kararlı bir şekilde bu tür politikaları uygulamaya devam etmektedirler.

Resmi transferin önündeki engellerin aşılmasını ve maliyetlerin düşürülmesini amaçlayan politikalar: Karar mercileri açısından bu tür düzenlemelerin doğurduğu avantajlar diğer politikalara nazaran daha nettir. Çünkü resmi transfer yollarının önündeki yasal engellerin aşıldığı ve maliyetlerin düşürüldüğü ortamda işçi döviz gelirlerinin artması çok muhtemeldir.¹⁰⁰

Transfer maliyetlerinin yüksek olmasının sebepleri arasında rekabet ve düzenleme eksikliği ve/veya yurtdışına işçi gönderen az gelişmiş ülkelerin mali sektörlerinin zayıflığı sayılabilir.¹⁰¹ Bu açıdan maliyetlerin düşürülmesi, piyasaya daha fazla oyuncunun girmesini, daha fazla transfer yolunun geliştirilmesini, göçmenlerin transfer maliyetleri konusunda daha iyi bilgilendirilmesini ve genel olarak şeffaflığı ve güvenilirliği sağlamak üzere yapılacak daha iyi bir sektör denetimi ile mümkündür.¹⁰²

Örneğin, Orta ve Güney Amerika'ya işçi döviz gönderme ortalama maliyeti gönderilen tutarın %13'üne yakındır, bazı bölgelerde ise bu oran %20'ye kadar çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler arası para transferi için uygulanan transfer maliyeti ile kıyaslanırsa bu oranın astronomik boyutlarda olduğu görülür. Gelişmekte olan ülkelere yapılacak işçi döviz transferleri için büyük ölçüde sabit maliyet politikası uygulanmaktadır ki ortalama işlem tutarı çok düşüktür (genellikle 200 \$ altında). Bir araştırmaya göre, bu havale maliyetlerinin %10'nun altına düşürülmesi, yurtdışında çalışan işçilerin 3,5 milyar \$ tasarruf etmelerine yol açar.¹⁰³

Son yıllarda bu sorunu çözmeye yönelik birçok adımın atıldığı görülmüştür. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri 2001 yılında Elektronik Fon Transferleri Yasasını (*Electronic Fund Transfer Act*) düzeltip uzun zamandan beri Meksika

¹⁰⁰ Richard Black, "Soaring Remittances Raise New Issues", **Migration Information Source**, San Diego: Migration Policy Institute, June, 2003, (çevrimiçi) <http://www.migrationpolicy.org/article/soaring-remittances-raise-new-issues>, 19 Mayıs 2014

¹⁰¹ R. H. Adams Jr., Page J., **a.g.e.**, s. 1660

¹⁰² R. Black, **a.g.e.**

¹⁰³ D. Ratha, 2003, **a.g.e.**, s. 165

Konsoloslukları tarafından (ülkede hem yasal hem de kaçak yollardan bulunan göçmenlere) verilen kimlikleri (*matriculas consulares*) banka hesabı açılışı için yeterli bulmaya başlamıştır. Ayrıca, Uluslararası İşçi Döviz Ağı (*International Remittances Network*) tarafından yürütüleceği uygulama da öngörülmüştür: kırsal bölgelerde geniş şube ağlarına sahip bankaların olmadığı ülkelerde, Citibank ile bazı kredi kooperatifleri arasındaki bağlantılarda olduğu gibi, lider bankalar ile devlet postane ağları arasında anlaşmaların yapılması.¹⁰⁴

Fon transfer piyasasındaki artan rekabet yüksek transfer fiyatlarını düşürmeye başlamış olsa dahi bugün bu değerler hâlâ yüksek bir seyir göstermektedir.¹⁰⁵

Bangladeş üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, göçmen çalışanlar Bangladeş'e (özellikle merkezden uzak bölgelere) resmi yollardan işçi döviz gönderdiklerinde birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bangladeş'e döviz bankadan göndermek çok yavaş ve komplike bir süreç geçilmesi gerekmektedir. Bir göçmen çalışan için birçok resmi belgeyi doldurarak tüm o prosedürlerden geçmek çok zordur. Banka prosedürleri hakkında bilgi eksikliği de resmi yollardan işçi döviz gönderilmesine engel olmaktadır. Ayrıca transfer belgelerinin gönderim sırasında kaybolma riski de vardır. Diğer taraftan, gayri resmi yollardan döviz göndermek çok daha kolay, hızlı ve güvenlidir. Banka transferi ortalama olarak 13 gün almaktadır, gayri resmi yoldan döviz gönderme süresi ise en fazla 3 gündür.¹⁰⁶

Gayri resmi yolların yukarıda belirttiğimiz bu avantajlarla birlikte sakıncaları da mevcuttur. Bu tür transfer yolları kaçakçılığı finanse etmek, uyuşturucu ticaretinden elde edilen parayı aklamak gibi amaçlar için de kullanılmaktadır. Ayrıca bu yolların 'terörist' örgütler tarafından kullanıldığına dair şüpheler de vardır. Özellikle 11 Eylül 2001 olayından sonra gayri resmi kanallardan geçen paranın takibi

¹⁰⁴ A.e., ss. 165-166, 173

¹⁰⁵ R. E. B. Lucas, a.g.e., s. 196

¹⁰⁶ Abul Kalam Azad, "Importance of Migrants' Remittances for Bangladesh Economy", **International Conference on Migrant Remittances: Development Impacts, Opportunities for The Financial Sector and Future Prospects**, October 9-10, London, 2003, (çevrimiçi), http://web.worldbank.org/archive/website01040/WEB/IMAGES/O_A_AZAD.PDF, 21 Mayıs 2014, s. 16

daha da sıkılaştırılmıştır. Bu politikalar sonucunda tüm dünyada gayri resmi para akışının çok yavaşladığı görülmüştür.¹⁰⁷

2.2. GÖÇÜN GÖÇ VEREN ÜLKENİN İŞ GÜCÜ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bir ülkeden yurtdışına göçün yaşanması neticesinde o ülkenin emek piyasasının yapısının değişip değişmediği son derece önemli bir sorudur. Başka bir ifadeyle, göçün daha ‘sıkı’* bir emek piyasasının oluşmasına neden olup olmadığı, ücretleri artırıp artırmadığı ve işsizliği azaltıp azaltmadığı gibi sorulara cevap aramak gerekir. Bu soruların neden bu kadar önemli olduğu sorusuna cevap verilmesi faydalı olacaktır. Birincisi, yurttan ayrılanlardan dolayı daha ‘sıkı’ hâle gelen emek piyasası ilerde göç meylini de azaltacaktır. Böylece, göç kendi kendini kısıtlayan bir süreç olarak değerlendirilebilir. İkincisi, göçün yerli işverenlerin emek maliyetleri üzerindeki etkisi kaynak ülkelerin iktisat politikalarını belirler. Yani, bu etkinin olumlu veya olumsuz olması devletin göçü teşvik edip etmeyeceğini belirler. Üçüncü ve özellikle alınan ücretin tek geçim kaynağı olduğu çoğu aile açısından en önemli olan sebep ise, emek piyasalarının düzenlenmesinden kimin kârlı, kimin zararlı çıkacağıdır.¹⁰⁸

Göçün genel olarak işgücü piyasası ve bilhassa emek arzı üzerinde ne tür bir etki yarattığını tam olarak anlayabilmek için işgücü piyasasının şoklara nasıl cevap verdiğini araştırmak gerekir. Örneğin Çin, Filipinler, Pakistan veya Güney Afrika gibi ülkelerin emek piyasalarının yapısı birbirlerinden çok farklı özellikler taşımaktadır, dolayısıyla da göçe olan tepkilerin de aynı olması beklenemez. Emek piyasasının yapısı ücretlerin şoklara karşı esnek olup olmamasına bağlıdır. Zira ücret düzeyi, toplu pazarlık ve devlet müdahalesi gibi nedenlerden dolayı daha az esneklik gösterebilmektedir. Emek piyasasının yapısını belirleyen diğer faktörlerin arasında, işsizliğin veya eksik istihdamın olup olmaması ve işgücünün vasıflı/vasıfsız olanlara,

¹⁰⁷ R. E. B. Lucas, **a.g.e.**, s. 196

* American Heritage Cultural Dictionary sözlüğüne göre ‘sıkı emek piyasası’ iş olanakları işgücü miktarından daha bol olan bir emek piyasasıdır, (çevrimiçi), <http://dictionary.reference.com/browse/labor+market>, 26 Mayıs 2014

¹⁰⁸ **A.e.**, s. 85

etnik gruplara, kırsal/kentsel çalışanlara göre dağılımı sayılabilir. Ayrıca emek piyasasının göçe olan tepkisi göçün yapısına göre de değişiklik göstermektedir.¹⁰⁹

2.2.1. Göçün İşgücü Miktarı ve Emek Arzı Yapısı Üzerindeki Etkisi

Göç (çalışma yaşındaki yetişkinlerin göçü bile) yerli işgücü miktarında her zaman aynı oranda bir azalmaya yol açmaz. Öncelikle, göçmen işçiler yurtlarından ayrılmadan önce işgücüne her zaman dâhil olmayabilirler. Bazen yurtdışında iş bulmak üzere ülkeden ev hanımlarının veya tahsilleri yeni bitmiş öğrencilerin ayrıldığı görülmüştür. İkincisi, belirli şartlar meydana geldiğinde yaşanan göç yeni insanların işgücüne girmesine yol açabilir; başka bir ifadeyle, göç işgücüne katılımı teşvik edebilir. Örneğin, yurtdışına giden göçmen çalışan ülkesinden ayrılmadan önce işsiz olsa bile, yani göçmenin ayrılmasıyla herhangi bir kadro boşalmamış olsa bile, iş (kadro) bekleme listesi kısalmış olacaktır ki bu da yeni insanların işgücüne katılmak istemelerine yol açabilir. Diğer taraftan, göç eden insanlar yurtlarına döviz göndermeye başlayacaktır; bu gelir kaynağı ise potansiyel çalışanların çalışma isteğini azaltabilir. Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulursa, şu şekilde bir özet çıkarılabilir: Her ne kadar ülkeden yaşanan göç işgücü arzını düşürse de, toplam işgücü miktarındaki bu düşüşün göç miktarı ile birebir eşit olması ihtimali düşüktür.

Diğer taraftan, göç nedeniyle emek arzı yapısında görülen değişim toplam işgücü miktarındaki değişimden daha önemlidir. Bu tez özellikle kısa vadede düşünüldüğünde önem kazanmaktadır. Uzun vade açısından bakıldığında ise, ayrılan her çalışanın ikamesi (hem mesleksen hem de bölgesel açıdan) mümkündür. Örneğin, vasıfsız çalışanın ikamesi nispeten kolay, bir cerrahın ikamesi ise çok daha zor ve vakit isteyen bir süreçtir. Bazı ülkelerde ayrılan vasıflı çalışanların yerini üçüncü ülkelerden gelen vasıflı göçmen çalışanların aldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, vasıflı çalışanların göç etmeleri bir sonraki kuşakların daha fazla eğitim almak istemelerine yol açmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁹ A.e., s. 86

¹¹⁰ A.e., ss. 85-86

2.2.2. Göçün Ücret Düzeyi ve İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi

Klasik teoriye göre, göçmen gönderen ülkede göç sonucunda yaşanan emek arzı azalışı ücretlerin yükselmesine yol açmaktadır. Özellikle sadece belirli bir mesleğin mensuplarının göç etmesinin o mesleğe ait ortalama ücret seviyesini doğal olarak yükseltmesi beklenir. Fakat birçok ülkenin yaşadığı göç tecrübeleri bu sürecin bu kadar basit olmadığını göstermektedir. Burada, göç veren ülkenin ekonomisinde üretim faktörlerinin birbirini ikame edebilme özelliği kilit öneme sahiptir. Örneğin, vasıflı işçilerin ülkeden göç etmeleri vasıfsız işçilere olan talebi artırır mı? Yahut vasıfsız işçilerin yurttan ayrılması emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçişi hızlandırır mı? Bu tür sorulara net bir cevap bulunamamaktadır çünkü burada pek çok şey ülkenin kullandığı teknolojinin gelişmişliğine bağlıdır. Örneğin, bir ülkeden inşaatta çalışmak üzere traktör şoförlerinin göç etmesi, vasıfsız tarım işçilerine olan talebi artırır mı (yani daha önce bir makinenin yaptığı bir iş elle yapılan işle ikame edilebilir mi) arttırmaz mı (yani tarım işçileri kullanılsa bile traktörsüz üretim verimsiz hâle gelir mi)?¹¹¹

Roy J. Ruffin ‘Ticaret ve Faktör Hareketleri: Üç Faktör, İki ürün’ (*Trade and Factor Movements with Three Factors and Two Goods*) adlı makalesinde sermaye, vasıflı işgücü ve vasıfsız işgücü gibi üç üretim faktörünü ele alarak bu üç üretim faktörünün ikili kombinasyonlarını inceleyen bir teori geliştirmiştir. Buna göre ele alınan ikili, aralarındaki ilişkiye göre, ‘arkadaş’ ya da ‘düşman’ olabilir. Bir faktörün maliyetindeki artış diğerinin talebini artırıyorsa bu iki üretim faktörü ‘arkadaş’ kabul edilir. Tersine bir durum söz konusu ise, ikili ‘düşman’ kabul edilir.¹¹² Eğer vasıflı işgücü ve vasıfsız işgücü ‘düşman’ üretim faktörleri ise vasıflı işgücünün ülkeden ayrılması vasıfsız işgücünün durumuna uzun dönemde bile zarar verir. Diğer taraftan, eğer vasıflı ve vasıfsız işgücü ‘arkadaş’ üretim faktörü ikilisi ise herhangi birinin göçü diğerinin lehinedir. Özetlersek, göçün emek piyasası üzerindeki etkisi

¹¹¹ A.e., s. 87

¹¹² Roy J. Ruffin, “Trade and factor movements with three factors and two goods”, **Economics Letters**, Volume 7, Issue 2, 1981, pp. 177-182, (çevrimiçi), <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0165176587901133>, 20 Ocak 2016, s. 179

üretim faktörlerinin birbirlerini ikame edip etmemelerine, göçün ne tür bir dönem açısından incelendiğine ve ücret elastikiyetine bağlıdır.¹¹³

2.2.3. Ampirik Çalışmaların Sonuçları

Birkaç örnek ülke ele alıp, bu ülkelerde yaşanan göçün emek piyasalarında ne tür bir değişime yol açtığına bakalım.

Litvanya

2004 yılı Avrupa Birliği'nin beşinci genişlemesinin başlatıldığı yıldır. Bu genişleme sonucunda Avrupa Birliği'ne on yeni ülke katılmıştır ve bu ülkelerin çoğu Doğu Avrupa ülkesidir: Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi.¹¹⁴ Fakat Avrupa Birliği'nin eski üye ülkelerinden sadece üçü emek piyasalarını yeni üye ülkelerin çalışanlarına direkt açmıştır: İsveç, İrlanda ve İngiltere. Avrupa Birliği'nin diğer eski üyeleri ise, genişlemenin emek piyasaları üzerinde olumsuz etki yaratabileceği endişesiyle girişi kısıtlamış, bu kısıtlamaların kaldırılma süreci ise yedi yıl sürmüştür. Yeni ve eski üye ülkelerin ücret seviyeleri arasındaki büyük fark Doğu Avrupalı çalışanları girişi serbestleştirilen yeni piyasalara doğru göç etmeye teşvik etmiştir. Beşinci genişlemeyi izleyen üç yılda Doğu Avrupa ülkelerinden İsveç, İrlanda ve İngiltere'ye yaşanan göçün miktarı 1,2 milyona yakındı. En büyük göç dalgaları ise Polonya, Letonya, Litvanya ve Slovakya'dan yaşanmıştır. Her ne kadar net miktar açısından en çok göçmen gönderen ülke Polonya olsa da, Litvanya ve Letonya ayrılan göçmen çalışanların sayısının toplam işgücüne oranı açısından en büyük göç yaşayan ülkeler olmuştur. 2004 ile 2007 yılları arasında Litvanyalı çalışanların %9'u, Letonyalı çalışanların ise %6'sı İrlanda veya İngiltere'de çalışma izni almıştır.¹¹⁵

¹¹³ R. E. B. Lucas, *a.g.e.*, s. 88

¹¹⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı**, (çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=109>, 18 Temmuz 2014

¹¹⁵ Benjamin Elsner, "Emigration and Wages: The EU Enlargement Experiment", **Institute for the Study of Labor, Discussion Paper Series, IZA DP No. 6111**, 2011, (çevrimiçi), <http://ftp.iza.org/dp6111.pdf>, 18 Haziran 2015, ss. 4-6

Litvanya üzerine yapılan bir araştırmayı ele alalım. 2002-2006 yılları arasında Litvanya'da tüm yaş gruplarının ortalama ücret seviyeleri %20 ilâ %80 artmıştır. Fakat bu artışın birçok nedeni vardır. Yukarıda belirtilen yıllar arasında Litvanya hızlı bir ekonomik büyüme temposu yakalamıştır: Kişi başına düşen GSYİH %37,5 büyümüştür; yerli ve yabancı yatırım miktarları ve verimlilik artmıştır; bununla birlikte ciddi bir miktarda dış göç de yaşanmıştır. Göçün neden olduğu ücret artış seviyelerine bakılırsa, göçün 'genç' çalışanların aldığı ortalama ücret seviyesinin %5,5 ilâ %8,2 oranında yükselmesine yol açtığı görülmüştür. 10 ilâ 30 yıl iş tecrübesine sahip çalışanların ücret seviyesi göçten dolayı herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. 30 yıldan fazla iş tecrübesine sahip olan çalışanların ücret düzeyi ise göç neticesinde %1 gerilemiştir. Elde edilen bu ampirik sonuçlar şu şekilde açıklanmıştır: 1990'lı ile 2000'li yılların Litvanya'sı geçiş döneminin klasik bir örneğidir. Siyasi düzenle birlikte eğitim sistemi gibi birçok sosyal ve toplumsal kurum da değişime uğramıştır. Sosyalist düzenin hâkim olduğu zamanda tahsil görmüş çalışanlar 'yaşlı', piyasa ekonomisi döneminde eğitim alan çalışanlar ise 'genç' olarak kabul edilirse, yeni sisteme uygun bir eğitime sahip 'genç' çalışanların 'yaşlı' çalışanlar ile ikamesi kolay olmadığı için, 'genç' çalışanlara ait ortalama ücret seviyesi yaşanan göç ile birlikte artmıştır. Böylece 'genç' ve 'yaşlı' çalışanların arasındaki ücret farklılıkları da artmıştır.¹¹⁶

Sri Lanka

Sri Lanka Uzak Doğu'nun en önemli göçmen gönderen ülkelerinden biridir. Son yıllarda Sri Lanka'nın göçmen profilinin değişmeye başladığı görülmüştür: 1990'lı yıllardan önce bu ülkeden ayrılan göçmenler, gelişmiş OECD ülkelerine giden kalıcı göçmen ve Tamil etnik grubu üyesi mültecilerden oluşmaktaydı. Daha sonra ise bunların yerini istihdam edilmek üzere göç eden sözleşmeli çalışanlar almıştır.¹¹⁷

Tablo 4'te görüldüğü gibi, 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca ülkeden ayrılan göçmen çalışan sayısı, devamlı bir artış göstermiştir. 2010 yılında Sri Lanka'nın

¹¹⁶ B. Elsner, *a.g.e.*, ss. 30-32

¹¹⁷ R. E. B. Lucas, *a.g.e.*, s. 93

yurtdışında bulunan işgücü stoku 1,95 milyona yakındı. Yurtdışında bulunan sözleşmeli işçi sayısı, toplam işgücü miktarının yaklaşık %25'ini oluşturmaktaydı. Göçmen çalışanların takriben %80'i dört Körfez Arap Ülkesinde bulunmaktaydı: Suudi Arabistan, Kuveyt, B.A.E. ve Katar.¹¹⁸

Tablo 4: Yurtdışında İstihdam Edilmek Üzere Göç Edenlerin Sayısı ve İşgücüne Oranı, Sri Lanka, 1992-2010

Yıl	Yurtdışında Bulunan Sri Lankalı Sözleşmeli İşçilerin Sayısı	Yurtdışında İstihdam Edilen Sözleşmeli İşçi Sayısının Toplam İşgücü Miktarına Oranı (%)
1992	425.000	7,32
1993	460.000	7,63
1994	500.000	8,23
1995	550.000	9,01
1996	600.000	9,61
1997	710.000	11,33
1998	740.000	11,11
1999	785.000	11,76
2000	853.000	12,49
2001	932.500	13,77
2002	970.000	13,58
2003	1.003.600	13,11
2004	1.068.776	13,26

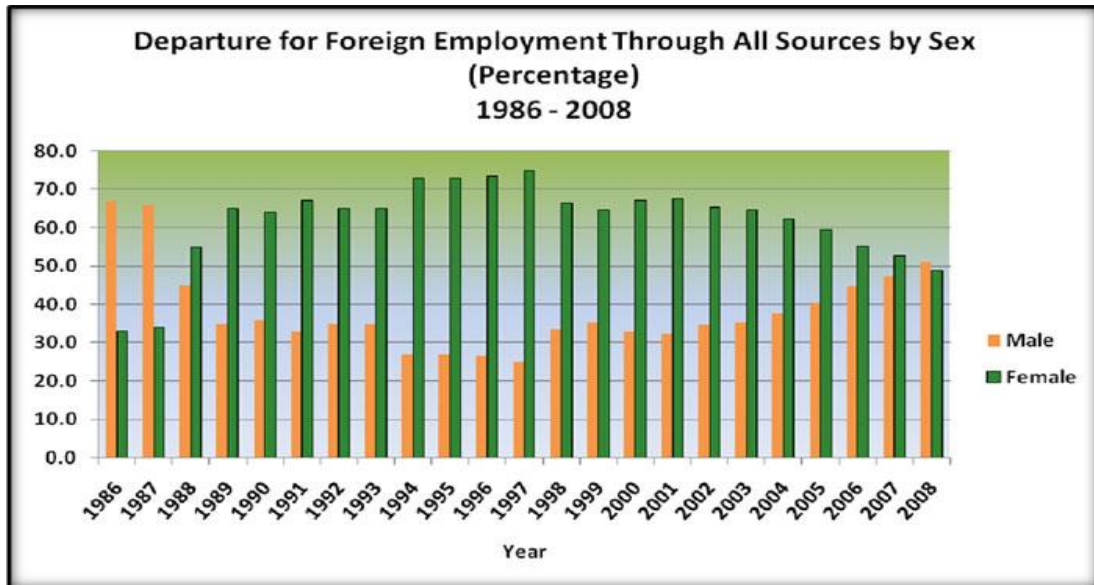
¹¹⁸ Sri Lanka Bureau of Foreign Employment, (çevrimiçi), <http://www.slbfe.lk/downloads/statis/17.pdf>, 21 Temmuz 2014

2005	1.221.763	16,71
2006	1.447.707	19,05
2007	1.642.455	21,93
2008	1.792.368	22,18
2009	1.831.358	22,68
2010	1.932.245	23,83

Kaynak: Sri Lanka Bureau of Foreign Employment, (çevrimiçi), <http://www.slbfe.lk/downloads/statis/17.pdf>, 14 Mayıs 2015

Şekil 5'te Sri Lankalı göçmen çalışanların cinsiyete göre dağılımı gösterilmiştir. 1988 yılından itibaren göçmenlerin çoğunu kadın işçilerin oluşturduğu gözlemlenmiştir. Her ne kadar 2008 yılının verilerine göre kadın ve erkek işçi sayısı yaklaşık olarak birbirlerine eşit olmaya başlasa da, bu eşitlenme süreci günümüzde de hâlen devam etmektedir. 1994 yılında yurttan ayrılan kadın göçmen çalışanların %87'si, 1999 yılında %88'i, 2002 yılında %86'sı, 2006'da %92'si, 2008 yılında ise %94'ü vasıfsız eleman veya hizmetçi olarak istihdam edilmekteydi.

Şekil 6: Sri Lankalı Göçmen Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı, 1986-2008,%

Kaynak: Centre for Women's Research, Sri Lanka, (çevrimiçi), <http://www.cenwor.lk/migration.html>, 22 Temmuz 2014

Oysa 2008 yılında erkek göçmen çalışanların %41'i vasıfsız iken, %43'ü vasıflı çalışan statüsüne sahipti. Profesyonel, yarı vasıflı işçi ve büro çalışanlarına bakılırsa, bu grubun yaklaşık %86'sının erkek göçmen çalışanlardan oluştuğu görülür.¹¹⁹

1980'li yıllar boyunca çay toplama işinde çalışan kadınların ve inşaat işçisi olan erkek işçilerin reel ücret düzeyi bu dönemde yaşanan göç hareketiyle aynı yönde olup devamlı bir artış göstermiştir. Fakat 1990'lı yılların başından itibaren göçte hızlı bir artışın yaşanması ile birlikte, bu çalışanlara ait reel ücret düşmeye başlamıştır. Aynı şekilde, üretim sektörüne ait ücret seviyesi 1990'lı yılların ilk yarısında durgunlaşmış ve 1995 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Başka bir deyişle, göçün ücret düzeyi üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştır. Bunun sebebi ise şu şekilde açıklanmıştır: Göç edenlerin çoğu (hizmetçi) yurttan ayrılmadan önce işgücü stokuna dâhil değildi. Yurtdışından döndükten sonra da işgücüne katılma ihtimali çok düşüktür. Böylece bu göçmenlerin yurttan ayrılmasının ne emek piyasası ne de işgücü yapısı üzerinde bir etkisi olmuştur.¹²⁰

Yukarıda yer alan örneklerden de anlaşıldığı gibi, göçün göç veren ülkenin emek piyasası üzerindeki etkisi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Göç veren ülkeleri iki gruba ayırdığımızı farz edersek, birinci gruba dâhil ettiğimiz ülkelerde göç, emek piyasası üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır. Bu gruba ait ülkelerde;

- a. yaşanan göç işgücüne oranı açısından çok düşük olmuştur veya
- b. göç edenler, yurttan ayrılmadan önce işgücüne dâhil değillerdi veya
- c. ayrılan çalışanlar başka bir ülkeden gelen göçmenler ile ya da işgücü kalitesi herhangi bir kalite kaybına uğratılmadan yurttan kalan çalışanların eğitimden geçirilmesiyle kolaylıkla ikame edilmiştir.¹²¹

¹¹⁹ Centre for Women's Research, Sri Lanka, (çevrimiçi), <http://www.cenwor.lk/migration.html>, 22 Temmuz 2014

¹²⁰ R. E. B. Lucas, *a.g.e.*, s. 94

¹²¹ *A.e.*, s. 99

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Sri Lanka gibi 1980’li yıllar boyunca Körfez Arap Ülkelerine işçi gönderen Uzak Doğu ülkeleri bu grubun birer örneğidir.¹²²

İkinci grup ülkelerde ise göçün belirgin ücret artırıcı etkisi vardır. Örneğin, yukarıda bahsedilen Litvanya’da göç ‘genç’ çalışanların ücret düzeyinin artmasına yol açmıştır.¹²³ Buna benzer şekilde Pakistan’da 1970’li yılların başından itibaren 30 sene boyunca vasıflı inşaat işçilerinin ücret seviyesi ile yaşanan göç arasında güçlü bir korelasyon gözlemlenmiştir.¹²⁴ Meksika üzerine yapılan bir araştırma da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre, 1960’lı ile 1990’lı yıllar arasında Meksika’dan ABD’ye göç ile Meksika’daki ücret seviyeleri yakın ilişkilidir. Ayrıca aynı çalışmanın sonuçlarına göre, göç, farklı eğitim grupları arasındaki ücret farklılığının derinleşmesine yol açmıştır.¹²⁵ Malawi ve Mozambik’te de Güney Afrika’ya göç sonrasında ücret seviyeleri artmıştır.¹²⁶

2.2.4. Nitelikli İşgücü Göçü ve Beyin Göçü Olgusu

1990’lı yıllarda dünyada yaşanan küreselleşme ve teknoloji toplumuna geçiş süreci, gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere gelen vasıflı çalışanlar için rekabete girmelerine neden olmuştur. Ancak, yaşanan her vasıflı işgücü göçü ‘beyin göçü’ değildir zira belirli bir ülkede ‘beyin göçü’ olgusunun iki şart ile meydana geldiği kabul edilir: Birincisi, eğitilmiş bir nüfusta anlamlı bir kaybın yaşanması, ikincisi ise, bu kayıp neticesinde olumsuz ekonomik ortamın oluşmasıdır.¹²⁷

¹²² Rashid Amjad, “To the Gulf and Back: Studies on the Economic Impact of Asian Labour Migration”, New Delhi: ILO-ARTEP, 1989’de Rashid Amjad, “Economic Impact of Migration to the Middle East on the Major Asian Labour Sending Countries: An Overview”’den aktaran R. E.B. Lucas, **a.g.e.**, s. 99

¹²³ B. Elsner, **a.g.e.**, ss. 162-163

¹²⁴ R. E. B. Lucas, **a.g.e.**, ss. 90-92

¹²⁵ Prachi Mishra, “Emigration and wages in source countries: Evidence from Mexico”, **Journal of Development Economics**, Vol. 82, Issue 1, 2007, pp. 180-199, (çevrimiçi), <https://ideas.repec.org/a/eee/deveco/v82y2007i1p180-199.html>, 18 Haziran 2015, s. 196

¹²⁶ Robert E. B. Lucas, “Emigration to South Africa’s Mines”, **The American Economic Review**, Vol. 77, Issue 3, 1987, pp. 313-330, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7B52de4a17-8650-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 18 Haziran 2015, ss. 327-328

¹²⁷ B. Lindsey Lowell, “Skilled Migration Abroad or Human Capital Flight?”, **Migration Information Source**, San Diego: Migration Policy Institute, 2003, (çevrimiçi),

İlk önce birinci şartı ele alarak yükseköğretimini tamamlamış göçmenlerin daha çok nereye akın ettiğini incelemeyi önce eğitim seviyesinin uluslararası bilim literatüründe nasıl sınıflandırıldığını inceleyelim: Buna göre, 0 ilâ 8 yıl eğitim gören insanlara ilköğretim mezunu, 9 ilâ 12 yıl eğitim görenlere ortaöğretim mezunu, 13 yıl ve üstü eğitim görenlere ise yükseköğretim mezunu denir.¹²⁸ Gelişmiş ülkelerin uyguladıkları göçmen kabul etme politikaları, bu ülkelerde farklı niteliklere sahip göçmen havuzlarının oluşmasına neden olmuştur. Şöyle ki, yükseköğretim mezunlarının daha çok Kuzey Amerika ülkelerine yani Kanada ve ABD'ye akın ettiği görülmüştür. Bu iki ülke özellikle gelişmekte olan yerleşim birimlerinden büyük miktarda eğitilmiş işgücü çekmeyi başarmıştır. Avrupa Birliği ve Doğu Asya'nın en zengin ülkelerinin ise bu konuda pek başarılı olduğu söylenemez. Yukarıda belirttiğimiz ülkelerin yanı sıra son dönemlerde büyük miktarlarda göçmen çekmeyi başaran bir diğer merkez de Körfez Arap Ülkeleri olmuştur.¹²⁹

ABD: Gelişmiş OECD ülkeleri arasında en yüksek oranda eğitilmiş işgücü çeken ülke şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri'dir. Başka bir ülkede doğan ve ABD'de ikamet eden yetişkin nüfusun %42'sinin eğitim düzeyinin en az üniversite mezunu olduğu görülmüştür (ABD'de doğan yetişkin nüfus açısından ise bu gösterge yaklaşık %50'dir). ABD'de 2000 yılında yurtdışında doğan yaklaşık 10,4 milyon yükseköğretim mezunu (ki bunların %23'ü lisansüstü eğitim almıştır) ve 8,7 milyon ortaöğretim mezunu bulunuyordu. Bu yurtdışında doğan yükseköğretim mezunlarının dörtte üçü ise (yani yaklaşık 9,4 milyon) düşük gelirli yerleşim birimlerinden veya geçiş ekonomilerinden gelmektedir. Her ne kadar ABD'de yaşayan Meksikalı göçmenlerin yaklaşık yarısı ilköğretim mezunu olsa da, ABD'ye en çok yükseköğretim mezunu gönderen ülke Meksika'dır (Meksika'da doğan ve ABD'de ikamet eden insanların sayısı 2000 yılında yaklaşık 6,4 milyondur).

<http://www.migrationpolicy.org/article/skilled-migration-abroad-or-human-capital-flight>, 25 Haziran 2014

¹²⁸ Richard H. Adams Jr., **International Migration, Remittances and The Brain Drain: A Study of 24 Labor-Exporting Countries**, World Bank Policy Research Working Paper 3069, Washington DC: World Bank, 2003, (çevrimiçi),

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18161/multi0page.pdf?sequence=1>, 14 Ağustos 2013, ss. 17-20

¹²⁹ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, s. 114

Meksika'ya takip eden ülkeler ise Filipinler ve Hindistan'dır. 2000 yılında ABD'de bulunan 1,2 milyon Filipinli göçmenin dörtte biri üniversite ve üstü eğitim almıştı; ABD'de bulunan 650.000'den fazla Hindistanlı üniversite mezununun yarısı ise lisansüstü dereceye sahipti. ABD'de bulunan Türkiyeli göçmenlerin de ortalama eğitim düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. 2000 yılında ABD'de ikamet eden yaklaşık 65.000 Türkiyeli göçmen bulunmaktaydı. Bunların yaklaşık %60'ı yükseköğretim mezunuydu ve yükseköğretim mezunlarının yaklaşık %38'i lisansüstü eğitimini tamamlamıştı.¹³⁰

Kanada: 2000 ile 2002 yılları arasında yaklaşık 500.000 göçmen ve mülteci Kanada tarafından kabul edilmiştir. Bunların %45'inden fazlası üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahipti. Kanada'da ikamet eden yurtdışı doğumlu üniversite mezunlarının yarısından fazlası Asya Pasifik ülkelerinden gelmektedir (en çok eğitilmiş göçmen gönderen Asya ülkesi Çin Halk Cumhuriyeti olup bunu Hindistan, Pakistan ve Filipinler gibi ülkeler takip etmektedir). Kanada'da bulunan eğitilmiş göçmenlerin yaklaşık beşte biri ise Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden (özellikle Mağrip ülkelerinden) gelmektedir.¹³¹

Fakat göçmen veren ülkenin “anlamlı” bir miktarda nitelikli işgücü kaybına uğrayıp uğramadığı yukarıda yer alan rakamlardan çıkarılamaz. Nitelikli işgücü göçünün göç veren ülke üzerindeki etkisini araştırabilmek için bu eğitilmiş göçmen sayısının yurttaki kalan eğitilmiş insanların sayısına oranını öğrenmek gerekir. Burada cevabı aranması gereken soru şudur: Göç eden eğitilmiş nüfusun yurttaki kalan eğitilmiş nüfusa oranı nedir?¹³² Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre, dünyada göç eden ortaöğretim mezunlarının sayısının yurtda kalan ortaöğretim mezunlarının sayısına oranı genel olarak düşüktür.¹³³ Bu durum yükseköğretim mezunları açısından çok daha farklıdır. Örnek babında, dünyanın en büyük eğitilmiş işgücü ithalatçısı olan ABD'yi ele alalım. Tablo 5'te ABD'ye en büyük miktarda eğitilmiş çalışan gönderen ülkeler gösterilmiştir. Görüldüğü gibi, ABD'de bulunan Meksikalı

¹³⁰ A. e., s.105

¹³¹ A. e., s. 106

¹³² A. e., s. 114

¹³³ R. H. Adams Jr., 2003, a.g.e., s. 3

yükseköğretim mezunu göçmenlerin sayısı Meksika'da kalan üniversite ve üstü mezunlarının %28'ine eşittir. Küba ve Haiti için bu oran daha da yüksektir. Göçmenlerin mutlak sayısına bakılırsa Doğu Asyalı yükseköğretim mezunu çalışanların mutlak sayısı oldukça yüksektir. Fakat sadece birkaç Doğu Asya ülkesinden gelen eğitimli göçmen sayısı yurdunda kalan eğitimli insan sayısından daha yüksektir. Örneğin, Vietnam'da doğan ve ABD'de ikamet eden yükseköğretim mezunlarının sayısı Vietnam'da bulunan üniversite ve üstü mezunlarının üçte birine eşittir.¹³⁴

Tüm OECD ülkelerini ele alırsak mutlak olarak (miktar olarak) en çok eğitimli göçmen gönderen ülkeler Avrupa, Güney ve Doğu Asya ve daha az miktarlarda olmak kaydıyla Orta Amerika ülkeleridir. Tüm eğitimli nüfusa oranı açısından ise en yüksek eğitimli göç oranı Karayip, Orta Amerika ve Batı, Orta ve Doğu Afrika ülkelerinden yaşanmaktadır.¹³⁵

Tablo 5: ABD'ye Göç Etmiş Yükseköğretim Mezunlarının Yurdunda Kalan Yükseköğretim Mezunlarına Oranı: 25 Yaş Ve Üstü Yetişkinler, 2000 Yılı Değerleri

	Yükseköğretimi tamamlayanlar		ABD/yurt (yüzde)
	ABD'de (1000)	Yurttaki kalanlar (1000)	
Haiti	126	26	485,1
Küba	315	630	50,1
Dominik Cumhuriyeti	128	399	32,1
Guatemala	56	180	31,0
Meksika	896	3 168	28,3
Vietnam	252	701	36,0
Hong Kong	103	360	28,7
Filipinler	844	4 694	18,0
Tayvan	229	1 350	16,9
İran	172	1 260	13,7
İsrail	61	447	13,6

¹³⁴ R. E. B. Lucas, 2005, *a.g.e.*, ss. 114, 115

¹³⁵ **International Migration by Educational Attainment (1990-2000) - Release 1.1**, World Bank Policy Research Working Paper, n. 3382, 2004, (çevrimiçi), [http://www.researchgate.net/publication/228739789_International_Migration_by_Educational_Attainment_\(1990-2000\)-Release_1.1](http://www.researchgate.net/publication/228739789_International_Migration_by_Educational_Attainment_(1990-2000)-Release_1.1), 20 Haziran 2015, s. 1

Afganistan	18	181	9,8
Pakistan	110	1 475	7,5
Kore	398	5 537	7,2
Irak	22	513	4,4
Hindistan	668	16 095	4,2
Myanmar	19	528	3,7
Suriye	19	515	3,6
Bangladeş	43	1292	3,3
Çin	456	17 516	2,6
Gana	37	66	55,5
Kenya	18	105	17,0
Sudan	8	178	4,5
Güney Afrika	44	1 667	2,7
Mısır	75	2 911	2,6
Hırvatistan	29	264	10,9
Polonya	188	2 333	8,1
Macaristan	33	777	4,3
Romanya	39	1 143	3,4

Kaynak: Robert E. B. Lucas, **International Migration and Economic Development**, Lessons from Low-Income Countries, Edwar Elgar, Northampton, MA, USA, s.115

Bir eğitimli işgücü göçünün ‘beyin göçü’ niteliğini taşıyabilmesi için mevcut olması gereken ikinci şart olumsuz iktisadi ortamın oluşması idi. Bir ülkeden eğitimli çalışanların ayrılması sonucunda yerli ekonominin maruz kaldığı ortalama zarar o ülkenin işgücü piyasasının yapısına bağlıdır. Örneğin, bir ülkede işsizlik veya eksik istihdam söz konusu ise eğitimli insanların göçü ile ilgili endişeler otomatik olarak ortadan kalkmaktadır. Yani, vasıflı çalışanlar verimli bir şekilde istihdam edilmediği sürece nitelikleri atıl kalmaktadır ve bu durumda yurt dışına gitmeleri ekonomiye zarar vermez. Ancak durum görüldüğü kadar basit değildir.¹³⁶ Örneğin, bir ülkede doktorlar taksi şoförü olarak çalışmaktadır. Böyle bir ortamda yurtdışına göç ederek doktor olarak istihdam edilme olasılığının doğduğunu farz edelim. Bu durumda göç eden doktorların yurtdışında aldığı yüksek ücretler insanları tıp eğitimi almaya teşvik eder ki bu tür bir eğitimin maliyetli olduğunu belirtmekte fayda vardır. Fakat bu yeni mesleğe katılanlar kendi ülkelerinde ancak mevcut taksi şoförlerinin arasında yer alabileceklerdir. Böylece devletin finanse ettiği yükseköğretim masrafları artar,

¹³⁶ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, s. 117

üstelik bunun tıp sektörüne hiçbir net katkısı da olmaz.¹³⁷ Aynı zamanda, bir doktor ABD'ye gitmek üzere vizenin çıkmasını bekliyor, taksi şoförlüğünü ise bu bekleme süresi boyunca geçimini sağlamak amacı ile yapıyor olabilir. Göçün mümkün olmadığı bir ortamda ise aynı doktor içgöçe yönelip yurtda mesleğini sürdürebilir.¹³⁸

Aslında iktisat teorisi açısından eğitilmiş veya yüksek vasıflı çalışanlar, genel olarak, işgücü veya sermaye gibi sadece bir üretim faktörüdür. Peki, neden 'beyin göçü' dediğimiz olay kamuoyunu ve politika yapıcılarını bu kadar endişelendiren bir konudur? Bu sorunun cevabı üç başlık altında özetlenebilir:

- a. Bir toplumda eğitilmiş veya yüksek vasıflı işgücünün toplam verimlilik ve genel olarak büyüme üzerinde etkili olması.
- b. Yüksek vasıflı çalışanların özel hizmetlerin ve sosyal malların sağlanmasında kilit personel rolünü üstlenmesi.
- c. Vergilendirme yolu ile maaşı daha yüksek olan eğitilmiş çalışanlardan gelen mali kaynakların kaybı.¹³⁹

Şimdi tüm bu başlıkları daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

a. Verimlilik, büyüme ve yüksek vasıflı işgücü

Bir ülkenin emek piyasasında eğitilmiş veya yüksek vasıflı işgücünün bulundurulması toplam verimliliği üç farklı yoldan artırabilir:

- Birincisi, eğitilmiş işgücünün kendisi daha verimli olabilir. Bu bağlamda, verimliliğin artışı diğer çalışanlara herhangi bir ekstra getiri sağlamamaktadır.

¹³⁷ Jagdish N. Bhagwati, Koichi Hamada, "The Brain Drain, International Integration of Markets for Professionals and Unemployment: a Theoretical Analysis", **Journal of Development Economics**, Vol. 1 (1), 1974, pp. 19-42, (çevrimiçi), <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac%3A156253>, 20 Haziran 2015, s. 22

¹³⁸ Jagdish N. Bhagwati, Koichi Hamada, "Domestic Distortions, Imperfect Information and The Brain Drain", **Journal of Development Economics**, Vol. 2, 1975, pp. 265-279, (çevrimiçi), <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac%3A156104>, 20 Haziran 2015, s. 276

¹³⁹ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, ss. 117-118

Başka bir ifadeyle, eğitilmiş işgücü artırmış olduğu verimliliğin getirisini sadece kendisine sağlamış olmaktadır.

- Çalışanların ücretleri sadece kendi eğitim düzeyinin yüksek olmasından değil, sektörlerinin veya coğrafi olarak ait oldukları yerleşim biriminin genel ücret seviyesinden etkilenir. Eğitilmiş çalışanların verimliliği dâhil oldukları sektöre ve yan sektörlerle veya yerleşim biriminin ücret seviyesine de yansımaktadır.
- Eğitilmiş işgücünün toplumun ulaştığı teknolojik gelişim düzeyine katkısı, iktisadi büyümeyi hızlandırabilmektedir.

Bu yollardan son ikisi bilim dünyasında çok tartışılan konulardır.¹⁴⁰ Yüksek vasıflı işgücünün yoğun olduğu coğrafi alanlarda yüksek vasıflı çalışanların ücretlerinin daha yüksek olduğu ampirik çalışmalarca ispatlanmıştır. Örneğin, ABD üzerine yapılan bir araştırma sonucuna göre, bireylerin ücretleri bölgedeki ortalama eğitim seviyesi ile doğrudan ilişkilidir. Fakat aynı değerler ile yapılan ters nedensellik testi bu sonucu doğrulamamaktadır.¹⁴¹ Gelişmekte olan bir ülke üzerine yapılan çalışmalar muhtemelen daha farklı sonuçlar verebilirdi fakat son döneme ait ampirik çalışmalar daha çok vasıflı işgücünün büyümeyi hızlandırabilecek üçüncü yolu üzerine yoğunlaşmaktadır.

Buradaki teori, yüksek vasıflı işgücünün bulundurulmasının topluma önemli avantajlar sağladığı şeklindeki varsayım üzerine kurulmuştur. Bu teoriye göre, eğitilmiş çalışanların yoğun olduğu bölgelerde bu çalışanlar arasında karşılıklı bir etkileşim süreci yaşanır. Bu etkileşim ise verimliliği artırır. Verimliliğin artışı ise işgücüne daha fazla eğitilmiş çalışanın katılmasını sağlar. Böylece ülkenin eğitilmiş işgücü stoku ve dolayısıyla toplam verimliliği sürekli artar.

Diğer taraftan, son dönemlerde kalkınma literatüründe kurumsal ve yönetici tabakanın oluşmasının önemi gittikçe daha da fazla gündem oluşturmaktadır. Eğitilmiş elitin ise kamu kuruluşlarının ve iş sözleşmeleri kültürünün güçlendirilmesi

¹⁴⁰ A. e., s. 117

¹⁴¹ Daron Acemoglu, Joshua Angrist, "How Large Are Human-Capital Externalities? Evidence from Compulsory Schooling Laws", **NBER Macroeconomics Annual**, Vol. 15, 2000, pp. 9-59, (çevrimiçi), <http://economics.mit.edu/files/3910>, 20 Haziran 2015

gibi idari normların oluşturulmasında kilit rolü vurgulanmaktadır. Bu açıdan, eğitilmiş veya yüksek vasıflı çalışanların ülkeden ayrılması sürdürülebilir kalkınmanın şartı olan kurumsal altyapının oluşturulmasını engeller.¹⁴²

Burada belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus daha vardır. Ortalama eğitim düzeyi ile iktisadi büyümenin yakından ilişkili olduğunu ispatlayan birçok araştırma vardır. Bunun sebebi ise yüksek beşeri sermaye stokunun teknik ilerleme üzerinde etkili olduğuna bağlanmaktadır.¹⁴³ ‘Yüksek yetenekli göçmenlerin göçü ise ülkenin inovasyon ve modern teknolojiye adaptasyonunu olumsuz etkilemektedir.’¹⁴⁴

b. Temel ihtiyaçlar ve sosyal mallar: Kilit personel

Bilindiği gibi, iktisadi büyüme iktisadi kalkınmanın bir parçasıdır. Konu kalkınma bağlamında değerlendirilirse, bir toplumda yüksek eğitilmiş çalışanların ve özellikle de kilit meslek mensuplarının bulunması son derece önemlidir. Örneğin, temel ihtiyaçların sağlanabilmesi için sağlık çalışanlarına, gelecek nesillere kaliteli eğitimin sunulabilmesi için ise yetenekli öğretmenlere ihtiyaç vardır. Aydın elit tabakanın olmadığı bir ortamda ise siyasi istikrarın ve insan haklarının elde edilmesi beklenemez. Sürdürülebilir büyüme tüm bunlardan (kaliteli sağlık hizmeti, eğitim ve siyasi istikrar) ayrı gerçekleştirilemez. Her birinin ayrı ayrı, kendine özgü önemi vardır.¹⁴⁵

Yapılan araştırmalar, eğitim düzeyinin ülkenin genel olarak gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkili olduğunu ispatlamaktadır. Örneğin, 1970’lerin başından 1990’ların sonuna kadar olan dönemi ele alan ve 19 ülke üzerine yapılmış bir araştırmanın sonuçlarına göre, eğitim iktisadi olmayan birçok avantaj sağlamaktadır: Daha iyi sağlık ve düşük net nüfus artışı, demokrasi temellerinin atılması, insan

¹⁴² R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, ss. 117-119

¹⁴³ **A.e.**, s. 119

¹⁴⁴ Tahsin Bakırtaş, Orhan Kandemir, “Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 18, No:3, 2010, ss. 961-974, (çevrimiçi), http://www.kefdergi.com/pdf/18_3/18_3_20.pdf, 6 Ağustos 2014, s. 963

¹⁴⁵ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, s. 119

haklarının ve siyasi istikrarın sağlanması, yoksulluk ve gelir dağılımının azalması ve daha temiz bir çevre ve düşük suç oranı.¹⁴⁶

Fakat yine de eğitilmiş işgücünün sosyal fayda ve temel ihtiyaçların sağlanmasına olan katkısı tartışmalı bir konudur ve şartlara göre farklı etki yaratabilmektedir. ‘Beyin göçü’ bir toplum için felakete yol açarken başka ülkeler için bir nimet olabilir. Örneğin, eğitilmiş elitin var olması bazı toplumlarda daha kaliteli devlet yönetimini sağlarken başka toplumlarda iktidarın bir grup tarafından ele geçilmesine ve yolsuzluklara yol açabilir. Bu açıdan sağlık sektörü çalışanlarının durumu ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü onlar sadece kişisel tedavi sağlamakla kalmayıp salgın hastalıkları önleyerek uluslarına hayati öneme sahip bir hizmet sunmaktadırlar. Son zamanlarda doktor ve hemşirelerin göçü HIV-AIDS gibi salgın hastalıkların yaygınlaşması ile ilgili büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Fakat yine de, sağlık sektörü çalışanlarının yurtlarında verimli bir şekilde istihdam edilmemesi de aynı endişeleri uyandırmaktadır.¹⁴⁷

c. Mali etki

Yüksek vasıflı veya başka bir ifadeyle eğitilmiş çalışanların göçünün yurtda kalan işgücü üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden bir diğeri de potansiyel mali kaynakların kaybıdır. Bu kayıp iki farklı yönden değerlendirilir: Birincisi, vasıflı çalışanlar ortalama olarak daha fazla ücret alırlar ve dolayısıyla daha fazla gelir veya harcama vergisi öderler. Dolayısıyla bu çalışanların göçü bu potansiyel mali kaynağın kaybına yol açar. İkincisi, eğitim devlet tarafından sübvansede ediliyorsa göç, kamu yatırımlarının getirilerinin karşılıksız ihracatı olarak kabul edilir.

- Net Mali Kayıp

Yukarıda belirttiğimiz gibi, eğitilmiş çalışanlar daha yüksek ücret alırlar ve onlardan elde edilen vergi geliri de (özellikle artan oranlı vergi sistemi açısından)

¹⁴⁶ Walter M. McMahon, “Education and Development: Measuring the Social Benefits”, Oxford University Press, 1999’den aktaran G. Williams, Book Review, **The Economic Journal**, Vol. 111, No. 472, 2001, pp. F532-F533, (çevrimiçi), <https://www.econbiz.de/Record/macmahon-walter-w-education-and-development-measuring-the-social-benefits-oxford-oxford-univ-press-2000-williams-gareth/10001604293>, 18 Ağustos 2015, s. 534

¹⁴⁷ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, s. 120

ülkenin bütçesi için son derece önemlidir. Bu bağlamda, yüksek vasıflı çalışanların göçü vasıfsız çalışanların göçüne nazaran vergi gelirini daha fazla düşürmektedir. Diğer taraftan, eğitilmiş göçmenin ülkesine gönderdiği işçi döviz miktarı da daha yüksektir. Göçmen gönderen ülkenin avantajlı durumda olup olmaması vergi gelirindeki kayıp ile eğitilmiş göçmenler tarafından gönderilen işçi dövizindeki bu farka bağlıdır. Potansiyel vergi kaybı alınan işçi dövizlerinden daha yüksekse göçmen gönderen ülke avantajlı duruma düşmektedir.¹⁴⁸ Bu konuda yapılmış az sayıda araştırmadan biri Hindistan'dan ABD'ye akın eden 'beyin göçü' üzerinedir. Bu çalışmada araştırmacılar ABD'de geçici olarak oturan Hindistanlı eğitilmiş göçmenler yurtlarında kalsalardı elde edecekleri gelirin ne olacağını tahmin etmeye ve bu gelirden doğabilecek (vergi kaçakçılığı olmayan bir ortam şartıyla) dolaylı vergi ve gelir vergisi gelirinin ne olabileceğini hesaplamaya çalışmışlardır. Araştırmanın bir sonraki adımında hesaplamaya bu çalışanların ayrılması ile tasarruf edilen kamu harcamaları katılmıştır: Ortaya çıkan tabloya göre, 2001 yılında eğitilmiş çalışanların ABD'ye gitmesi sonucunda ülkenin uğradığı net mali kayıp GSYİH'nin %0,24'ü ile %0,58'i arasında değişmekteydi.¹⁴⁹

- Yüksek eğitimin maliyeti, getirisi ve finanse edilmesi

Göçmen gönderen ülke açısından eğitilmiş göçün en büyük dezavantajı, devletin kamu harcamaları yoluyla eğitime ayırdığı yatırım getirisinin karşılıksız bir şekilde yurtdışına ihraç edilmesidir. Zira gelişmekte olan ülkelerde yükseköğretim ağırlıklı olarak devlet üniversiteleri tarafından sunulmaktadır ki bu tür okullarda katkı payının düşük olduğu görülmüştür. 2005 yılına ait Dünya Bankası hesaplarına göre, dünyada öğrenci başına ortalama yükseköğretim maliyeti GSYİH'nin %77'sine eşittir. Ancak birçok gelişmekte olan ülke için bu gösterge çok daha yüksektir. Mutlak değere bakılırsa gelişmiş ülkeler yükseköğretim alan her öğrenci için çok daha büyük miktarlarda kamu harcaması yapar. Fakat bu harcamaların gelirin yüzde kaçını

¹⁴⁸ A.e., ss. 120-121

¹⁴⁹ Mihir Desai, Devesh Kapur, John McHale, "The Fiscal Impact of the Brain Drain: Indian Emigration to the US", **Third Annual NBER-NCAER conference, Neemraha, India, 2002**, <http://www.cgdev.org/doc/event%20docs/10.23.03%20GDN%20Conf/McHale%20-%20The%20Fiscal%20Impact%20of%20High%20Skilled%20Emigration.pdf>, 6 Ağustos 2014, ss. 25-26

oluşturduğunu ele alırsak, gelişmekte olan ülkelerin öğrenci başına ayırdığı kamu harcaması zengin ülkelere göre daha fazladır.¹⁵⁰

Son zamanlarda, ‘beyin göçünün’ olumlu etkisini ortaya çıkaran birkaç teori geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi ‘optimal beyin göçü’ teorisidir. Bu teoriye göre, yurttan büyük miktarlarda eğitilmiş çalışanın ayrılmasının dolaylı pozitif etkisi vardır. Buna göre, yurtdışında daha yüksek ücretle istihdam edilme olasılığı, daha fazla insanın yükseköğrenim görmek istemesine yol açabilir. Fakat yükseköğretim mezunlarının birçoğu sonunda yurtda kalmaya karar vererek ülkenin eğitim profilini güçlendirir.¹⁵¹ Ayrıca göçmen veren ülke yerli çalışanlar ile yurtdışına göç etmiş eğitilmiş ve başarılı meslektaşları arasında oluşan profesyonel ağlardan da faydalanabilmektedir (iş bağlantıları, yatırım kaynakları elde etme olanağı ve teknolojik yardım). Bu konu üzerine yapılan araştırmalara göre, bahsettiğimiz profesyonel ağların uluslararası ticaret ve iş hacmi üzerinde önemli olumlu bir etkisi vardır. Son olarak, gelişmiş ülkelere zengin iş tecrübesi edinip yurtlarına geri dönen yüksek eğitilmiş işgücü, gelişen ekonomilerin iş dünyalarının kalitesini ve verimliliğini arttırabilmektedir.¹⁵²

2.3. DÖNÜŞLER

Daha önce bahsettiğimiz gibi “3 R” teorisine göre uluslararası işgücü göçü, göç veren ülkenin iktisadi büyümesini üç farklı kanaldan etkileyebilmektedir: İstihdam, işçi dövizleri ve geri dönüşler (“the three R’s”: Recruitment, Remittances and Return).¹⁵³ Önceki bölümlerde işçi dövizleri olgusunu ve göçün göçmen gönderen ülkenin emek piyasası üzerindeki etkisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Tezimizin bu bölümünde ise, yurtdışında belirli bir süre bulunduktan sonra yurtlarına geri dönen çalışanların göç veren ülkenin iktisadi büyümesini nasıl etkilediği ele alınacaktır.

¹⁵⁰ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, ss. 121-124

¹⁵¹ B. L. Lowell, **a.g.e.**

¹⁵² M. Desai, D. Kapur, J. McHale, **a.g.e.**, s. 27

¹⁵³ P. L. Martin, **a.g.e.**, s. 7

Göçmen gönderen ülke açısından ayrılan göçmenlerin büyük çoğunluğunun geri dönmesi hem avantajı hem de dezavantajı olan bir durumdur. İlk önce, görelilik olarak kısa süre yurtdışında bulunan göçmen çalışan, memleketinde kalanlara bağlılığı henüz kopmadığından onların iktisadi durumlarıyla daha fazla ilgilenir, yani daha fazla döviz göndermek ister. Diğer taraftan, yurtdışında kalış süresinin kısa olması göçmenin gelirini ve dolayısıyla yurduna gönderebildiği döviz miktarını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca kısa kalış süresi faydalı yetenek ve becerilerin edinilmesine de engel olmaktadır. Dahası, göç alan ülkeler 'geri dönüş' olgusunu iktisadi şokların yaşadıkları dönemlerde kendi lehlerine kullanabilirler. Şöyle ki, bu şokların neden olduğu durgunluk ve kriz işsizliğin artmasına neden olur. Göç alan ülkelerin hükümetleri ise göçmen çalışanları ülkelere geri göndererek emek piyasasının üzerindeki olumsuz etkiyi 'yurtdışına ihraç edebilirler'. Yani olumsuz iktisadi ortamın sonuçlarını, (genellikle gelişmekte olan) göç veren ülkelere yansıtmaya çalışırlar. Fakat gerçek dünyada 'geçici' göçmen stokunu azaltmak görüldüğü kadar kolay bir iş değildir. Geri dönüşün büyümeyi artırıcı etkisi ise geri dönenlerin sayısına ve niteliklerine, dönüşün ne tür bir ortamda gerçekleştiğine bağlıdır.¹⁵⁴

Göçmenlerin anayurtlarından yurtdışına göçü basit bir süreç olmadığı gibi, göç ettikten sonra ülkelere geri dönme ölümleri de basit bir karar sürecinden ibaret değildir. Zira bu karar hem göçmenin ve ait olduğu ailesinin seçim dizileri hem de göç alan ve göç veren ülkelere uygulanan teşvik politikaları ve kontrol rejimlerinin bir bileşenidir.

Son dönemlerde, sosyal bilimciler tarafından herhangi bir zorunluluk içermeyen bir dizi rasyonel geri dönüş sebebi tespit edilmiştir. Bunlardan en bariz olanı terk edilen veya gidilen yerleşim birimlerinde şartların değişmesidir: Bu değişim hem makro düzeyde (örneğin, ülke bazında) hem de göçmenin özel durumunda gerçekleşebilir. Makro düzeyde meydana gelen değişimler hem göç alan ülkenin durgunluğa girmesini hem de göç veren ülkenin önemli büyüme temposunu yakalamasını, zorunlu olarak terk edilen yerleşim biriminde askeri çatışmanın sona

¹⁵⁴ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, s. 230

ermesini veya gidilen yerde şiddetin artmasını içerebilir. Örneğin, İrlanda’da yaşanan hızlı ekonomik ilerleme büyük oranda geri dönüşlere neden olmuştur. Bu iktisadi büyüme devam ederek 1990’lı yılların ikinci yarısında tersine göç sürecine neden olmuş ve ülkeyi net göç alan ülke konumuna getirmiştir. Öte yandan, göçmenin ülkesine geri dönmek için milyonlarca özel sebebi olabilir. İktisat teorisinde bu davranışı açıklamayı amaçlayan birkaç iktisadi teori geliştirilmiştir. Bu teoriler iki ana başlık altına toplanabilir: ‘Amaca yönelik tasarruf’ (*target saving*) ve ‘gerçekleşmeyen hayaller’ (*failed aspirations*).¹⁵⁵ Bu teorilerin anlatımını basitleştirmek için literatürde yer alan iki tür göçmen profilinin açıklanmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Literatürde göç, göçmen çalışanların gittikleri ülkeye kalıcı bir şekilde yerleşip yerleşmeme niyetlerine bağlı olarak ikiye ayrılır: ‘Geri dönecek olan göçmenler’ ve ‘kalıcı göçmenler’. ‘Geri dönecek olan göçmen’ (‘a return migrant’) gittiği ülkede belirli bir süre çalışmak üzere emeklilik yaşını doldurmadan ülkesine dönen göçmendir. ‘Kalıcı göçmen’ (‘a permanent migrant’) ise emeklilikten önce geri dönmeyi planlamayan göçmen çalışandır.¹⁵⁶

‘Geri dönecek olan göçmen’ grubuna giren çalışanlar ‘amaca yönelik tasarruf’ teorisi dâhilinde incelenir. Şöyle ki, bu göçmenler en başından geri dönmek üzere göç ederler. Yurtdışında kalış süresi boyunca sahip oldukları muazzam tasarruf meyilleri, gittikleri ülkenin yerli çalışanlarınkinden ve hatta ilk başta dönme niyeti taşımayan diğer göçmenlerinkinden daha yüksek olur. Tasarruflarının bir kısmı veya tümü yurtdışında bulunma sırasında ana yurtlarına gönderilir. Bu davranışa ilişkin üç farklı neden ortaya atılmıştır: Birincisi, ‘bölgesel tercihlerdir’ (*locational preferences*), yani göçmen çalışan basit bir şekilde kazancını memleketi olan ülkede harcamak ister. İkincisi, çalışanın göç sürecinde biriktirdiği varlığının göçmen gönderen ülkedeki satın alma gücünün daha yüksek olmasıdır. Göç veren ve göç alan ülkeler arasında satın alma güçlerinde görülen bu fark, genel olarak göçmen gönderen ülkenin düşük ücret düzeyinin veya geri dönen göçmenlere sağlanan

¹⁵⁵ A. e., s. 231

¹⁵⁶ Slobodan Djajic, “International Migration: Trends, Policies and Economic Impact”, Londoni Routledge, 2001, pp. 229-242’den aktaran C. Dustmann, “Why Go Back? Return Motives of Migrant Worker”, (çevrimiçi), <http://www.ucl.ac.uk/~uctpb21/pdf/Return.pdf>, 26 Ağustos 2014, s. 5

ayrıcalıkların göstergesidir.¹⁵⁷ Üçüncüsü, göç sırasında edinilen becerilerin getirisi ile ilgilidir. Göç veren ülkede bu becerilerin getirisi daha yüksek olursa göçmen çalışan yurduna dönmek isteyebilir.¹⁵⁸

Fakat geri dönüş her zaman başlangıçtaki planın bir parçası olmayabilir. Zira tarihte birçok kez ‘kalıcı göçmen’ olarak nitelendirdiğimiz çalışanların yurtlarına emeklilik yaşlarını doldurmadan döndüğü görülmüştür. Örneğin, bir göçmen, yurtdışında iş arama sırasında elindeki parası tükendiği için, zamanla sahip olduğu becerilerinin işe yaramaz hâle gelmesinden dolayı iş bulamadığı için veya yurtdışındaki olanaklar konusunda hayal kırıklığına uğradığı için ülkesine geri dönmek ister.

Geri dönüşler üzerine yürütülmüş pek az bilimsel araştırma mevcuttur. Bunun yanı sıra, uluslararası göçten sonra ülkelere geri dönen göçmen sayısı ile ilgili istatistiki verilerin çok zayıf olması dikkat çekicidir. Ayrıca göç kontrol rejimleri ve göç teşvik politikaları gibi diğer faktörlerin geri dönüşler üzerinde ne kadar etkin olduğu konusunda da pek az araştırma yapılmıştır.¹⁵⁹

Çalışmamızda elde edilebilen verilerden faydalanarak geri dönüşler iki farklı perspektiften incelenmiştir: Konuk, mevsimlik ve ‘kaçak’ çalışanlar; yüksek vasıflı çalışanlar ve ‘kalıcı’ göçmenlerin dönüşü.

2.3.1. Konuk, Mevsimlik ve ‘Kaçak’ Çalışanlar

Konuk işçi programları büyük ölçüde vasıfsız çalışanların gidilen ülkede kısa süreli ve yasal bir şekilde bulunmalarını öngörmektedir. Ülkede bulunma ve çalışma izninin süresi bir sezondan birkaç yıla kadar değişebilir. Göçmenlerin neden kısa süre yurtdışında bulunmayı tercih ettiklerini yukarıda kısaca anlatmıştık. Göç alan bir ülke neden bu tür programlar kapsamında göçmen işçi çalıştırmak ister, başka bir deyişle, göreceli olarak vasıfsız işgücüne olan talebin doğası nedir sorusuna cevap bulmak bu açıdan hayati öneme sahiptir.

¹⁵⁷ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, ss. 231-232

¹⁵⁸ C. Dustmann, **a.g.e.**, s. 4

¹⁵⁹ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, s. 232

Her şeyden önce, vasıfsız göçmen çalışanlar daha yüksek gelire sahip olan ülkenin vatandaşlarının kabul edemeyeceği ücret ve çalışma şartlarına razı olabilirler. Göçmen çalışanların bu boş kalan ve istenmeyen işleri doldurmadıklarını farz edelim. Bu durumda üç farklı senaryo ortaya çıkabilir: Birincisi, bu işlere ait ücret düzeyi yükselir ve birkaç yerli çalışan bu ücret karşılığında çalışmayı göze alır. İkincisi, bu işlere ait üretim metotları değişime uğrar, yani büyük miktarda vasıfsız işgücü talep etmek yerine daha çok teçhizat ve vasıflı işgücü gerektiren teknikler geliştirilir. Üçüncüsü ise, üretim örüntülerinin değişmesi, yani yoğun vasıfsız işgücü gerektiren faaliyetlerin daralması veya tamamen yok olmasıdır. Dışarıdan göç alma imkânının olmadığı bir ortamda vasıfsız işgücü kıtlığı yaşayan ülkelerin hangi senaryoya yönelecekleri sahip oldukları üretim yapılarına ve şartlarına bağlıdır. Fakat son senaryo hakkında değinmemiz gereken önemli bir husus vardır: Bazı mal ve hizmetlerin üretiminin durdurulması ve yurtdışından ithal edilmesi kolay iken bazılarının ise (örneğin, yaşlı insanların bakımı) çok zor ve hatta bazen imkânsızdır diyebiliriz.

Sürekli bir şekilde işgücü talebi yaratan faaliyetleri şu şekilde sıralayabiliriz: Mevsimlik tarım işleri, turizm, inşaatın sadece hava şartlarının daha yumuşak olduğu aylarda yapıldığı durumlar veya özel büyük proje inşaatları. Göçmen çalışanlar arasında yaşanan yüksek personel değişim oranı işveren açısından ekstra maliyet yaratabilir zira işveren, işçi seçme sürecinin, işe alım sonrasında meydana gelen uyuşmazlıkların, işçi yetiştirmenin ve bu tür bir istihdamın kısa vadeli olmasından kaynaklanan özensiz çalışmanın yarattığı maliyetleri her seferinde tekrardan üstlenmek zorundadır. Buna rağmen, göç alan ülkenin yöneticileri yine de göçmenlerin ve ailelerinin ülkede kalıcı yerleşmelerini önlemek amacıyla göçmen işçi kabul şartlarını zorlaştırabilirler. İşveren ile devlet arasındaki bu çıkar çatışmasını hafifletmek amacıyla karar mercileri bazen göçmen işçilerin sahip olması gereken özellikler listesini daraltarak işgücü maliyetini düşürmeye çalışırlar.

Konuk işçi programlarını eleştirenlere göre, bu tür uygulamaların hem göçmen veren hem de göçmen alan ülkeler açısından sakıncaları mevcuttur. Olaya arz yönünden bakılırsa, göçmenler arasında sosyal ağların gelişmesiyle sonradan

yurttan ayrılan çalışanların göç süreci kolaylaşmaktadır, aynı zamanda geride kalan aile bireyleri ve yakınlar göçmenin yokluğuna alışmış olup hayatlarını, çalışma şekillerini ve hatta yerleşim yerlerini bile bu yokluğa göre ayarlamış olmaktadır. Böylece, göç veren ülkede yeni iş kurma inisiyatifi de zayıflamaktadır. Diğer taraftan, talep yönünü temsil eden göç alan ülkede vasıfsız işgücünün ithal edilebilmesi emek yoğun malların üretimini teşvik etmekte, buna ilâveten var olan üretim metotları da gelişmeyip ülkeyi dışarıdan işgücü alımına bağımlı kılmaktadır.

160

2.3.2. Yüksek Vasıflı Çalışanlar ve ‘Kalıcı’ Göçmenlerin Dönüşü

Vasıflı işgücü göçünün göç veren ülke açısından ne tür sakıncalarının olduğuna ‘Nitelikli İşgücü Göçü ve Beyin Göçü Olgusu’ bölümünde değinmiştik. Göç araştırmacılarına göre, belirttiğimiz bu sakıncaların yanında vasıflı emek göçünün bazı olumlu sonuçları da olabilir: Vasıflı çalışanlar göçten sonra yurtlarına geri döndüklerinde yeni edindikleri beceriler veya en azından zenginleştirilmiş deneyimle gelmektedirler.¹⁶¹ Bu bölümde, göç eden vasıflı göçmenlerin geri dönüş oranları ve bu eğilimleri açıklayan nedenler kısa bir şekilde araştırılmaya çalışılmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, en büyük miktarda vasıflı işgücü göçü kabul eden ülke ABD’dir. Bu nedenle, analizimizde bu ülkede yaşanan gelişmeleri belirtmek mantıklı olacaktır. Bu ülkede yüksek eğitim alan veya daha net olmak gerekirse, fen ve mühendislik bölümlerinde doktora yapanların durumlarını ele alalım. 2007 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçları kabaca şu şekilde özetlenebilir: Doktora eğitimi almak üzere ABD’ye gelmiş göçmenlerin geri dönüş oranları geldikleri ülkeye göre farklılık göstermektedir. Örneğin, ABD’de yüksek kalış oranına sahip olan ülkeleri Çin ve Hindistan olarak belirtebiliriz. Kalış süresi bilim dalı açısından değerlendirildiğinde farklılığın ortaya çıktığı görülmüştür. Şöyle ki, fen bilimleri (özellikle fizik bölümü) ve mühendislik bölümlerinden mezun

¹⁶⁰ R. E. B. Lucas, 2005, **a.g.e.**, ss. 232-234

¹⁶¹ Mark C. Regets, “Research and Policy Issues in High-Skilled International Migration: A Perspective with Data from the United States”, **IZA, Discussion Paper No. 366**, 2001, (çevrimiçi), http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=285424, 03 Kasım 2014, s.10

olanların sosyal bilimler mezunlarına göre ÷lkede kalış oranı daha yüksektir. Fakat bunun nedeni yine ÷lkelere göre dağılımda yatabilmektedir. Zira doktora eğitimi almak üzere belirli ÷lkelerden gelen öğrenciler genellikle aynı disiplinde eğitim alma eğilimindedirler. ABD’de kalma sebeplerinden bir diğeri de, göçmenin ana yurdunun mevcut siyasi ve iktisadi durumudur.¹⁶²

¹⁶² Michael G. Finn, “Stay Rates of Foreign Doctorate Recipients from U.S. Universities”, **The Division of Science Resources Studies, the National Science Foundation**, 1999, (çevrimiçi), <https://orise.orau.gov/files/sep/stay-rates-foreign-doctorate-recipients-1999.pdf>, 15 Aralık 2014

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1. TÜRKİYE'DEN İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN EVRELERİ

3.1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Göç Hareketleri

Yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşanan göç hareketleri çöken imparatorlukların tasfiyesi ile şekillenmektedir. Eski dönemlerin en büyük imparatorlukları olan Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının çöküşü, Orta, Doğu ve Güney Avrupa'da yeni devletlerin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Yeni oluşan bu devletlerin sınırları, her zaman, 'kapsadıkları etnik toplulukların sınırları' ile örtüşmüyordu. O dönemde yaygın olan milliyetçilik akımının etkisi ile bu devletler etnisite açısından homojen nüfuslar yaratma çabasına girmişlerdir. Bunun neticesinde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük çaplı sığınmacı hareketleri yaşanmıştır. Yunan, Yahudi, Polonyalı, Macar, Bulgar, Sırp, Türk kökenli nüfuslar, kendilerine yeni bir yurt arayışına girmişlerdir. Başka bir ifadeyle, '1920'li yıllar büyük çapta nüfus mübadele sürecine sahne olmuştur'.¹ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu sürecin vazgeçilmez bir parçası idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi senesi boyunca Gayrimüslim nüfus kitlesel adlandırabilecek miktarlarda yurtdışına göç etmiştir. Buna karşılık, Balkan yarımadasının farklı bölgelerinden farklı etnik gruplara mensup Müslüman nüfusu Türkiye'ye gelmiştir. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir.² Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşadığı göç süreçleri birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir zira bu konu toplumbilimciler için eşi benzeri olmayan çok değerli bir bilgi kaynağıdır. Fakat biz çalışmamızda daha çok

¹Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç - Konuk İşçilikten Ulus - Ötesi Yurttaşlığa**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları / Göç Çalışmaları Dizisi, 2006, s. 32

²Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, "Introduction: Turkey's International Migration in Transition", **Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey**, Ed. by Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2009, s. 2

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı göç hareketleri ile ilgileneceğiz.

3.1.2 1950'li Yıllarda Göç Hareketleri

Türk dış hareketi 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Avrupa ülkeleri gibi hızla gelişen bölgelere doğru yönelmiştir. Fakat Türkiye vatandaşları ülkeden serbestçe ayrılma hakkını ancak 1961 Anayasası'nın kabulü ile birlikte bir 'temel hak' olarak kazanmışlardır. Dolayısıyla, 1950'li yıllarda Türkiye'den yaşanan göç bireysel girişimler niteliğinde olup, örneğin Almanya ile sanatkâr mübadelesi organizasyonunda olduğu gibi, birçok kez özel araçlar yardımıyla yapılmaktaydı. Yeni Anayasa'nın kabulü ile Türkiye'den dış göç hareketi için yeni bir dönem başlamıştır.³

3.1.3. 1960'lı Yılların Başından Günümüze Kadar Yaşanan Emek Göçü

Birinci bölümde İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Batı Avrupa'da gerçekleşen göç hareketlerini kısaca anlattık. 1960'lı yılların başından itibaren Türkiye bu göç hareketlerinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁴ Bahsedilen dönemde Türkiye tarıma dayalı bir ekonomiye sahipti; tarım sektörü milli gelirin %41'ini oluşturmaktaydı, ihracatın yaklaşık %80'i tarım ürünlerinden ibaretti ve ülkenin işgücünün dörtte üçü (yani yaklaşık 12 milyon kişi) tarım sektöründe istihdam edilmişti.⁵ Ayrıca ekonomide yüksek oranda gizli ve açık işsizlik yaşanmaktaydı. Bu nedenle birçok çalışan daha yüksek ücret ile çalışabilmek amacıyla yurtdışına yöneldi. 'O sırada işçiler 'ismen davet' (nominal recruitment) adı altında işverenin parasal garantisi ve yol masraflarının ödenmesi koşulu ile yurtdışına gidiyorlardı.' Bu gelişmeler ucuz işgücünün neden olduğu rekabetten çekinen Alman sendikaları harekete geçirerek Federal Almanya'nın kamu kuruluşlarını uyarmalarına yol açmıştı. Bunun neticesinde İstanbul'da gayri resmi olarak Deutsche Verbindungsstelle (Alman İrtibat Bürosu) kurulmuştur. Büro Türkiye'yi temsil eden

³ N. Abadan-Unat, **a.g.e.**, ss. 38-42

⁴ **A.e.**, s. 42

⁵ Suzanne Paine, "Exporting Workers: The Turkish Case", **Department of Applied Economics, University of Cambridge Occasional Papers no. 41**, 1974, (çevrimiçi), <http://trove.nla.gov.au/work/10863833?selectedversion=NBD23858272>, 2 Ocak 2016, s. 2

Çalışma Bakanlığı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu ile görüşmeler başlatmıştır. Bu görüşmeler meşhur ‘ikili bir işgücü mübadele anlaşmasının’ imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.⁶ Anlaşmanın temel amacı o dönemde ‘iktisadi patlama’ yaşayan Almanya’nın geçici vasıfsız işçi ihtiyacının karşılanması ve işsizlik sorunu ile mücadele eden Türkiye’nin işgücü fazlasının emilmesine yardımcı olmaktır.⁷ Türkiye Tablo 6’de belirtilen tarihlerde diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer ikili anlaşmalar imzalamıştır.

Tablo 6: Türkiye’nin Avrupa Ülkeleri ile İmzalamış Olduğu İkili İşgücü ve Sosyal Güvenlik Anlaşmaları

Ülkeler	İşgücü Anlaşmaları	Sosyal Güvenlik Anlaşmaları
Batı Almanya	30 Eylül 1961*	30 Nisan 1964
Avusturya	15 Mayıs 1964	12 Ekim 1966
Belçika	15 Temmuz 1964	4 Temmuz 1966
Hollanda	19 Ağustos 1964	5 Nisan 1966
İsviçre	-	1 Mayıs 1969
Fransa	8 Nisan 1965	20 Ocak 1972
İsveç	10 Mart 1967	2 Eylül 1977
Danimarka	-	13 Kasım 1970

*Bu anlaşma 30 Eylül 1964 tarihinde uzatıldı.

Kaynak: Ahmet Y. Gökdere, *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978, s. 275’ten aktaran Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç - Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları / Göç Çalışmaları Dizisi, 2006, s. 42

Bu aşamada Avrupa ülkelerine yaşanan göç tamamen ilgili hükümetlerin politikalarına bağlı olmuştur. Şöyle ki, 1962 yılında Türkiye’de yürürlüğe giren ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı hazırlayanlar ‘artan işgücü ihracatını’ bir hedef olarak belirlemiştir. Plancılar, vasıfsız işçilerin yurtdışına gönderilmesi ile Türkiye’nin endüstrileşmesi için gereken eğitilmiş elemanları sağlayabileceğini varsaymaktaydı. Diğer taraftan, Batı Almanyalı işverenler, daha çok vasıflı olmak üzere, artan sayılarda işçi talep ediyorlardı. Bu gelişmeler Türkiye’nin dış göç akımında olağanüstü hızlı bir gelişmeye yol açmıştır.⁸ Almanya’da bulunan Türk işçi sayısı

⁶ A.e., ss. 42-43

⁷ A. İçduygu, K. Kirişçi, **a.g.e.**, s. 3

⁸ N. Abadan-Unat, **a.g.e.**, ss. 43-44

1968/69 yıllarında 171.016 iken, 1973/74'te 605.000'e yükselmiştir.⁹ Bu dönemin tüm ikili işgücü mübadele anlaşmaları 'rotation' (dönüşümlülük) şartı ile yapılıyordu. 'Rotation' ilkesi 'işçinin bir yıllığına yurtdışına gitmesi ve birinci yılın sonunda memleketine dönmesi varsayımını içeriyordu.' Gerçekte bu kural hiçbir zaman uygulanmamıştır.¹⁰ Giden işçilerin birçoğu gidilen ülkede kalmayı ve ailelerini yanlarına almayı yeğlemiştir.¹¹ Yani ilk başlarda 'geçici' işçi olarak gönderilen çalışanlar 'kalıcı' göçmen niteliğini kazanmaya başlamıştı. Bu eğilimi gören hükümetler göç alan ülkelerin göçmen çalışanların sosyal haklarının tanınması için görüşmeler başlatmış ve Türkiye Tablo 6'de belirtilen tarihlerde daha önce işgücü mübadele anlaşması imzalamış olduğu Avrupa devletleriyle bir dizi sosyal güvenlik anlaşmaları da imzalamıştır.¹²

Türkiye'den kitlesel dış göç aşaması 1970'li yılların ilk yarısında Avrupa'da yaşanan iktisadi durgunlukla birlikte sona ermişti. Birçok Avrupa ülkesini ekonomik bunalıma sokan 1973-74 Petrol Ambargosu petrol fiyatlarını dört katına çıkarınca ve işsizlik sorunu artarak yaygınlaşmaya başlayınca Avrupa ülkeleri Anwerbestop (yabancı işçi alımını durdurma) politikasını uygulamaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren, yeni yabancı işçi alımları sona erdirilmiş ve o dönemde ülkede istihdam edilen işçilerin çalışmaları engellenmemekle birlikte onlara anayurtlarına dönmeleri de öğütlenmiştir.¹³ Buna rağmen, 1970'li yıllarda Türkiye vatandaşlarının aile birleşimi ile Avrupa'ya göç süreci devam etmiştir.¹⁴ O dönemde Avrupa ülkelerinde yeni göç hareketini önlemek amacıyla uygulamaya konulan radikal önlemler illegal işçi sayısında ani bir yükselişe yol açmıştır. Çalışma izni almayan birçok göçmen kendilerini izinsiz çalıştırmayı kabul edecek bir işveren bulabilecekleri ümidiyle Avrupa'ya turist olarak girmiştir.¹⁵

⁹ A.e., s. 48

¹⁰ A.e., s. 44

¹¹ A. İçduygu, K. Kirişçi, a.g.e., s. 3

¹² N. Abadan-Unat, a.g.e., s. 46

¹³ A.e., s. 47

¹⁴ Philip Martin, "The Effects Of Migration On Sending Countries:A Comparison of Mexico and Turkey", **Well-Being and Social Policy**, Vol. 2, Bun. 2, 2006, pp. 89-101, (çevrimçi), http://well-being.ciss.org.mx/?mod=2006_num_2_en, 12 Haziran 2015, s. 89

¹⁵ N. Abadan-Unat, a.g.e., ss. 48-49

Türkiye’de toplam üç adet Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır (1963-1977 yılları arasında). Her ne kadar ilk iki Kalkınma Planı ana hedefine (ortalama yıllık büyüme oranının %7 seviyesine ulaşması) ulaşma konusunda başarı gösterse de, bunların ekonominin yapısal dönüşümü ve iktisadi büyümenin ‘meyvelerini en çok ihtiyacı olanlara ulaştırma’ konusunda pek başarılı oldukları söylenemez. Ayrıca planlı ekonomi dönemi uygulamacılarının hedefi olan fiyat istikrarı ve işsizliğin azaltılması da sağlanamamıştır. Tüm bu gelişmelerin arka planı ise o dönemde ülkeye gelen yoğun işçi dövizi akımı olmuştur. Dolayısıyla, işgücü ihracatı daha da cazip gelmiş ve politika yapıcıları gelen işçi dövizi akımına bağlı kalmanın risklerine rağmen Kalkınma Planlarının başarısını kitlesel işgücü ihracatının devam etmesine bağlamışlardır.¹⁶ Sonuçta Türkiye hükümeti ‘işgücü ihracatını’ yapabilecek başka pazarlar aramaya koyulmuştur. Bu sürecin neticesinde, Tablo 7’de da görüldüğü gibi Arap ülkeleri ve Avustralya’ya doğru yeni bir göç süreci başlatılmıştır.¹⁷

Avustralya daha çok kalıcı yerleşimci teşviki içeren bir göç politikasını uygularken, Türkiye hükümeti sadece geçici işçi göndermeye eğilimliydi. Her ne kadar iki ülkenin göç politikalarında kavramsal bir farklılık olsa da, 1960’lı yılların sonuna doğru Türkiye ile Avustralya arasında ikili anlaşma imzalanmıştır.

1970’li yılların ortalarında Avrupa’da yaşanan iktisadi gerileme Orta Doğu’da yaşanan ekonomik patlamaya denk gelmiş, bu da Türkiye açısından yeni bir imkân doğurmuştu zira Libya, Suudi Arabistan ve Irak gibi ülkelerde inşaat projeleri alan Türkiye şirketleri bu bölgelere kendi inşaat işçilerini göndermeye başlamıştı. Bu göç süreci kesinlikle bireysel bir karakter taşıyıp hiçbir zaman aile birleşimi safhasına girmemişti. Irak’a (ve kısmen diğer Arap ülkelere) göç süreci 1991 Körfez Savaşı ile sona ermiştir.

1990’ların başlarında Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve eski Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, giderek artan sayıda Türk inşaat şirketi Rusya Federasyonu’nda ve diğer CIS ülkelerinde proje ihalelerini kazanmaya başlamıştır.

¹⁶ S. Paine, **a.g.e.**, s. 36

¹⁷ A. İçduygu, K. Kirişçi, **a.g.e.**, s. 3

Bu gelişmeler Türkiye işçi, mühendis ve yöneticilere büyük istihdam olanakları sunmuştur. Aynı zamanda, hem bu ülkelerde hem de Bulgaristan ve Romanya’da Türk iş adamları tarafından (fırın ve restoran gibi) birçok işletme kurulmuştur.¹⁸

Günümüzde de yurtdışına göç Türkiye açısından önemini korumaktadır zira Dünya Bankası verilerine göre 2009 yılında Türkiye Cumhuriyeti nüfusu 74,8 milyonu, 2010 yılında yurtdışında bulunan Türkiyeli göçmen sayısı ise 4.261,6 bindi, yani göçmen sayısı nüfusun %5,6’sını oluşturmaktaydı. Gidilen ana ülkeler ise Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri, Bulgaristan, Belçika, Suudi Arabistan, Birleşik Krallık ve İsviçre’dir.¹⁹

Yukarıda bahsedildiği gibi uluslararası işgücü göçü, göç veren ülkenin iktisadi büyümesini üç farklı kanaldan etkileyebilmektedir: İşçi dövizleri, istihdam ve geri dönüşler (“the three R’s”: Remittances, Recruitment and Return). Fakat Türkiye üzerine yapılan literatür taraması sırasında incelenen 1974 -2014 yılları arasındaki dönem için güvenilir istatistiksel veri eksikliğinin olduğu tespit edilmiştir. Bu da yapılan analizi, sadece tek bir ‘R’yi yani işçi dövizlerini (‘remittances’) kapsayacak şekilde daraltmamıza neden olmuş ve bu sebeple ilerleyen bölümlerde sadece işçi dövizleri üzerinde durulmuştur.

¹⁸ A. e., ss. 3-5

¹⁹ World Bank, Data Bank, (çevrimiçi),

<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Turkey.pdf>,

12 Haziran 2015

Tablo 7: 1961-2005 Yılları Arasında Türkiyeli İşgücü Göçü ve Bölgelere Göre Dağılımı

Gidilen Ülke	1961-1974		1975-1980		1981-1990		1991-1995		1996-2000		2001-2005		Toplam	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Avrupa	790.017	97,5	13.426	12,8	2.612	0,6	96,47	2,8	10.465	9,3	16.561	9,1	842.728	42,4
Arap Ülkeleri	2.441	0,3	74.181	70,6	423.208	97,7	208.274	60,4	32.195	28,5	57.974	31,9	798.273	40,2
Avustralya	5.806	0,7	2.647	2,5	2.478	0,6	1.324	0,4	515	0,5	176	0,1	12.946	0,7
CIS Ülkeleri	12.335	1,5	14.792	14,1	4.875	1,1	125.238	36,3	65.521	58,0	89.623	49,3	155.259	7,8
Diğerleri	810.499	100	105.046	100	433.173	100	344.598	100	112.952	100	181.867	100	1.988.135	100

Kaynak: Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, ‘Introduction: Turkey’s International Migration in Transition’, **Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey**, Ed. by Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2009, s. 4

3.2. TÜRKİYE'YE GELEN İŞÇİ DÖVİZLERİ VE İŞÇİ DÖVİZLERİNİN ETKİN KULLANIMINI AMAÇLAYAN POLİTİKALAR

Türkiye gibi göçmen gönderen ülkeler açısından işgücü göçünün en cazip sonucu ülkeye akan işçi dövizidir. Gelişmekte olan bir ülke olarak, Türkiye'nin her zaman için kalkınma programlarının finanse edilmesi, ithal edilen mal ve hizmetlerin alımı ve ödenmesi gereken dış borçlar için dışsal sermaye kaynağına ihtiyacı olmuştur. Bu açıdan, işçi dövizlerinin ülkenin ekonomisine önemli katkısı vardır.²⁰ Çalışmamızın bu bölümünde, ilk önce ülkeye gönderilen işçi dövizlerinin miktarı belirtilip bunları etkileyen faktörler ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri araştırılmaya çalışılmıştır.

3.2.1. 1960'lı Yılların Başından Günümüze Kadar Türkiye'ye Gönderilen İşçi Döviz İstatistikleri Üzerine Kısa Değerlendirme

Asıl konuya girmeden önce burada belirtilmesi gereken çok önemli bir husus vardır: Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de işçi döviz istatistiklerinde eksiklik olduğu için gerçek rakamları yansıtmamaktadırlar. Zira işçi dövizleri ölçümünde birçok zorluğun olmasının yanında, resmi olmayan yollar ile gönderilen işçi dövizleri de istatistiksel raporlarda yer almamaktadır.²¹

İşçi döviz akımı ödemeler dengesinde 1963 yılından itibaren yer almaya başlamıştır. Bu tarihten önce miktarının çok düşük seviyede olmasından dolayı bu döviz akımı dikkate alınmamaktaydı.²² Şekil 7'de 1964'ten itibaren Türkiye'ye giren işçi döviz miktarları verilmektedir. Görüldüğü üzere, dönemin ilk yıllarında gönderilen işçi dövizleri miktarı göreceli olarak düşük seviyelerde seyretmiştir. Bunun sebebi ilk giden işçi sayısının düşük olması ve bunların göçün ilk safhalarında kazançlarının büyük bir kısmını temel yerleşme masraflarına yönlendirmeleriydi.

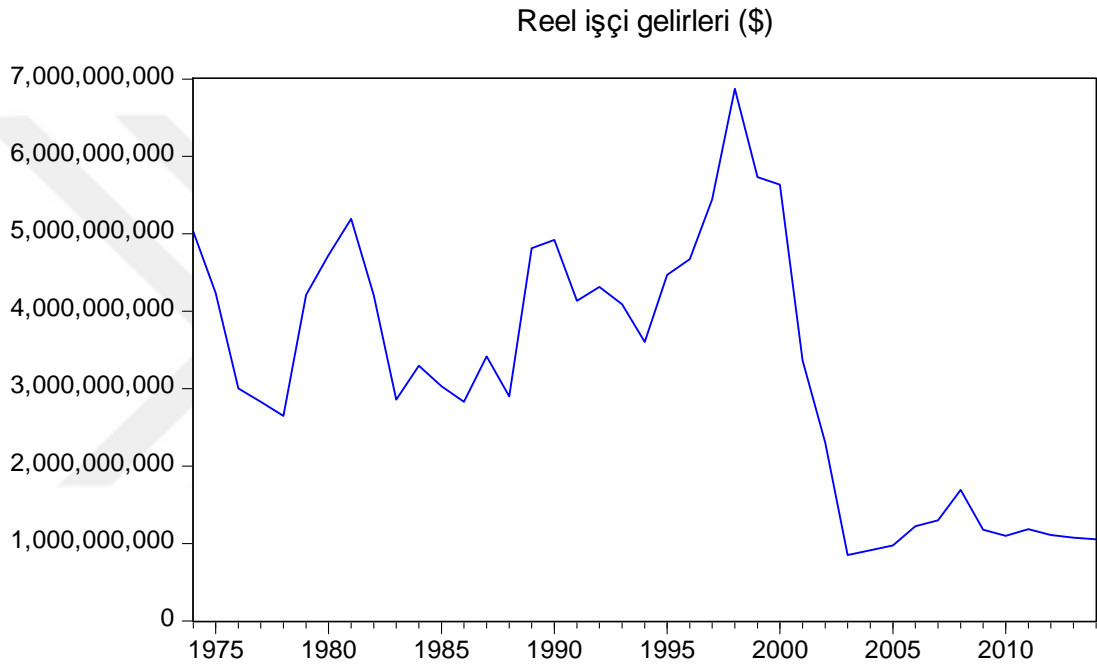
²⁰ Ahmet İçduygu, International Migrants Remittances in Turkey, Florence, Italy: **CARIM Research Reports, No. 07, European University Institute**, 2006, (çevrimiçi), http://www.carim.org/publications/CARIM-AS06_07-Icduygu.pdf, 17 Ocak 2016, s. 5

²¹ **A.e.**, s. 4

²² O. T. Aydas, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı., **a.g.e.**, s. 55

Bununla birlikte, 1964 ilâ 1967 yıllarında Türkiyeli göçmenler birikimlerinin neredeyse tamamını yurtlarına göndermekteydi.²³ 1966-1967 yıllarında Almanya’da yaşanan ekonomik kriz hem yurtdışına gönderilen göçmen işçi sayısının azalmasına hem de göç eden işçilerin bir kısmının yurtdışında işsiz kalmasına yol açmıştır. Bu da Türkiye’ye gönderilen işçi dövizlerini önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir.²⁴

Şekil 7: Türkiye’ye Gelen İşçi Dövizleri

Kaynak: World Bank, Data Bank, (çevrimiçi), <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR&series=&period>, 12 Aralık 2015

1970-1974 yılları arasında Türkiye’ye giren işçi dövizleri miktarında hızlı bir artış yaşanmıştır. Bunun sebebi, Türk hükümetinin o dönemde bir kaç kez Türk Lirasını devalüe etmiş olmasıdır. Fakat 1970’lerin başlarında başlayan ve tüm

²³ Nazlı Elif Köksal, “Determinants and Impact of The Turkish Economy of Remittances”, **Topics in Middle Eastern and North African Economies, Electronic Journal**, Volume 8, Middle East Economic Association and Loyola, University Chicago, September, 2006, (çevrimiçi), <http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1071&context=meea>, 19.08.2015, s. 11

²⁴ Ahmet Murat Alper, **İşçi Dövizlerini Belirleyen Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Şubat 2005, (çevrimiçi), <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ahmetmuratalper.pdf>, 19.05.2015, s. 37

Avrupa ülkelerini saran şiddetli ekonomik kriz, 1975-1976 yıllarında Türkiye'ye gönderilen işçi döviz miktarını hatırı sayılır derecede olumsuz etkilemiştir. Keza o iki yılda gönderilen işçi döviz miktarında %25'lik bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye hükümetinin durumu düzeltmek amacıyla 1977 ve 1978 yıllarda birçok kez kur ayarlamasına gitmesine rağmen, işçi dövizlerinin önemli bir bölümünün karaborsada bozdurulması nedeniyle istenilen artış sağlanamamıştır.²⁵

1979-1981 yılları arasında işçi döviz akımında yaşanmış iyileşmenin arkasında birkaç sebep yatmaktadır; öncelikli sebep, gidilen ülke yelpazesinin çeşitlendirilmesi (Arap ülkelerine doğru), sermaye hareketlerinin liberalleşmesi (ikili döviz kuru politikasının uygulamaya konulması), ticari bankaların Avrupa ülkelerine şube ve temsilcilikler açmaya başlamasıdır (örneğin, Türkiye İş Bankası ve TC Ziraat Bankası).²⁶

1980'li yılların başlarında işçi döviz miktarında yaşanan hızlı düşüş o dönemde Türkiye'de yer alan askeri yönetime bağlanmaktadır. Fakat yeni iktisadi programın uygulamaya konması işçi döviz miktarı üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Şöyle ki, 1980'lerin ikinci yarısında gelen işçi döviz akımı stabilize olmuştur.²⁷

'1990'lı yıllardan itibaren ise, yurtdışındaki ikinci neslin daha yüksek gelirli işlerde çalışması' yurda gönderilen işçi dövizlerinde (1994 yılında yaşanan kriz dönemi hariç) hatırı sayılır bir derecede artışa neden olmuştur.²⁸ 1999 depremi sonrası işçi dövizlerinde yaşanan ani düşüş, işçi döviz gönderilmesinde 'yurdunda kalan aile üyelerine yardım' güdüsünden ziyade 'yatırım güdüsünün' ana etken olduğunu göstermektedir.²⁹

2000 yılından beri, yurda giren işçi döviz miktarında hızlı bir düşüş yaşanmaktadır. Bu önemli düşüş araştırmacılar tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır. Bir grup araştırmacıya göre buna Avrupa'da yaşayan Türkiyeli

²⁵ N. E. Köksal, **a.g.e.**, s. 11

²⁶ A. M. Alper, **a.g.e.**, s. 38

²⁷ O. T. Aydas, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı, **a.g.e.**, s. 56

²⁸ A. M. Alper, **a.g.e.**, s. 38

²⁹ O. T. Aydas, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı, **a.g.e.**, s. 56

göçmenlerin sosyal kimliğinin değişime uğraması ve göçmenlerin girişimcilik yeteneklerinin hayata geçirilmesi sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle, üçüncü nesil göçmenler dedelerinin memleketlerine pek döviz göndermek istemez, ayrıca Türkiyeli göçmenler de artık Türkiye’de değil Batı Avrupa ülkelerinde yatırım yaparak küçük ölçekli işletmeler kurmaktadır.³⁰ Diğer bir görüşe göre ise, gelen işçi döviz miktarındaki düşüş iktisadi ortamın kötüleşmesinden ileri gelmiştir. Şöyle ki, 1999 yılında yaşanan durgunluk ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde baş gösteren iktisadi krizler gelir ve istihdam düzeyini son derece olumsuz etkilemiştir.³¹

3.2.2. Türkiye’de İşçi Dövizleri Konusunda Uygulanan Politikalar

3.2.2.1. İşçi Dövizlerinin Etkin Kullanımını Amaçlayan Politikalar

a. Köy Kalkınma Kooperatifleri (KKK)

Kırsal bölgelerin kalkınmasını desteklemek amacıyla geliştirilen bu uygulama 1962 yılında başlatılmıştır. Sistemden faydalanmak için ilk önce bir KKK’ye üye olarak gelinen köyde ileride gerçekleşecek olan bir projeyi desteklemek üzere parasal taahhütte bulunmak gerekiyordu. Buna karşılık devlet, yurtdışında açık bir işyeri bulunduğu KKK üyelerine öncelik tanımaktaydı. 1965 ile 1973 yılları arasında bu uygulama çerçevesinde 1.400 KKK kaydedilmiştir. Fakat müstakbel göçmenlerin KKK’ye katıldıklarında asıl niyetleri, kalkınmaya destek olmaktan ziyade uzun bekleme listesinden sıyrılarak bir an önce yurtdışına gitmekti. Dolayısıyla, bu uygulamanın başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı.³² Fakat son dönemlerde yapılan araştırmalar, başarısızlığın sebebini basit bir şekilde sadece göçmen işçilerin niyetinde aramanın yanlış bir yaklaşım olduğunu söylüyor. Bunlara göre ‘siyasal ve idari hareketsizlik, aşırı kırtasiyecilik, kooperatif üyelerinin uzmanlık bilgisi ve

³⁰ Kadir Karagöz, ‘Workers’ Remittances and Economic Growth: Evidence from Turkey’, **Journal of Yasar University**, 4(13), pp. 1891-1908, (çevrimiçi), http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2012/05/no13_vol4_01_karagoz.pdf, 15.05.2015, s. 1897

³¹ El Mouhoub Mouhoud, Joël Oudinet, Elif Unan, “Migration and Remittances in the Mediterranean Basin: The Case of Turkey”, Paris, France: **Working Paper, CEPN-CNRS, No. 2006-10; Centre d’Economie de l’Université de Paris Nord**, 2006, (çevrimiçi), http://www.univ-paris13.fr/cepn/IMG/pdf/wp2006_10.pdf, 17 Ocak 2016, s. 7

³² N. E. Köksal, **a.g.e.**, s. 13

liderlik yetenekleri konusundaki yetersizlik' gibi etkenler de KKK'lerin başarısızlığında önemli bir rol oynamışlardır.³³

b. Türkiye'de İşçi Şirketleri

İşçi şirketleri kurulmasındaki amaç, işçi tasarruflarının birleştirilmesi ve oluşan bu büyük yatırım sermayesinin Türkiye'de çok ortaklı sanayi şirketlerinin kurulmasına yönlendirilmesidir.³⁴ İşçi Şirketleri sisteminin KKK uygulamasından en büyük farkı endüstrileşmenin teşvikiyle ülke çapında faaliyet göstermesidir.

Anonim işçi şirketleri kurma şartları ise aşağıdaki gibidir:

- Yurtdışında çalışan ya da Türkiye'ye kesin dönüş yapan vatandaşlar tarafından kurulması;
- Kuruluş sermayesinin en az %50'sinin göçmen çalışanlar tarafından finanse edilmesi.

Belirttiğimiz bu şartlar dışında, göçmenlerin işletme yönetiminde aktif rol almaları da öngörülmekteydi.³⁵ Böylece bu şirketlere ortak olmak üzere Türkiye'ye dönecek olan göçmenlere çalışma ve gelir güvencesi sağlanacaktı.³⁶

Bu sistem çerçevesinde ilk şirketler 1960'lı yılların ortalarında kurulmuştu.³⁷ Fakat Türkiye'de varlığını sürdüren işçi şirketi sayısı tam olarak bilinmemektedir. Örneğin, ISOPLAN'nın yürüttüğü araştırmaya göre, 1977 yılında Türkiye'de 125 işçi şirketi bulunmaktaydı; bunlardan 78'inin faaliyette olduğu ileri sürülmektedir. 1978 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) desteklemiş olduğu bir araştırmanın sonuçlarına göre, ülkede kaydedilen 141 işçi şirketi bulunmaktaydı ancak bunlardan sadece 42'sinin faal durumda olduğu saptanmıştı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü ile işbirliği halinde uygulanan REMPLD projesinde 64 işçi şirketini içeren bir örneklem ile

³³ N. Abadan-Unat, **a.g.e.**, ss. 75-76

³⁴ A. M. Alper, **a.g.e.**, s. 42

³⁵ N. E. Köksal, **a.g.e.**, s. 13

³⁶ A. M. Alper, **a.g.e.**, s. 42

³⁷ N. E. Köksal, **a.g.e.**, s. 13

çalışılmış, araştırma neticesinde yayınlanan sonuçlara göre bu işçi şirketlerinden sadece 24'ü üretim faaliyetine geçmiştir.³⁸

Bu projeler parasal durumları açısından her zaman yetersiz kalmışlardır. İşçi şirketlerinin çoğu fizibilite çalışmalarının zayıflığı, kredi tahsislerinin gecikmesi, enflasyon ve devalüasyon sebeplerinden dolayı faaliyetlerini sürdürememişlerdir. Ayrıca bunlar yetersiz yöneticiler, yüksek borç oranları ve sermaye eksikliği gibi problemlerle de karşı karşıyadırlar.³⁹

Tüm bu eksikliklere rağmen, işçi şirketlerinin Türkiye ekonomisi üzerine olumlu etkisinden bahsetmek mümkündür; yukarıda bahsettiğimiz REMPLD araştırma projesinin sonuçlarına göre bu şirketler 25 milyon dolar birikim sağlamış ve ekonomiye 5.000 yeni işyeri kazandırmıştır.⁴⁰

'Tüm eksikliklere rağmen, Türk İşçi Şirketleri bugüne kadar yapılan işçi tasarruflarını yaratıcı yatırımlara dönüştürmek konusunda en yenilikçi girişim sayılır.'⁴¹

3.2.2.2. İşçi Döviz Gelirini Arttırmayı Amaçlayan Politikalar

a. Göçmen İşçilere Verilen Özel Krediler

1964 yılında çıkarılan 499 sayılı yasa Türkiyeli göçmen işçilerin tasarruflarını anayurda getirmeyi hedeflemektedir. Bu yasa, yurtdışında çalışan işçilere herhangi bir devlet bankasında döviz hesabı açtırdıkları zaman özel kredi kolaylıkları sağlamaktadır. Bu yasa çerçevesinde kredi veren başlıca üç banka olmuştur:

- Emlak Kredi Bankası, 'üç yıl boyunca istekte bulunduğu kredinin en az %40'ını açtırdığı hesapta tutan tasarruf sahibine ipoteğe dayalı kredi vermektedir'. Fakat bu sistem hiç rağbet görmemiştir.

³⁸ N. Abadan-Unat, **a.g.e.**, s. 78

³⁹ Stephen Adler, **A Turkish Conundrum: Emigration, Politics and Development 1961 – 1980**, World Employment Programme Research Working Paper, WEP 2-26/WP 52, ILO, 1981, (çevrimiçi), 19. 05.2015, http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1981/81B09_578_engl.pdf, ss. 62-69

⁴⁰ **A.e.**, s. 68

⁴¹ N. Abadan-Unat, **a.g.e.**, s. 80

- Ziraat Bankası, ‘verdiği kredi ve yurtdışında çalışan işçilere açtığı kredi ile arsa ya da tarım alet/makinaları satın alma olanakları tanımaktadır.’ Bu kredi olanağından yararlananların sayısı çok sınırlı kalmıştır.
- Halk Bankası, göçmen çalışanlara özel kredi formülleri geliştiren bankalar arasında en başarılısı olmuştur. 1975 yılından sonra bu banka tarafından yurtdışında çalışan işçilere özel geliştirilen kredi planına göre, ‘20.000 DM tutarında hesap açtıran hesap sahiplerine bir yıl sonra 1.250.000 TL kredi verilmekteydi.’ Fakat bu sistem bile sadece 173 işçiyi cezbetmiştir.⁴²

Belirttiğimiz bu üç banka dışında ayrıca 1976 yılında kurulan Devlet Sanayi ve İşçi Bankasından (DESİYAB) da bahsedilmesinde yarar vardır. Günümüzde artık aynı role sahip olmayan bu bankanın kurulduğunda asıl işlevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: yerli yatırım projeleri için en uygun bölgeleri tespit etmek, sürdürülebilirlik (fizibilite) etütleri hazırlamak, projeleri değerlendirmeye almak, işletme kurma işlemlerinde destek sağlamak. Ayrıca bu banka kredi ve hâlihazırda var olan şirket ve projelere katılım olanağı sağlamaktaydı ve üst düzey yöneticilerin işe alımlarında yardımcı olup şirket yöneticilerine işletme yürütme eğitimi konusunda da destek vermekteydi.⁴³

b. Göçmen İşçilerin Açtırdıkları Özel Hesaplar

1967 yılında Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesabı projesi yurtdışında istihdam edilen göçmen çalışanların anayurtlarına döviz göndermelerini teşvik ederek döviz rezervlerini arttırmak amacıyla hayata geçirilmiştir. İlk safhalarında bu uygulamaya pek ilgi gösterilmemiştir fakat daha sonra bu hesaba ait faiz oranının Avrupa piyasalarında uygulanan faiz oranlarının üstüne çıkması ile bu hesaplara yatırılan döviz miktarı hızlı bir artış göstermiştir. 1972-1975 yılları arasında bu uygulamaya son vermeye çalışılmıştır fakat 1975 yılında döviz rezervlerinde yaşanan azalma sebebiyle DÇM uygulaması tekrar hayata geçirilmiştir. 1972’de bu

⁴² A.e., s. 73

⁴³ N. E. Köksal, a.g.e., s. 13-14

hesaplarda bulunan döviz miktarı yaklaşık 462 milyon ABD dolarına eşitti. 1975 ve 1976 yıllarda yaşanan döviz darboğazına bir çözüm olarak kullanılan bu hesaplar döviz rezervlerinin %98'ini (2,2 milyar ABD doları) oluşturmaktaydı. Bazı araştırmacılar tarafından Türkiye'nin saygınlığını zedeleyen bir uygulama olarak nitelendirilen DÇM sistemi 1979 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Merkez Bankası DÇM borçlarını ancak 1983 yılında bütünüyle tasfiye etmiştir.

DÇM hesapları planlanan amaçlara ulaşamayınca karar alıcılar işçi dövizini akımını ülkeye çekecek ve döviz sıkıntısını giderecek başka yöntemleri aramaya koyulmuşlardır. Bu bağlamda 1976 yılında Merkez Bankası nezdinde Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı (KMDTH) uygulaması başlatılmıştır.⁴⁴ Bu sistem altında yurtdışında çalışan Türkiyeli işçilerin birikimleri 1993 yılında 7 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. KMDTH sistemi 25 yılı aşkın bir süre boyunca T.C. Merkez Bankası döviz rezervleri içinde en önemli kalem olma özelliğini sürdürmüştür.⁴⁵

1994 yılında Türkiye ekonomisini sarsan kriz ve dış borçlanma imkânlarının kısıtlı olması otoriteleri yeni döviz kaynakları aramaya itmiştir. O dönemde Süper Döviz Hesabı (SDH) sistemi uygulamaya koyulmuştur. SDH sisteminin KMDTH'ye göre belirli avantajlarının bulunması zaman içinde işçi dövizleri hesapları arasında SDH'nin payının hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır (1999 yılında %25; 2002 yılında %50'den fazla).

KMDTH ve SDH uygulamaları arasında belirli başlıca farklılıklar şunlardır:

- KMDTH Euro, ABD doları, İngiliz sterlini ve İsviçre frangı üzerinden açılabilirken SDH sadece Euro ve ABD doları üzerinden açılabilmekteydi.
- KMDTH bir ve iki yıl vadeli açılabilirdi, SDH ise bir, iki ve üç yıl vadeli açılabilmekteydi.

⁴⁴ A. M. Alper, **a.g.e.**, s. 41

⁴⁵ Bülent Çetin, **Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı Sistemi ve Yeniden Yapılandırılması**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Mart 2004, (çevrimiçi), <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/bulentcetin.pdf>, 19.07.2015, s. 2

- KMDTH, SDH'ye göre nispeten daha düşük döviz miktarı karşılığında açılabilirdi.
- KMDTH'ye, SDH'ye göre daha düşük faiz oranı uygulanmaktaydı.⁴⁶

2014 yılında T. C. Merkez Bankası tarafından her iki uygulama da '2000'li yıllara kadar TCMB döviz rezervleri içinde önemli bir paya sahip olan işçi döviz hesaplarına, TCMB stratejik hedefleri doğrultusunda' tasfiye edilmiştir.⁴⁷

3.2.3. Türkiye'ye Gönderilen İşçi Döviz Miktarını Etkileyen Faktörler

İşçi dövizlerini etkileyen faktörler mikroekonomik ve makroekonomik olmak üzere iki grupta incelenir. İşçi dövizlerini etkileyen faktörler mikroekonomik açıdan incelendiğinde hem ülkeye giren işçi döviz miktarı ile yurtdışına göç eden işçinin ve ülkesinde kalan ailesinin sosyo-ekonomik özellikleri arasındaki ilişki araştırılır hem de göçmen işçinin yurduna döviz gönderdiğinde hangi güdü çerçevesinde hareket ettiğine bakılır. İşçi dövizlerini belirleyen makroekonomik faktörleri göçmen işçi sayısı ve onların gelir düzeyi, hem göç alan hem de göç veren ülkelerin genel iktisadi durumu, döviz kurları, göç alan ve göç veren ülkelere ait faiz oranları farkı, gelineen ülkenin siyasi istikrarı ve döviz transfer sisteminin alt yapısı olarak sıralamak mümkündür.⁴⁸

Türkiye'ye gönderilen işçi döviz miktarını belirleyen mikroekonomik etkenler ile ilgili yaşanan veri eksikliği bu konuda tahminlerde bulunmayı olanaksız kılmaktadır.⁴⁹

Bilim dünyasında Türkiye'ye gelen işçi döviz miktarını etkileyen makroekonomik faktörler konusunda bir mutabakat yoktur.

a. İşgücü ithal eden ülkenin iktisadi durumu, göçmen işçi sayısı ve onların gelir düzeyi - 1963-1982 yıllarını kapsayan ve Almanya'da istihdam

⁴⁶ A. M. Alper, **a.g.e.**, s. 41

⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Resmi Sitesi, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Bottom+Menu/Diger+Faaliyetler>

⁴⁸ N. E. Köksal, **a.g.e.**, ss. 3, 5

⁴⁹ **A. e.**, s. 5

edilen Türkiyeli göçmen işçiler üzerine yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, bu faktörlerin işçi dövizleri üzerinde dikkate değer pozitif bir etkisi vardır.⁵⁰ Fakat 1965-1993 yıllarını kapsayan diğer bir araştırma sonuçları ise göçmen işçi sayısının işçi döviz miktarı üzerindeki etkisinin zamanla zayıfladığını göstermektedir. Araştırmacılar bunu zamanla aile bağlarının gevşemesine bağlamaktadır.⁵¹

- b. *Göç veren ülkenin iktisadi durumu* – yukarıda bahsettiğimiz 1965-1993 yıllarını kapsayan araştırmanın sonuçlarına göre, kişi başına düşen GSYİH'nın ve büyüme hızının artması işçi döviz akışında bir yükselmeye yol açmaktadır (yani çalışmamızın ikinci bölümünde bahsettiğimiz gibi konjonktür yönlü değişken özelliğini taşımaktadır).⁵²
- c. *Kaynak ülkedeki faiz oranı* – aynı çalışmanın sonuçlarına göre yüksek enflasyon oranının Türkiye'ye akan işçi döviz miktarı üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Bu eğilimin nedeni ise şu şekilde açıklanmıştır: yüksek enflasyon oranlarını istikrarsızlığın bir göstergesi olarak algılayan göçmen işçiler dövizlerini yurtlarına göndermekten kaçınırlar.⁵³
- d. *Kaynak ülkenin döviz kuru politikası ve göç gönderen ile göç alan ülkeler arasındaki faiz oranı farkı* – bu faktör konusunda farklı araştırmalar çelişkili sonuçlar vermektedir. 1963-1982 yıllarını kapsayacak şekilde yapılan bir çalışmada, bahsedilen faktörler ile Türkiye'ye gelen işçi döviz miktarı arasında herhangi bir korelasyon bulunmamıştır.⁵⁴ 1979-1993 yıllarını kapsayacak şekilde yapılan başka bir araştırmada ise faiz oranı farkı ile işçi döviz miktarı akışı arasında güçlü pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.⁵⁵ Daha yakın zaman dilimini inceleyen (1993-2003 yılları arası) bir araştırma sonuçlarına göre ise, faiz oranı ve döviz kuru işçi

⁵⁰ T. Straubhaar, **a.g.e.**, s. 739

⁵¹ O. T. Aydas, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı, **a.g.e.**, ss. 64-65

⁵² **A.e.**, ss.63-64

⁵³ **A.e.**, ss.64-65

⁵⁴ T. Straubhaar, **a.g.e.**, s. 739

⁵⁵ O. T. Aydas, K. Metin-Ozcan, B. Neyaptı, **a.g.e.**, ss. 64-65

dövizlerini kısa dönemde olumlu, uzun dönemde ise olumsuz yönde etkilemektedir.⁵⁶

3.2.4. Türkiye’ye Gönderilen İşçi Dövizlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi

Çalışmamızın ikinci bölümünde işçi dövizlerinin iktisadi büyümeye olan etkisinden bahsedilirken bu etkinin ilk önce bu döviz kaynağının nasıl harcandığına bağlı olduğu belirtilmişti. Zira dövizin yatırıma yönlendirilmesi veya resmi mali sektörde tasarruf edilmesiyle büyümeye olan etkisi daha büyük olacaktır. Harcama şekli ise göçmenin işçi dövizlerinin ne niyetle gönderdiğine bağlıdır. Fakat bu yaklaşımın sakıncalı olduğu da belirtilmiştir. Burada asıl araştırılması gereken konu bu gelir kaynağını elde eden bir hane halkının yatırım eğilimi daha farklı olup olmayacağıdır. Birçok ülke örneğinin işçi dövizleri gelirlerinin diğer gelir kaynaklarına göre daha fazla ‘özenerek’ harcandığı tezini desteklemesi ile birlikte, bir ülkenin yatırım meylinin değişebilmesi için belirli bir refah düzeyine gelmesi gerektiğine değinilmiştir. Fakat işçi dövizlerinin sadece yatırıma yönlendirilir veya tasarruf edilirse bir büyüme etkisi yaratabileceği tezi de tartışılan bir konudur. Birçok göç iktisatçısına göre temel ihtiyaçlara harcanan her bir dolarlık işçi döviz, çarpan etkisi ile üretimi ve istihdamı da arttırabilir.

Türkiye üzerine yapılan ve işçi dövizinin harcanma şeklini inceleyen birçok çalışmanın sonuçlarına göre, işçi dövizleri ancak gayrimenkul alımına ve tüketime harcandığı için, bu döviz kaynağı sadece bu döviz kabul eden hane halkı mensuplarının hayat standartlarını iyileştirmektedir. Başka bir ifadeyle, işçi dövizleri ‘verimli bir yatırıma’ (*productive investment*) yönelmediği için ülkenin uzun vadeli iktisadi büyümesine herhangi bir katkıda bulunmamaktadır.⁵⁷ Fakat yukarıda bahsettiğimiz gibi, diğer bir görüşe göre işçi dövizleri tüketime harcansa bile sahip oldukları çarpan etkisinden dolayı ülkenin büyüme temposunu olumlu bir şekilde etkileyebilmektedir; 1964-2003 yılları kapsayan Türkiye üzerine yapılan

⁵⁶ A. M. Alper, **a.g.e.**, ss. 62-64

⁵⁷ İsmet Koç, Işıl Onan, “International Migrants’ Remittances and Welfare Status of the Left-Behind Families in Turkey,” **International Migration Review**, 2004, 38(1): 78-112, (çevrimiçi), https://www.researchgate.net/publication/227652145_International_Migrants%27_Remittances_and_Welfare_Status_of_the_Left-Behind_Families_in_Turkey, 14 Ocak 2016

ekonometrik çalışmanın sonuçları bu tezi desteklemektedir.⁵⁸ Ayrıca göçmenin ve ailesinin daha iyi beslenebilme olanağı, eğitim olanağına daha kolay yollar ile ulaşabilme gibi hayat şartlarındaki iyileşme de ‘verimli yatırımın’ bir türü olarak değerlendirilebilir.⁵⁹

İşçi dövizlerini kabul eden hane halklarının yatırım meylinin diğer hane halklarınınkine göre daha farklı olup olmadıkları konusunda herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz 1963-2004 yıllarını kapsayan çalışma işçi dövizleri etkisi üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bahsedilen çalışma işçi dövizlerinin ana makro iktisadi değişkenlerin üzerindeki etkisini araştırmıştır: işçi dövizlerinde yaşanan bir birimlik değişimin tüketim, yatırım, ithalat ve gelir üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğu ölçülmeye çalışılmıştır. Buna göre işçi dövizlerinin tüketim, yatırım, ithalat ve gelir üzerinde pozitif bir etkisi vardır. Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, işçi dövizlerinin gelir üzerindeki çarpan etkisi ortalama yaklaşık ikiye eşittir. Yani işçi dövizlerindeki değişme gelir düzeyinde çok önemli bir artışa yol açmaktadır. 1968-2003 yılları arasında işçi dövizlerinin neden olduğu çıktı değişikliği çoğunlukla olumlu yöndeydi. İşçi dövizlerinin GSYİH’ya ve ithalata oranının en yüksek olduğu 1970’lerin ilk yarısına denk gelen dönem (özellikle de Petrol Şoku’nun yaşandığı 1973 yılı), bu döviz kaynağının neden olduğu çıktı artışının en yüksek olduğu dönemdir. Bu dönem boyunca işçi dövizleri, yerli üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ara malların ithalatını finanse etmiştir. 1970’li yılların ikinci yarısında Avrupa’daki işçi alımların durdurulması ile Türkiye’ye gelen işçi dövizleri miktarında önemli bir düşüş yaşanmış, bu sebepten dolayı işçi dövizlerinin uyardığı çıktı artış oranı çok düşük veya negatif olmuştur. 1980’li yıllarda Türk göç akımlarının Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmesi ile ülkeye akan işçi dövizleri miktarında bir artış yaşanmış, bu da işçi dövizlerinin uyardığı çıktı artış oranında kayda değer bir yükselişin meydana

⁵⁸ Aysit Tansel, Pınar Yaşar, **Macroeconomic Impact of Remittances on Output Growth: Evidence from Turkey**, IZA Discussion Paper No. 5376, December 2010, (çevrimiçi), <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/51603/1/670106682.pdf>, 14 Ocak 2016, s. 14

⁵⁹ A. İçduygu, **a.g.e.**, s. 5

gelmesine yol açmıştır. 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında işçi dövizleri miktarında mutlak bir artış yaşanmasına rağmen, bunun GSYİH'ya oranı ve Türkiye ekonomisi açısından önemi gittikçe azalmaktaydı. Bu dönem boyunca işçi dövizlerinin toplam çıktıya katkısı yok sayılabilir düzeydeydi. Genel olarak ise bu çalışmanın sonuçları şunu göstermektedir: işçi dövizleri Türkiye'nin iktisadi gelişme ve büyümesini olumlu yönde etkilemiştir. Bu bulgular politika geliştirme veya tahmin oluşturma sırasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Avrupa'da yaşanan bir krizin yerli ekonomi üzerindeki etkisinin ne olabileceği araştırılırken sadece basit bir şekilde ihracat ve işçi dövizleri miktarını incelemek yerine, tüketim ve yatırım oranlarının da işçi dövizleri yoluyla dolaylı bir şekilde etkilenebileceğini de hesaba katmak gerekir. Dolayısıyla, tüketim ve yatırım konusundaki öngörüler daha gerçekçi hale getirilip daha etkili iktisadi politikalar geliştirilebilmektedir.⁶⁰

3.3 TÜRKİYE'DE İŞÇİ DÖVİZİ VE İKTİSADI BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK ÇALIŞMA

3.3.1 Veri

Bu çalışmada, işçi dövizleri (REM) ve gayri safi yurt içi hasılanın (GDP) 1974-2014 dönemine ilişkin yıllık değerleri kullanılmıştır. Veri dünya bankasından elde edilmiştir. ABD doları bazında ele alınan bu değişkenler analiz edilmeden önce GSYH deflatörüne bölünerek reel hale getirilmiştir, ayrıca değişkenlerin logaritmaları alınmıştır (log REM ve log GDP).

3.3.2. Metodoloji ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada ilk önce verilerin durağanlığı test etmek için birim kök araştırması yapılmıştır. Ardından nedensellik ilişkiler Toda-Yamamoto⁶¹ yöntemi ile test edilmiştir. Analize ait tüm Eviews çıktıları ektedir.

⁶⁰ A. Tansel, P. Yaşar, **a.g.e.**, ss. 15-16

⁶¹Hiro Y. Toda, Taku Yamamoto, "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process", **Journal of Econometrics**, 66, 1995, pp 225-250, (çevrimiçi), <https://ideas.repec.org/a/eee/econom/v66y1995i1-2p225-250.html>, 15 Haziran 2016

3.3.2.1. Birim Kök Testleri

Vektör otoregresif model(VAR) ve kısıtlanmış biçimi olan hata düzeltme modellerine (VEC) dayalı ekonometrik analizlerde, değişkenlere birim kök testlerinin uygulaması zorunlu temel aşamadır.⁶²

- *Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF testi)*

Gayri safi yurtiçi hasıla(log GDP) ve işçi dövizleri (log REM) verilerine ilişkin birim kökün tespitinde, öncelikle Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (1979,1981) birim kök testi uygulanmıştır. Dickey-Fuller testi aşağıdaki denklemlerin tahminine dayanmaktadır:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

1 ve 2 denklemlerin tahmini ile, Y_t zaman serisinin birim kök içerip içermediği test edilmektedir. Denklem 1’de yer alan t değeri deterministik trendi ifade etmektedir. Gecikmeli fark terimleri, hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlamak amacı ile, modele koyulmuştur. Denklem 1’de Y_t değişkeninin trend durağan olduğu alternatifine karşı birim kökü olduğu temel hipotezi test edilir. Denklem 2’de ise Y_t değişkeninin ortalama etrafında durağan olduğu alternatifine karşı birim kökü olduğu temel hipotezi test edilmektedir. Yani, hipotezler aşağıdaki gibi kurulabilir:

$$H_0 : \delta = 0$$

$$H_1 : \delta < 0$$

δ istatistiksel olarak sıfırdan farklı ise, birim kök vardır. Başka bir ifade ile, $\delta < 0$ ise Y_t değişkeni trend durağan veya ortalama durağandır.⁶³

⁶² Nilgün Çil, “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi : Yapısal Kirilma ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7 (2) 2006, ss. 162-171, (çevrimiçi), journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/106/122 , 19 Mayıs 2016, s. 164

Tablo 8: Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Maksimum Gecikme Uzunluğu (k)	ADF
log REM	3	-1.729729 (τ_τ)
log GDP	3	-2.071782 (τ_τ)
Δ log REM	3	-5.262263 (τ_μ)
Δ log GDP	3	-6.341769 (τ_μ)

* τ_τ , birim kök regresyon denklemlerinde trend değişkeninin yer aldığı, τ_μ ise trend değişkeninin yer almadığını ifade eder.

* ADF testi için Mac Kinnon kritik değerleri kullanılmıştır.

Tablo 8'deki ADF test sonuçları %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde Mac Kinnon kritik değeri (-4.205, -3.526, -3.194) ile karşılaştırıldığında, her iki değişken için birim kök temel hipotezi reddedilemez. Böylece işçi dövizleri (log REM) ve gayri safi yurt içi hasıla (log GDP) düzey değerleri ile durağan olmayan değişkenlerdir. İlk farkları alınmış serilere ADF testi uygulanması, her iki değişkenin de durağan olduğu göstermiştir. Böylece ADF test sonucuna göre, log REM ve log GDP birinci dereceden fark durağan değişkenlerdir, $I(1)$.

ADF testi, hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu varsaymaktadır. Phillips-Perron testi ise bu varsayımları daha ılımlı hale getirerek hata terimlerinin zayıf bağımlı ve değişen varyanslı olmasına müsaade etmiştir.⁶⁴ Bu test sonucu da ADF testi ile aynıdır. Yani çalıştığımız her iki serinin de birinci farkı durağandır.

⁶³ N. Çil, **a.g.e.**, s. 164

⁶⁴ Salah A. Nusair, "Testing The Validity of Purchasing Power Parity For Asian Countries During The Current Floa", **Journal of Economic Development**, Volume 28, Number 2, December 2003, pp. 129-147, (çevrimiçi), <http://www.jed.or.kr/full-text/28-2/Nusair.PDF>, 12 Aralık 2015, s. 134

3.3.2.2. Toda-Yamamoto (1995) Yöntemi ile Granger Nedensellik Testi

Çalışmamızın bu bölümünde işçi dövizleri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi son yıllardaki uygulamalarda sıkça kullanılan Toda-Yamamoto yaklaşımı ile test edilecektir. VAR ve VEC modellerinin tahminlerine dayanan Granger nedensellik analizlerinde genellikle F testi kullanılmaktadır. Toda-Yamamoto yöntemi serilerinin durağan olmadığı durumda, geleneksel F-istatistiğinin standart dağılmadığı için Granger nedensellik testi için kullanılan bu testin sonucunun geçerli olmayabileceğine işaret etmektedir. Toda ve Yamamoto'ya göre seriler durağan olmasa da serilerin düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilebileceğini ve standart Wald testinin uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Buna göre Granger nedensellik testi için $[k + (d_{\max})]$. dereceden VAR model tahmin edilmekte ve katsayılar matrisinin ilk k tanesine Wald testi uygulanmaktadır. Toda ve Yamamoto, ilgili serilerinin durağan, fark durağan veya eşbütünleşik olup olmadığı ile ilgilenmeksizin, bu testin k serbestlik derecesi ile asimptotik χ^2 dağılımına sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Burada; k , tahmin edilen VAR modelinin uygun gecikme uzunluğunu, d_{\max} ise modeldeki değişkenlerin azami bütünleşme derecesini göstermektedir. Yani yöntemin ilk aşaması sistemde yer alan değişkenlerin bütünleşme derecesinin tespiti, ikinci aşaması ise sistemin tahminidir. Böylece yöntemin başarısı, sistemin gecikme uzunluğunun (k) ve serilerin bütünleşme derecelerinin (d_{\max}) doğru tespitine dayanmaktadır. Bu yöntemin önemli bir özelliği, birim kök ve eşbütünleşme özelliklerinin tespitinde kullanılan potansiyel eğilimli ön testlere ihtiyaç olmayışıdır. Toda-Yamamoto yaklaşımına göre nedenselliğin araştırılacağı log REM ve log GDP değişkenlere ait verilerin düzey değerlerinin yer aldığı denklemler aşağıda belirtilmiştir. Bu model görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR) kullanılarak tahmin edilir.

$$\log GDP_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \log REM_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \alpha_{2j} \log REM_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \log GDP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \beta_{2j} \log FGDP_{t-j} + e_{1t} \quad (3)$$

$$\log REM_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \log REM_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \alpha_{2j} \log REM_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \log GDP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \beta_{2j} \log FGDP_{t-j} + e_{2t} \quad (4)$$

Tablo 9: Toda-Yamamoto Yaklaşımına Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları

Temel Hipotez	Gecikme uzunluğu $k = 1, d_{\max} = 1$	χ^2 -istatistiği	Tablo Değeri
$\log REM \neq \Rightarrow \log GDP$	2	7.303964	3.841
$\log GDP \neq \Rightarrow \log REM$	2	3.653398	3.841

Tablo 9’da sunulan test sonuçları incelendiğinde test istatistiğinin tablo değerinden büyük olduğu görülür, yani işçi dövizleri değişkenin gayri safi yurt içi hasıla değişkenini etkilemediğini savunan temel hipotezin reddedildiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile işçi dövizleri ile iktisadi büyüme arasında Granger anlamında nedensellik ilişkisi söz konusudur. Diğer taraftan Gayri safi yurt içi hasılanın işçi dövizlerinin nedeni olmadığı temel hipotezi reddedilememiştir. Böylece 1974 ile 2014 yıllar arası dönemi için, işçi dövizleri ile büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

İnsanlar tarih boyunca sürekli bir hareketlilik içinde olmuşlardır. Uluslararası göç, ne 20. Yüzyılın ikinci yarısının ne de kapitalizmin bir neticesi olan moderniteye özgü bir olgudur. Göçler başlangıçtan bu yana insanlık tarihinin parçası olmuştur. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden bu yana uluslararası göçün önemi ve hacmi artmaktadır. Göç, küresel değişim üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilir.

1945'ten 1970'lerin başlarına kadar, gelişmiş endüstriyel ülkelere yaşanan göç üç ana gruba ayrılır: Avrupa çevresinde yer alan az gelişmiş ülkelere gelen çalışanların, çoğu kez 'misafir işçi sistemi' aracılığıyla, Batı Avrupa'ya göçü; 'sömürge işçileri'nin eski sömürgeci ülkelere göçü; ve önce Avrupa'dan, sonra Asya ve Latin Amerika'dan Kuzey Amerika ve Avustralya'ya kalıcı göç. 1970'lerin başında yaşanan Petrol Krizi sonucu, sanayileşmiş ülkeler tarafından emek yoğun sektörlerde istihdam edilmek üzere örgütlü işçi alımlarının durdurulması göç profilinin değişmesine yol açmıştır. Bu döneme damgasını vuran bazı göç akımlarından söz edilebilir. Bunlar, eski yabancı işçiler ve kolonyal işçilerin aile birleşmesi, NIC'lerdeki ekonomik ve sosyal değişimle bağlantılı olarak yeni göçmen hareketleri, petrol zengini ülkeler tarafından çoğunlukla az gelişmiş ülkelere yabancı işçilerin toplanması, Sosyalist Bloğu'nun çökmesi ile birlikte Doğudan Batıya hareket eden kitlesel göç hareketlerinin gelişmesi, hem geçici hem de kalıcı akışlarda yüksek vasıflı kadroların gelişmiş ülkelere doğru artan uluslararası hareketi olarak sıralanabilir. Günümüzde yaşanan en önemli dört göç akımından biri Güney-Kuzey koridorudur. Yani gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru göç hareketidir.

Göçün sebeplerini açıklamaya çalışan teoriler ise göç ile ilgili tüm çalışmalar da olduğu gibi inter-disipliner özellik taşımaktadır. Zira göç olgusu başka alanlarda çalışan bilim adamları için de her zaman ilgiye değer bir konu olmuştur. Şöyle ki, en büyük göç teorilerden ilki, Ravenstein'in Göç Kuralları, hem sosyolojik hem de iktisadi bir karaktere sahiptir. Sonraki dönemlerde ortaya atılan göç kuramları ise göçmen davranışını iktisadi yönden açıklamaya çalışmışlardır. Bunların arasında

İtme-çekme faktörleri teorisi, Neo-klasik göç teorisi, Dünya sistemleri kuramı, İkili işgücü piyasası teorisi, İşgücü göçün yeni ekonomisi teorisi, Göreli yoksunluk kuramı ve Göç sistemleri teorisi sayılabilir. Neo-klasik göç teorisine göre göç veren ülkede göç sonucunda: işgücü arzı daralır, ücret seviyesi artar. Yani kaynak ülkenin işgücü piyasasında ve hasıla düzeylerinde meydana gelen değişimler ile ilgilienmektedir. Göç araştırmacıları ise göç sonuçlarının kaynak ülke üzerinde bu kadar basit etkileri olmadığını vurgulamaktadırlar. Ortaya atılan '3R' teorisine göre, uluslararası işgücü göçü, göç veren ülkenin iktisadi büyümesini üç farklı kanaldan etkileyebilmektedir: işçi döviz, istihdam ve geri dönüşler ("the three R's": Remittances, Recruitment and Return).

Göçmen işçilerin neden kazançlarının bir bölümünü ülkelerinde kalan aile üyelerine gönderdiklerini açıklamaya çalışan üç ana teori vardır: başkalarını düşünme teorisi (buradaki amaç geride kalan aile üyelerinin refah düzeyini arttırmaktır), kendini düşünme teorisi (göçmen, kendisi için gayrimenkul satın alma veya yatırım yapma amacıyla ülkesine döviz gönderir), ahenkli altruizm veya aydınlanmış egoizm teorisi (burada işçi dövizlerinin gönderilmesi, göçmen işçi ve ailesi arasında yapılan 'zımni' anlaşmanın bir parçası olarak kabul edilir). Sigorta güdüsü, mübadele güdüsü gibi işçi dövizini gönderme motifler ile ilgili geliştirilen diğer teoriler bu son teorinin varsayımlarından yola çıkmaktadır. İşçi dövizleri gönderme güdüleri üzerine yapılan ampirik çalışmalara bakıldığında çok çelişkili sonuçlara varıldığı görülmüştür. Şöyle ki, incelenen birçok ülkede altruizm güdüsü teorisi tek başına işçi dövizini gönderme motiflerini açıklamakta yetersiz kaldığı bazı durumlarda kendini düşünme teorisi bazılarında ise mübadele ve sigorta güdüleri baskın çıktığı tespit edilmiştir. İşçi dövizlerini belirleyen değişkenler iki ana kategori altında incelenir: Sosyo-demografik değişkenler ve iktisadi, siyasi ve kurumsal değişkenler. Alınan işçi dövizleri miktarını etkileyen sosyo-demografik göstergeler arasında bağımlılık oranı, kadınların işgücüne katılma oranı, göçmen işçinin ailesinin büyüklüğü, göçmen çalışanın eğitim durumu, göçmen işçinin cinsiyeti, göçmen çalışanın gidilen ülkedeki yasal durumu, göçmen çalışanın yurtdışındaki bulunma süresi sayılabilir. Göç alan ülkedeki iktisadi faaliyet düzeyi, kaynak ülkedeki milli gelir oranı, kaynak ülkedeki siyasi risk faktörü, gidilen ülke ile kaynak ülke

arasındaki faiz hadleri farkları, işçi dövizleri gönderme maliyeti gibi gönderilen işçi dövizleri miktarını belirleyen iktisadi, siyasi ve kurumsal değişkenler üzerine yapılan ampirik çalışmalar son derece çelişkili sonuçların verdiği saptanmıştır. Sonuçların bu kadar farklı olması her ülkenin çok farklı bir göçmen profiline sahip olması ile de açıklanabilir. Zira farklı göçmen profilleri çok farklı niyet ve güdüler ile hareket edebilir. Örneğin, ‘başkalarını düşünme’ veya ‘sigorta’ güdüsü daha baskın olduğunda, kaynak ülkede yaşanan iktisadi gerileme alınan işçi dövizleri miktarında hatırı sayılır ölçüde bir artışa yol açtığı görülmüştür. Diğer taraftan ‘kendini düşünme’ güdüsü hakim olduğu durumlarda göçmen çalışanın yurduna döviz göndermekten sakındığı saptanmıştır. Yine de ‘kendini düşünme’ güdüsü ile gönderilen işçi dövizleri akımları bile portföy akımlarıyla kıyaslandığında daha istikrarlı bir karaktere sahiptir.

İşçi dövizlerinin büyümeye olan etkisi, bu döviz kaynağının nasıl kullanıldığına bağlıdır. Dövizin yatırıma yönlendirilmesi veya resmi mali sektörde tasarruf edilmesiyle büyümeye olan etkisi daha büyük olacaktır. Fakat bu yaklaşım eleştirilmiştir. Şöyle ki, tüketime harcanan işçi dövizleri çarpan etkisi ile ülkenin büyümesini etkileyebilmektedir. Diğer taraftan işçi dövizleri, kısa vadede hane halklarının gelirlerini arttırarak yoksulluğu azaltabilmektedir. Birçok ampirik araştırma bu tezi doğrulayarak uluslararası işçi dövizleri akımının belirgin bir yoksulluk düşürücü etkisini tespit etmiştir. İşçi dövizlerinin gelir dağılımı eşitsizliğinin üzerinde nasıl bir etki yarattığı konusunda yapılan birçok araştırmanın sonuçları oldukça büyük farklar göstermiştir: buna göre kısa dönemde işçi dövizleri, göçmen gönderen ülkenin gelir eşitsizliğini arttırmaktadır; uzun dönemde ise, yurtdışından gelen işçi dövizleri gelir dağılımını dengelemektedir. Fakat diğer bir grup göç iktisatçılarına göre, işçi dövizlerinin gelir dağılımı eşitsizliğine etkisi, göçün hangi devresinde olduğundan ziyade göç maliyetine ve kaynak ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlıdır.

Bir ülkeden yurtdışına göçün yaşanması neticesinde o ülkenin işgücü piyasası ve ücret düzeyleri üzerinde ne tür bir etki yarattığı üretim faktörlerinin birbirlerini ikame edip etmemelerine bağlıdır: ampirik çalışmaların sonuçlarına göre vasıflı

çalışanların vasıfsız çalışanlar ile ikamesi kolay olmadığı durumlarda vasıflı çalışanlara ait ortalama ücret seviyesi yaşanan göç ile birlikte artar, vasıfsız elemanların ortalama ücret düzeyleri ise değişmemektedir veya az da olsa gerilemektedir.

Göçmen gönderen ülke açısından ayrılan göçmenlerin büyük çoğunluğunun geri dönmesi hem avantajı hem de dezavantajı olan bir durumdur. Bir taraftan göreceli olarak kısa süre yurtdışında bulunan göçmen çalışan, memleketinde kalanlara bağlılığı henüz kopmadığından onların iktisadi durumlarıyla daha fazla ilgilenir, yani daha fazla döviz göndermek ister. Diğer taraftan, yurtdışında kalış süresinin kısa olması göçmenin gelirini ve dolayısıyla yurduna gönderebildiği döviz miktarını olumsuz etkileyebildiği saptanmıştır.

Ülkeden serbestçe ayrılmayı temel bir hak olarak tanıdığı 1961 Anayasasının kabulü ile Türkiye Avrupa'da gerçekleşen göç hareketlerinde önemli bir yere sahip olmayabşlamıştır. 1960'lı yıllarda yaşanan dış göç akımları tamamen ilgili hükümetlerin politikalarına bağlı olmuştur. O dönemde Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlayanlar 'artan işgücü ihracatını' bir hedef olarak belirlemiştir. Bu kitlesel dış göç aşaması 1970'li yılların ilk yarısında Avrupa'da yaşanan iktisadi durgunlukla birlikte sona ermiştir. Fakat göç ile birlikte ülkeye büyük miktarlarda gelen işçi dövizleri ile işgücü ihracatı daha da cazip gelmiş ve politika yapımcıları gelen işçi dövizini akımına bağlı kalmanın risklerine rağmen Kalkınma Planlarının başarısını kitlesel işgücü ihracatının devam etmesine bağlamışlardır. Böylece Türkiye hükümeti 'işgücü ihracatını' yapabilecek başka pazarlar aramaya koyulmuştur. O dönemden itibaren Türkiye'den yaşanan göç akımları Arap ülkeleri, CIS ülkeleri ve Avustralya'ya da doğru yönelmiştir. Günümüzde Türkiyeli göçmen sayısı Türkiye nüfusunun %5,6'sını oluşturmaktadır.

İşçi dövizini akımı ödemeler dengesinde 1963 yılından itibaren yer almaya başlamıştır. 1964 ilâ 1967 yıllarında Türkiyeli göçmenler birikimlerinin neredeyse tamamını yurtlarına göndermekteydi, fakat yine de gönderilen işçi dövizleri miktarı göreceli olarak düşük seviyelerde seyretmiştir. Bunun sebebi ilk giden işçi sayısının düşük olması ve bunların göçün ilk safhalarında kazançlarının büyük bir kısmını

temel yerleşme masraflarına yönlendirmeleriydi. 1970-1974 yılları arasında Türkiye'ye giren işçi dövizleri miktarında hızlı bir artış yaşanmıştır. Bunun sebebi, Türk hükümetinin o dönemde bir kaç kez Türk Lirasını devalüe etmiş olmasıdır. Fakat 1970'lerin başlarında başlayan ve tüm Avrupa ülkelerini saran şiddetli ekonomik kriz, 1975-1976 yıllarında Türkiye'ye gönderilen işçi dövizleri miktarını hatırı sayılır derecede olumsuz etkilemiştir. 1979-1981 yılları arasında işçi dövizleri akımında yaşanmış iyileşmenin arkasında birkaç sebep yatmaktadır; öncelikli sebep, gidilen ülke yelpazesinin çeşitlendirilmesi, sermaye hareketlerinin liberalleşmesi, ticari bankaların Avrupa ülkelerine şube ve temsilcilikler açmaya başlamasıdır. 1990'lı yıllarda yurtdışında bulunan Türkiyeli göçmenlerin daha yüksek gelirli işlerde çalışması ile işçi dövizlerinde hatırı sayılır bir derecede artışa neden olmuştur. 1999 depremi sonrasında ise işçi dövizlerinde ni bir düşüş yaşanmıştır. Bu da Türkiye'ye gelen işçi dövizleri gönderilmesinde 'kendini düşünme' güdüsünün daha etkili olduğuna işaret olabilir. 2000 yılından beri, yurda giren işçi dövizleri miktarında hızlı bir düşüş iki şekilde açıklanabilmektedir: Türkiyeli göçmenler de artık Türkiye'de değil Batı Avrupa ülkelerinde yatırım yaparak küçük ölçekli işletmeler kurmaktadır, gelen işçi dövizleri miktarındaki düşüş iktisadi ortamın kötüleşmesinden kaynaklanmıştır.

Türkiye zengin bir göç tarihine sahip olmasına rağmen yukarıda bahsettiğimiz göçün iktisadi büyümeyi etkileme kanallarından sadece işçi dövizleri üzerine yoğun bir şekilde araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalara göre Türkiye'ye gelen işçi dövizlerinin büyük bir kısmı tüketime harcanmaktadır. Buna dayanarak bazı iktisatçılar şu şekilde bir yorum getirmişlerdir: işçi dövizleri 'verimli bir yatırıma' yönelmediği için ülkenin uzun vadeli iktisadi büyümesine herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. Diğer yandan işçi dövizleri ile ana makro iktisadi göstergeleri kullanarak yapılan bazı çalışmalar ise işçi dövizlerinin tüketim harcamalarına yönelmesi durumunda bile sahip oldukları çarpan etkisinden dolayı ülkenin büyüme temposunu olumlu katkı yaptıklarını göstermektedir.

Bu çalışmada işçi dövizleri ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto yöntemi ile

incelenmiştir. Ampirik sonuçlar daha önce farklı ekonometrik teknikler kullanılarak yapılan çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir. 1974 ve 2014 dönemi için, Türkiye’de işçi dövizlerinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N.: **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, Ekim 2002
- Acemoglu, D., Angrist, J.: “How Large Are Human-Capital Externalities? Evidence from Compulsory Schooling Laws”, **NBER Macroeconomics Annual**, Vol. 15, 2000, pp. 9-59, (çevrimiçi), <http://economics.mit.edu/files/3910>, 20 Haziran 2015
- Adams Jr., R. H.: Richard H. Adams, Jr., “The Effects of International Remittances on Poverty, Inequality and Development in Rural Egypt”, **Research Report No. 96, International Food Policy Research Institute**, 1991, (çevrimiçi), <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/rr86.pdf>, 18 Mayıs 2015
- Adams Jr., R. H.: **International Migration, Remittances and The Brain Drain: A Study of 24 Labor-Exporting Countries**, World Bank Policy Research Working Paper 3069, 2003, Washington DC: World Bank, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18161/multi0page.pdf?sequence=1>, 14 Ağustos 2013
- Adams, Jr., R. H., Cuecuecha, A.: “The Economic Impact of International Remittances on Poverty and Household Consumption and Investment in Indonesia”, **The World Bank East Asia and Pacific Region & Development Economics Department Development Prospects Group September 2010, Policy Research Working Paper 5433**, 2010, (çevrimiçi), <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5433>, 18 Mayıs 2015
- Adams Jr., R. H., Page, J.: “Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries?”, **World Development**, Vol. 33, No. 10, 2005, pp. 1645–1669, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/7B42d282e0-4155-de11-afac-

[001cc477ec70%7D.pdf](#), 18 Mayıs 2015

Adelman, I., Taylor, J. E.: “Is Structural Adjustment with a Human Face Possible? The Case of Mexico”, Journal of Development Studies, Vol: 26, 1990, ss. 387–407’den aktaran Dilip Ratha, “Workers’ Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance”, **Global Development Finance Striving for Stability in Development Finance: Analysis and Statistical Appendix** 2003, (çevrimiçi), http://siteresources.worldbank.org/GDFINT/Resources/334952-1257197848300/GDF_vol_1_web.pdf 18 Mayıs 2015

Adler, S.: **A Turkish Conundrum: Emigration, Politics and Development 1961 – 1980**, World Employment Programme Research Working Paper, WEP 2-26/WP 52, ILO, 1981, (çevrimiçi), 19. 05.2015, http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1981/81B09_578_engl.pdf

Alper, A. M.: **İşçi Dövizlerini Belirleyen Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Şubat 2005, (çevrimiçi), <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ahmetmuratalper.pdf>, 19.05.2015

Amuedo-Dorantes, C., Pozo, S.: “Remittances as Insurance: Evidence from Mexican Migrants”, **Northeast Universities Development Consortium Conference**, Williams College, Williamstown, MA., October 25-27, 2002, (çevrimiçi), http://web.williams.edu/Economics/neudc/papers/mexican%20remittances_july24.pdf, 18 Mayıs 2015

Amjad, R., “To the Gulf and Back: Studies on the Economic Impact of Asian Labour Migration”, New Delhi: ILO-ARTEP, 1989’de Rashid Amjad, “Economic Impact of Migration to the Middle East on the Major

Asian Labour Sending Countries: An Overview” den aktaran Robert E.B. Lucas, **International Migration and Economic Development, Lessons from Low-Income Countries**, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2005

Anwar, A. I., Mughal, M. Y.: “Motives to Remmit: Some Microeconomic Evidence from Pakistan”, **Economics Bulletin**, Vol. 32, No. 1, 2012, pp. 574-585, (çevrimiçi), <http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2012/Volume32/EB-12-V32-I1-P54.pdf>, 18 Mayıs 2015

Athukorala, P.: “The Use of Migrant Remittances In Development: Lessons From The Asian Experience”, **Journal of International Development**, Vol. 4, Issue 5, 1992, pp. 511-529, (çevrimiçi), <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jid.3380040504/abstract>, 21 Mayıs 2015

Aydaş, O. T.,
Metin-Ozcan, K.,
Neyapti, B.: “Determinants of Workers’ Remittances: The Case of Turkey”, **Emerging Markets Finance and Trade**, vol. 41, no. 3, May–June 2005, pp. 53-69, (çevrimiçi), <http://kivilcim.bilkent.edu.tr/kmozcan-10.pdf>, 18 Mayıs 2015

Azad, A. K.: “Importance of Migrants’ Remittances for Bangladesh Economy”, **International Conference on Migrant Remittances: Development Impacts, Opportunities for The Financial Sector and Future Prospects**, October 9-10, 2003, London, (çevrimiçi), http://web.worldbank.org/archive/website01040/WEB/IMAGES/O_A_AZAD.PDF, 21 Mayıs 2014

Bakırtaş, T., Kandemir, O.: “Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 18, No:3, 2010, ss. 961-974, (çevrimiçi), http://www.kefdergi.com/pdf/18_3/18_3_20.pdf, 6 Ağustos 2014

Bakırtaş, T.: Mayıs 2014 **Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Kalkınma: Küresel Kalınma Odaklı Sorunlar, Yeni Model Arayışları**, 1. Basım, Ankara, Nobel Yayınevi,

- Banerjee, B.: “The Probability, Size and Uses of Remittances from Urban to Rural Areas in India”, *Journal of Development Economics*, 16, 1984, pp. 293-311’den aktaran Richard H. Adams Jr., “The Demographic, Economic and Financial Determinants of International Remittances in Developing Countries”, **The World Bank, Development Economics Department, Development Prospects Group, Policy Research Working Paper 4583**, 2008, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6539/wps4583.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015
- Barham, B., Boucher, S.: “Migration, Remittances, and Inequality: Estimating The Net Effects of Migration on Income Distribution”, *Journal of Development Economics*, Vol. 55, 1998, pp. 307-331, (çevrimiçi), http://essays.ssrc.org/remittances_anthology/wp-content/uploads/2009/07/Topic_2_Barham_Boucher.pdf, 19 Mayıs 2015
- Becker, G.: “A Theory of Social Interactions”, *The Journal of Political Economy*, Volume 82, issue 6, Nov.-Dec. 1974, pp. 1063-1090, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/1830662?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015
- Bhagwati, J. N., Hamada, K.: “The Brain Drain, International Integration of Markets for Professionals and Unemployment: a Theoretical Analysis”, *Journal of Deleopment Economics*, Vol. 1 (1), 1974, pp. 19-42, (çevrimiçi), <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac%3A156253>, 20 Haziran 2015
- Bhagwati, J. N., Hamada, K.: “Domestic Distortions, Imperfect Information and The Brain Drain”, *Journal of Development Economics*, Vol. 2, 1975, pp. 265-279, (çevrimiçi), <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac%3A156104>, 20 Haziran 2015
- Black, R.: “Soaring Remittances Raise New Issues”, **Migration Information Source**, San Diego: Migration Policy Institute, June 2003, (çevrimiçi) <http://www.migrationpolicy.org/article/soaring->

- [remittances-raise-new-issues](#), 19 Mayıs 2014
- Brettell, C. B.,
Hollifield, J. F.: **Migration Theory: Talking Across Disciplines**, Third Edition, New York and London, Roulledge, 2000
- Brière, B., et. al.: “The Role of Destination, Gender, and Household Composition in Explaining Remittances: an Analysis for the Dominican Sierra”, **Journal of Development Economics**, 68, 2002, pp. 309 – 328, (çevrimiçi),
http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7Bea9d585d-3055-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 18 Mayıs 2015
- Buch, C. M., Kuckulenz, A.: “Worker Remittances and Capital Flows to Developing Countries”, **ZEW Centre of European Economic Research Discussion Paper No. 04-31**, Mannheim, 2004, <http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp0431.pdf>, 18 Mayıs 2015
- Bugamelli, M., Paterno, F.: “Do Workers’ Remittances Reduce The Probability of Current Account Reversals?”, **World Bank Policy Research Working Paper 3766**, 2005, (çevrimiçi),
<http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-3766>, 18 Mayıs 2015
- Castles, S., S., Miller, M. J.: **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslar arası Göç Hareketleri**, Çevirenler: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2008
- Çetin, B.: **Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı Sistemi ve Yeniden Yapılandırılması**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Mart 2004, (çevrimiçi),
<http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/bulentcetin.pdf>, 19.07.2015
- Chami, R., Fullenkamp, C.,
Jahjah, S.: “Are Immigrant Remittances Flows a Source of Capital for Development?”, **IMF Staff Papers**, Vol. 52, No. 1, 2005, (çevrimiçi),
http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7Bc68ff098-fd55-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 20 Mayıs 2015

- Corbett, J.: **Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885, 2005, (çevrimiçi)** <http://www.csiss.org/classics/content/90>, 18 Mayıs 2015
- Cox Edwards, A., Ureta, M.: “International Migration, Remittances, and Schooling: Evidence from El Salvador”, **Journal of Development Economics**, vol. 72, 2003, pp. 429–461, (çevrimiçi), <http://www.nber.org/papers/w9766.pdf>, 20 Mayıs 2015
- Çağlayan, S.: “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı 17, Güz 2006, ss. 67-91, (çevrimiçi), www.sobbiad.mu.edu.tr/index.php/asd/article/download/186/188, 18 Mayıs 2015
- Çil, N.: “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi : Yapısal Kirilma ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7 (2) 2006, ss. 162-171, (çevrimiçi), journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/106/122, 19 Mayıs 2016
- Desai, M., Kapur, D., McHale, J.: “The Fiscal Impact of the Brain Drain: Indian Emigration to the US”, **Third Annual NBER-NCAER conference, Neemraha, India, 2001**, <http://www.cgdev.org/doc/event%20docs/10.23.03%20GDN%20Conf/McHale%20-%20The%20Fiscal%20Impact%20of%20High%20S%20killed%20Emigration.pdf>, 6 Ağustos 2014
- Desai, R. M., Freinkman, L., Goldberg, I.: “Fiscal Federalism and Regional Growth: Evidence from the Russian Federation in the 1990s”, Policy Research Working Paper 3138, World Bank, Washington, DC, 2003’den aktaran **Migration and Remittances: Eastern European and Former Soviet Union**, Ed. by Ali Mansoor, Bryce Quillin, World Bank, Europe and Central Asia Region, 2006, (çevrimiçi),

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6920/384260Migration101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015

- Djajic, S.: “International Migration: Trends, Policies and Economic Impact”, Londoni Routledge, 2001, pp. 229-242’den aktaran C. Dustmann, “Why Go Back? Return Motives of Migrant Worker”, (çevrimiçi), <http://www.ucl.ac.uk/~uctpb21/pdf/Return.pdf>, 26 Ağustos 2014
- Elbadawi, I. A., Rocha, R.: “Determinants of Expatriate Workers’ Remittances in North Africa and Europe”, **The World Bank, Country Economics Department, Working Paper WPS 1038**, 1992, (çevrimiçi), <http://core.ac.uk/download/pdf/6521866.pdf>, 18 Mayıs 2015
- El-Sakka, M. I. T., McNabb, R.: “The Macroeconomic Determinants of Emigrant”, **World Development**, Vol. 27, No. 8, 1999, pp. 1493-1502, (çevrimiçi), www.elsevier.com/locate/worlddev, 18 Mayıs 2015
- Elsner, B.: “Emigration and Wages: The EU Enlargement Experiment”, **Institute for the Study of Labor, Discussion Paper Series, IZA DP No. 6111**, 2011, (çevrimiçi), <http://ftp.iza.org/dp6111.pdf>, 18 Haziran 2015
- Finn, M. G.: “Stay Rates of Foreign Doctorate Recipients from U.S. Universities”, **The Division of Science Resources Studies, the National Science Foundation**, (çevrimiçi), 1999, <https://orise.orau.gov/files/sep/stay-rates-foreign-doctorate-recipients-1999.pdf>, 15 Aralık 2014
- Freund, C., Spatafora, N.: “Remittances, Transaction Costs, and Informality”, **Journal of Development Economics**, Vol. 86, issue 2, 2008, pp. 356-366 (çevrimiçi), <https://translate.google.com.tr/#tr/en/Journal%20of%20Development%20Economics%2C%202008%2C%20vol.%2086%2C%20issue%202%2C%20ss.%20356-366>, 18 Mayıs 2015
- Funkhouser, E.: “Remittances from International Migration: A Comparison of El Salvador and Nicaragua”, **The**

- Review of Economics and Statistics**, Vol. 77, No. 1, Feb., 1995, pp. 137-146, (çevrimiçi), <http://www.jstor.org/stable/2109999>, 18 Mayıs 2015
- Germenji, E., Beka, I., Sarris, A.: “Estimating Remittance Functions For Rural-Based Albanian Emigrants”, **The European Union’s Phare ACE Programme**, 1997, (çevrimiçi), http://demografi.bps.go.id/phpfiletree/bahan/kumpulan_tugas_mobilitas_pak_chotib/kelompok_6/jurnal/germenji_beka_estimating_remittance_functions_for_rural-based_albanian_emigrants.doc, 18 Mayıs 2015
- Glytsos, N. P.: “Measuring the Income Effects of Migrant Remittances: A Methodological Approach Applied to Greece”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 42(1), 1993, pp. 131-168, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7B36272ae4-d455-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 20 Mayıs 2015
- Gökdere, A. Y.: Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978, s. 275’ten aktaran Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç - Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları / Göç Çalışmaları Dizisi, 2006
- Gresham, P. B., Smit, M.: “Gender and Remittances: The case of the Philippines, Oxfam Novib Expert Meeting on Gender and Remittances”, **Oxfam Novib Expert Meeting on Gender and Remittances**, 29–30 September 2011, The Hague, Netherlands, (çevrimiçi), <http://phillipgresham.com/docs/oxfam-novib-report-gresham-smit.pdf>, 18 Mayıs 2015
- İçduygu, A.: International Migrants Remittances in Turkey, Florence, Italy: **CARIM Research Reports, No. 07, European University Institute**, 2006, (çevrimiçi), http://www.carim.org/publications/CARIM-AS06_07-Icduygu.pdf, 17 Ocak 2016
- İçduygu, A., Kirişçi, K.: “Introduction: Turkey’s International Migration in Transition”, **Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in**

- Turkey**, Ed. by Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2009
- Jennissen, R.: “Causality Chains in the International Migration Systems Approach”, **Population Research and Policy Review**, 26(4), 2007, ss. 411 – 36 , (çevrimiçi),
<http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11113-007-9039-4> , 20 Mayıs 2015
- Karagöz, K.: ‘Workers’ Remittances and Economic Growth: Evidence from Turkey’, **Journal of Yasar University**, 4(13), pp. 1891-1908, (çevrimiçi),
http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2012/05/no13_vol4_01_karagoz.pdf , 15.05.2015
- Koç, İ., Onan, I.: “International Migrants’ Remittances and Welfare Status of the Left-Behind Families in Turkey,” **International Migration Review**, 2004, 38(1): 78-112, (çevrimiçi),
https://www.researchgate.net/publication/227652145_International_Migrants%27_Remittances_and_Welfare_Status_of_the_Left-Behind_Families_in_Turkey, 14 Ocak 2016
- Köksal, N. E.: “Determinants and Impact of The Turkish Economy of Remittances”, **Topics in Middle Eastern and North African Economies, Electronic Journal**, Volume 8, Middle East Economic Association and Loyola, University Chicago, September, 2006, (çevrimiçi),
<http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1071&context=meea>, 19.08.2015
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M. J.: International Economics, Theory & Policy, Ninth Edition, Berkeley, Princeton University of California, 2012, ss. 68-69’den aktaran Tahsin Bakırtaş, **Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Kalkınma: Küresel Kalınma Odaklı Sorunlar, Yeni Model Arayışları**, 1. Basım, Ankara, Nobel

Yayınevi, Mayıs 2014

- Le Goff, M., Ebeke, C.: “Why Migrants’ Remittances Reduce Income Inequality In Some Countries And Not In Others?”, **Centre d'Etudes et de Recherches sur le Développement International (CERDI), Working Paper 200919**, 2009, (çevrimiçi), <https://ideas.repec.org/p/cdi/wpaper/1094.html>, 18 Mayıs 2015
- Lianos, T. P.: “Factors Determining Migrant Remittances: The Case of Greece”, **International Migration Review**, Vol. 31, No. 1, 1997, pp. 72-87, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/2547258?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015
- Lipton, M.: “Migration From Rural Areas of Poor Countries: The Impact On Rural Productivity and Income Distribution”, **World Development**, 8, 1980, pp. 1–24’ten aktaran R. H. Adams Jr., J. Page, “Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries?”, **World Development**, Vol. 33, No. 10, 2005, pp. 1645–1669, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7B42d282e0-4155-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 18 Mayıs 2015
- Lucas, R. E. B.: “Emigration to South Africa's Mines”, **The American Economic Review**, Vol. 77, Issue 3, 1987, pp. 313-330, (çevrimiçi), http://www.ssrc.org/workspace/images/crm/new_publication_3/%7B52de4a17-8650-de11-afac-001cc477ec70%7D.pdf, 18 Haziran 2015
- Lucas, R. E. B.: **International Migration and Economic Development, Lessons from Low-Income Countries**, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2005
- Lowell, B. L.,
De La Garza, R. O.: “The Developmental Role of Remittances in US Latino Communities and in Latin American

- Countries”, a Final Project Report, **Inter-American Dialogue**, 2000, (çevrimiçi), <http://www.thedialogue.org/PublicationFiles/Final%20report.pdf>, 18 Mayıs 2015
- Lowell, B. L.: “Skilled Migration Abroad or Human Capital Flight?”, **Migration Information Source**, San Diego: Migration Policy Institute, 2003, (çevrimiçi), <http://www.migrationpolicy.org/article/skilled-migration-abroad-or-human-capital-flight>, 25 Haziran 2014
- McMahon, W. M., “Education and Development: Measuring the Social Benefits”, Oxford University Press, 1999’den aktaran G. Williams, Book Review, **The Economic Journal**, Vol. 111, No. 472, 2001, pp. F532-F533, (çevrimiçi), <https://www.econbiz.de/Record/macmahon-walter-w-education-and-development-measuring-the-social-benefits-oxford-oxford-univ-press-2000-williams-gareth/10001604293>, 18 Ağustos 2015
- Martin, P. L.: “Migration and Development: Toward Sustainable Solutions”, **International Institute for Labour Studies (International Labour Organization) Discussion Paper DP/153/2004**, 2004, Geneva, (çevrimiçi), http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_193625.pdf, 18 Mayıs 2015
- Martin, P. L.: “The Effects Of Migration On Sending Countries:A Comparison of Mexico And Turkey”, **Well-Being and Social Policy**, Vol. 2, Bun. 2, 2006, pp. 89-101, (çevrimiçi), http://well-being.ciss.org.mx/?mod=2006_num_2_en, 12 Haziran 2015
- Massey, D. S., et. al.: “Theories of International Migration: aReview and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19(3), 1993, ss. 431-466, çevirenler Saniye Dedeoğlu et. al., “Uluslar arası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi”, **Göç Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ekim 2014, ss. 11-46, (çevrimiçi),

<http://docplayer.biz.tr/12070639-Uluslararası-göç-kuramlarının-bir-değerlendirmesi.html>, 21 Mayıs 2015

- Mishra, P.: “Emigration and wages in source countries: Evidence from Mexico”, **Journal of Development Economics**, Vol. 82, Issue 1, 2007, pp. 180-199, (çevrimiçi), <https://ideas.repec.org/a/eee/deveco/v82y2007i1p180-199.html>, 18 Haziran 2015
- El Mouhoub, M., Oudinet, J., Unan E.: “Migration and Remittances in the Mediterranean Basin: The Case of Turkey”, Paris, France: **Working Paper, CEPN-CNRS, No. 2006-10; Centre d’Economie de l’Université de Paris Nord**, 2006, (çevrimiçi), http://www.univ-paris13.fr/cepn/IMG/pdf/wp2006_10.pdf, 17 Ocak 2016
- Murrugarra, E.: “Public Transfers and Migrants’ Remittances: Evidence from the Recent Armenian Experience”, **World Bank Economists’ Forum**, 2001, (çevrimiçi), <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.381.2918&rep=rep1&type=pdf>, 19 Mayıs 2015
- Niimi, Y., Hung Pham, T., Reilly, B.: “Determinants of Remittances: Recent Evidence Using Data on Internal Migrants in Vietnam”, **The World Bank, Development Economics Department, Development Prospects Group, Policy Research Working Paper 4586**, 2008, (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6529/wps4586.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015
- Nusair, S.A.: “Testing The Validity of Purchasing Power Parity For Asian Countries During The Current Floa”, **Journal of Economic Development**, Volume 28, Number 2, December 2003, pp. 129-147, (çevrimiçi), <http://www.jed.or.kr/full-text/28-2/Nusair.PDF>, 12 Aralık 2015
- Osili, U. O.: “Remittances and Savings from International Migration: Theory and Evidence Using a Matched Sample”, **Journal of Development Economics**, vol.

- 83, 2007, pp. 446–465, (çevrimiçi),
http://essays.ssrc.org/remittances_anthology/wp-content/uploads/2009/08/Topic_10_Osili_2007.pdf,
18 Mayıs 2015
- Özer, M., Taban, S.: **Modern Konjunktur Teorileri**, 2. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006
- Paine, S.: “Exporting Workers: The Turkish Case”, **Department of Applied Economics, University of Cambridge Occasional Papers no. 41**, 1974, (çevrimiçi),
<http://trove.nla.gov.au/work/10863833?selectedversion=NBD23858272>, 2 Ocak 2016
- Piore, M. J.: “The Shifting Grounds for Immigration”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 485, Mayıs 1986, ss. 23-33, (çevrimiçi),
http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/SummerSchool2013/readings/Kaczmarczyk_Reading%20.pdf, 20 Mayıs 2015
- Piracha, M., Saraogi, A.: “Motivations for Remittances: Evidence from Moldova”, **IZA Discussion Paper Series**, IZA DP No. 5467, January 2011 (çevrimiçi),
<http://ftp.iza.org/dp5467.pdf>, 18 Mayıs 2015, s. 21
- Puri, S., Ritzema, T.: Shivani Puri, Tineke Ritzema, “Migrant Worker Remittances, Micro-Finance and the Informal Economy: Prospects and Issues”, **Working Paper N/21, Enterprise and Cooperative Development Department, Social Finance Unit, International Labour Organization**, Geneva, 1999, (çevrimiçi),
http://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_117997.pdf,
18 Mayıs 2015
- Rapoport, H., Docquier, F.: “The Economics of Migrants’ Remittances”, **IZA Discussion Paper Series**, IZA DP No. 1531, March 2005, (çevrimiçi),
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=690144, 18 Mayıs 2015

- Ratha, D.: “Workers’ Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance”, **Global Development Finance Striving for Stability in Development Finance: Analysis and Statistical Appendix** 2003, (çevrimiçi), http://siteresources.worldbank.org/GDFINT/Resources/334952-1257197848300/GDF_vol_1_web.pdf 18 Mayıs 2015
- Ratha, D.: “Leveraging Remittances for Development”, **The Second Plenary Meeting of the Leading Group on Solidarity Levies to Fund Development**, Oslo, February 6-7, 2007, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/LeveragingRemittancesForDevelopment.pdf>, 21 Mayıs 2015
- Regets, M. C.: “Research and Policy Issues in High-Skilled International Migration: A Perspective with Data from the United States”, **IZA, Discussion Paper No. 366**, 2001, (çevrimiçi), http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=285424, 03 Kasım 2014
- Rodriguez, E. R.: “International Migration and Income Distribution in the Philippines”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 46, No. 2, 1998, pp. 329-350, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/10.1086/452341?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015
- Ruffin, R. J.: “Trade and factor movements with three factors and two goods”, **Economics Letters**, Volume 7, Issue 2, 1981, pp. 177-182, (çevrimiçi), <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0165176587901133>, 20 Ocak 2016
- Sallan-Gül, S.: “Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye’de Göçmenlere Yönelik Yardımlar”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt 23-24, 2001-2002, ss. 79-93, (çevrimiçi), http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/1c25d6a4438e452_ek.pdf?dergi=%DDnsan%20Haklar%FD%20Y%FDII%FD%F0%FD, 18 Mayıs 2015

- Secondi, G.: “Private Monetary Transfers in Rural China: Are Families Altruistic?”, **Journal of Development Studies**, 33, 1997, pp. 487-511’den aktaran Matloob Piracha, Amrita Saraogi, “Motivations for Remittances: Evidence from Moldova”, **IZA Discussion Paper Series**, IZA DP No. 5467, January 2011, (çevrimiçi), <http://ftp.iza.org/dp5467.pdf>, 18 Mayıs 2015
- Stark, O., Bloom, D. E.: “The New Economics of Labor Migration”, **The American Economic Review**, Vol. 75, No. 2, Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association, 1985, pp. 173-178, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/1805591?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015
- Stark, O., Lucas, R. E.: “Motivations to Remit: Evidence from Botswana”, **Journal of Political Economy**, Vol. 93, No. 5, October 1985, pp. 901-918, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/1833062?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015
- Stark, O., Taylor, J. E.: “Relative deprivation and international migration”, **Demography**, 26(1), 1989, ss. 1–14, (çevrimiçi), <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2737350>, 20 Mayıs 2015
- Stark, O., et. al.: “Remittances and Inequality”, **The Economic Journal**, Vol. 96, No. 383, 1986, pp. 722-740, (çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/2232987?seq=1#page_scan_tab_contents, 18 Mayıs 2015
- Straubhaar, T.: “The Determinants of Workers’ Remittances: The Case of Turkey”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, Volume 122, Issue 4, December 1986, pp. 728-740, (çevrimiçi),

<http://link.springer.com/article/10.1007/BF02707858>

, 18 Mayıs 2015

Swamy, G.:

“International migrant workers' remittances: Issues and prospects”, Sta□ Working Paper No. 481, The World Bank, Washington, DC, 1981’den aktaran Mohammed I. T. El-Sakka, Robert McNabb, “The Macroeconomic Determinants of Emigrant”, **World Development**, Vol. 27, No. 8, 1999, pp. 1493-1502, (çevrimiçi), www.elsevier.com/locate/worlddev, 18 Mayıs 2015

Taylor, J. E., et. al.:

“Remittances, Inequality and Poverty: Evidence from Rural Mexico”, **Agriculture and Resource Economics Working Papers**, Department of Agricultural and Resource Economics, University of California, Working paper 05-003, Davis, 2005, (çevrimiçi), <https://escholarship.org/uc/item/9s14452d#page-6>, 18 Mayıs 2015

Taylor, J. E.:

“International Migration and Economic Development”, **International Symposium on International Migration and Development, Population Division, Department of Economics and Social Affairs, United Nation Secretariat**, Turin, Italy, 2006, (çevrimiçi), http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P09_SYMP_Taylor.pdf, 20 Mayıs 2014

Tansel, A., Yaşar, P.:

Macroeconomic Impact of Remittances on Output Growth: Evidence from Turkey, IZA Discussion Paper No. 5376, December 2010, (çevrimiçi), <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/51603/1/670106682.pdf>, 14 Ocak 2016

Toda, H. Y., Yamamoto, T.:

"Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process", *Journal of Econometrics*, 66, 1995, pp 225-250, (çevrimiçi), <https://ideas.repec.org/a/eee/econom/v66y1995i1->

[2p225-250.html](#), 15 Haziran 2016

Unay, C.: **Ekonomik Konjunktur Teori-Analiz-Tahmin**, 6. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2001

Yalçın, C.: **Göç Sosyolojisi**, Anı, Ankara, 2004

Yang, D.: “International Migration, Remittances, and Household Investment: Evidence From Philippine Migrants’ Exchange Rate Shocks”, **NBER Working Paper Series, Working Paper 12325**, 2006, (çevrimiçi), <http://www.nber.org/papers/w12325.pdf>, 20 Mayıs 2015

2006 World Bank, Migration and Development Brief 2, Development Prospects Group, Migration and Remittances Team, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationDevelopmentBriefingNov2006.pdf>, 18 Mayıs 2015

2008 World Bank, Migration and Development Brief 5, Development Prospects Group, Migration and Remittances Team, July 10, (çevrimiçi), http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MD_Brief5.pdf, 18 Mayıs 2015

2009 World Bank, Migration and Development Brief 11, Development Prospects Group, Migration and Remittances Team, July 10, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationAndDevelopmentBrief11.pdf>, 18 Mayıs 2015

2012 World Bank, Migration and Development Brief 18, Migration and Remittances Unit, April 23, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MigrationandDevelopmentBrief18.pdf>, 18 Mayıs 2015

2015 World Bank, Migration and Development Brief 24, Migration and Remittances Team, Development

- Prospects Group, April 13, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief24.pdf>, 18 Mayıs 2015
- 2004 World Bank, **International Migration by Educational Attainment (1990-2000) - Release 1.1**, Policy Research Working Paper, n. 3382, (çevrimiçi), [http://www.researchgate.net/publication/228739789_International_Migration_by_Educational_Attainment_\(1990-2000\)-Release_1.1](http://www.researchgate.net/publication/228739789_International_Migration_by_Educational_Attainment_(1990-2000)-Release_1.1), 20 Haziran 2015
- 2006 World Bank, **Economic Implications of Remittances and Migration, Global Economic Prospects**, (çevrimiçi), <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEParchives/GEP2006/343200GEP02006.pdf> , 18 Mayıs 2015
- 2006 World Bank, Europe and Central Asia Region, **Migration and Remittances: Eastern European and Former Soviet Union**, Ed. by A. Mansoor, Bryce Q., (çevrimiçi), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6920/384260Migration101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1>, 18 Mayıs 2015
- 2015 World Bank Data Bank, (çevrimiçi), <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Turkey.pdf>, 12 Haziran 2015
- 2006 Organization for Economic Co-operation and Development, **International Migration Outlook, Annual Report**, (çevrimiçi), http://en.istat.it/istat/eventi/2006/ocse/ocse_migration_report_2006.pdf, 18 Mayıs 2015
- 2013 International Organization for Migration (IOM), **World Migration Report 2013 Migrant Well-being and Development**, France, (çevrimiçi), <http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2013>

- [_EN.pdf](#), 21 Mayıs 2015
- 2014 **Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı,**
(çevrimiçi), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=109>, 18
Temmuz 2014
- 2016 **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası,** (çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Bottom+Menu/Diger+Faaliyetler>, 1
Haziran 2016
- 2014 **Centre for Women's Research, Sri Lanka,**
(çevrimiçi), <http://www.cenwor.lk/migration.html>,
22 Temmuz 2014
- 2014 **Sri Lanka Bureau of Foreign Employment**
(çevrimiçi), <http://www.slbfe.lk/downloads/statis/17.pdf>, 21
Temmuz 2014

EK: Eviews Çıktıları

$$p_{\max} = 3$$

Null Hypothesis: LREM has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=3)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-1.729729	0.7193
Test critical values:	1% level	-4.205004	
	5% level	-3.526609	
	10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LREM)

Method: Least Squares

Date: 04/25/16 Time: 18:32

Sample (adjusted): 1975 2014

Included observations: 40 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LREM(-1)	-0.153029	0.088470	-1.729729	0.0920
C	3.423550	1.987988	1.722118	0.0934
@TREND("1974")	-0.006527	0.004692	-1.391097	0.1725
R-squared	0.077913	Mean dependent var		-0.039056
Adjusted R-squared	0.028070	S.D. dependent var		0.266509
S.E. of regression	0.262742	Akaike info criterion		0.236748
Sum squared resid	2.554228	Schwarz criterion		0.363413
Log likelihood	-1.734950	Hannan-Quinn criter.		0.282546

F-statistic	1.563176	Durbin-Watson stat	1.585360
Prob(F-statistic)	0.222989		

Null Hypothesis: D(LREM) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=3)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-5.262263	0.0001
Test critical values:	1% level	-3.610453	
	5% level	-2.938987	
	10% level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LREM,2)

Method: Least Squares

Date: 04/25/16 Time: 18:33

Sample (adjusted): 1976 2014

Included observations: 39 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LREM(-1))	-0.852891	0.162077	-5.262263	0.0000
C	-0.029835	0.043665	-0.683275	0.4987

R-squared	0.428054	Mean dependent var	0.003878
Adjusted R-squared	0.412596	S.D. dependent var	0.351940
S.E. of regression	0.269735	Akaike info criterion	0.267168
Sum squared resid	2.692012	Schwarz criterion	0.352479
Log likelihood	-3.209785	Hannan-Quinn criter.	0.297777
F-statistic	27.69141	Durbin-Watson stat	2.042741

Prob(F-statistic) 0.000006

$$P_{\max} = \left[12 * \left(\frac{T}{100} \right)^{1/4} \right] = \left[12 * \left(\frac{41}{100} \right)^{1/4} \right] = 1,23$$

Null Hypothesis: LREM has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=1)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.729729	0.7193
Test critical values:		
1% level	-4.205004	
5% level	-3.526609	
10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LREM)

Method: Least Squares

Date: 05/04/16 Time: 19:14

Sample (adjusted): 1975 2014

Included observations: 40 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LREM(-1)	-0.153029	0.088470	-1.729729	0.0920
C	3.423550	1.987988	1.722118	0.0934
@TREND("1974")	-0.006527	0.004692	-1.391097	0.1725
R-squared	0.077913	Mean dependent var		-0.039056
Adjusted R-squared	0.028070	S.D. dependent var		0.266509

S.E. of regression	0.262742	Akaike info criterion	0.236748
Sum squared resid	2.554228	Schwarz criterion	0.363413
Log likelihood	-1.734950	Hannan-Quinn criter.	0.282546
F-statistic	1.563176	Durbin-Watson stat	1.585360
Prob(F-statistic)	0.222989		

Null Hypothesis: D(LREM) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=1)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-5.262263	0.0001
Test critical values:	1% level	-3.610453	
	5% level	-2.938987	
	10% level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LREM,2)

Method: Least Squares

Date: 05/04/16 Time: 19:15

Sample (adjusted): 1976 2014

Included observations: 39 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LREM(-1))	-0.852891	0.162077	-5.262263	0.0000
C	-0.029835	0.043665	-0.683275	0.4987
R-squared	0.428054	Mean dependent var		0.003878
Adjusted R-squared	0.412596	S.D. dependent var		0.351940

S.E. of regression	0.269735	Akaike info criterion	0.267168
Sum squared resid	2.692012	Schwarz criterion	0.352479
Log likelihood	-3.209785	Hannan-Quinn criter.	0.297777
F-statistic	27.69141	Durbin-Watson stat	2.042741
Prob(F-statistic)	0.000006		

$$p_{\max} = 3$$

Null Hypothesis: LREM has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 1 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

		Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic		-1.890965	0.6406
Test critical values:	1% level	-4.205004	
	5% level	-3.526609	
	10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.063856
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.076731

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LREM)

Method: Least Squares

Date: 04/25/16 Time: 18:39

Sample (adjusted): 1975 2014

Included observations: 40 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LREM(-1)	-0.153029	0.088470	-1.729729	0.0920
C	3.423550	1.987988	1.722118	0.0934
@TREND("1974")	-0.006527	0.004692	-1.391097	0.1725
R-squared	0.077913	Mean dependent var		-0.039056
Adjusted R-squared	0.028070	S.D. dependent var		0.266509
S.E. of regression	0.262742	Akaike info criterion		0.236748
Sum squared resid	2.554228	Schwarz criterion		0.363413
Log likelihood	-1.734950	Hannan-Quinn criter.		0.282546
F-statistic	1.563176	Durbin-Watson stat		1.585360
Prob(F-statistic)	0.222989			

Null Hypothesis: D(LREM) has a unit root

Exogenous: Constant

Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-5.297277	0.0001
Test critical values:		
1% level	-3.610453	
5% level	-2.938987	
10% level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.069026
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.074096

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LREM,2)

Method: Least Squares

Date: 04/25/16 Time: 18:40

Sample (adjusted): 1976 2014

Included observations: 39 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LREM(-1))	-0.852891	0.162077	-5.262263	0.0000
C	-0.029835	0.043665	-0.683275	0.4987
R-squared	0.428054	Mean dependent var		0.003878
Adjusted R-squared	0.412596	S.D. dependent var		0.351940
S.E. of regression	0.269735	Akaike info criterion		0.267168
Sum squared resid	2.692012	Schwarz criterion		0.352479
Log likelihood	-3.209785	Hannan-Quinn criter.		0.297777
F-statistic	27.69141	Durbin-Watson stat		2.042741
Prob(F-statistic)	0.000006			

$$p_{\max} = 3$$

Null Hypothesis: LGDP has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.071782	0.5452
Test critical values:		
1% level	-4.205004	
5% level	-3.526609	
10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LGDP)

Method: Least Squares

Date: 05/17/16 Time: 11:51

Sample (adjusted): 1975 2014

Included observations: 40 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LGDP(-1)	-0.197786	0.095467	-2.071782	0.0453
C	5.023422	2.414552	2.080478	0.0445
@TREND("1974")	0.010669	0.005089	2.096317	0.0430
R-squared	0.109643	Mean dependent var		0.044562
Adjusted R-squared	0.061516	S.D. dependent var		0.160844
S.E. of regression	0.155818	Akaike info criterion		-0.808218
Sum squared resid	0.898332	Schwarz criterion		-0.681552
Log likelihood	19.16436	Hannan-Quinn criter.		-0.762420
F-statistic	2.278187	Durbin-Watson stat		2.009254
Prob(F-statistic)	0.116664			

Null Hypothesis: D(LGDP) has a unit root

Exogenous: None

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=3)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.341769	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.625606	
5% level	-1.949609	
10% level	-1.611593	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LGDP,2)

Method: Least Squares

Date: 05/17/16 Time: 11:54

Sample (adjusted): 1976 2014

Included observations: 39 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LGDP(-1))	-1.020522	0.160921	-6.341769	0.0000
R-squared	0.513990	Mean dependent var		-0.004684
Adjusted R-squared	0.513990	S.D. dependent var		0.240589
S.E. of regression	0.167725	Akaike info criterion		-0.707674
Sum squared resid	1.069005	Schwarz criterion		-0.665019
Log likelihood	14.79964	Hannan-Quinn criter.		-0.692370
Durbin-Watson stat	2.006382			

$$p_{\max} = \left[12 * \left(\frac{T}{100} \right)^{1/4} \right] = \left[12 * \left(\frac{41}{100} \right)^{1/4} \right] = 1, 23$$

Null Hypothesis: LGDP has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=1)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.071782	0.5452
Test critical values:		
1% level	-4.205004	
5% level	-3.526609	
10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LGDP)

Method: Least Squares

Date: 05/17/16 Time: 11:56

Sample (adjusted): 1975 2014

Included observations: 40 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LGDP(-1)	-0.197786	0.095467	-2.071782	0.0453
C	5.023422	2.414552	2.080478	0.0445
@TREND("1974")	0.010669	0.005089	2.096317	0.0430
R-squared	0.109643	Mean dependent var		0.044562
Adjusted R-squared	0.061516	S.D. dependent var		0.160844
S.E. of regression	0.155818	Akaike info criterion		-0.808218
Sum squared resid	0.898332	Schwarz criterion		-0.681552
Log likelihood	19.16436	Hannan-Quinn criter.		-0.762420
F-statistic	2.278187	Durbin-Watson stat		2.009254
Prob(F-statistic)	0.116664			

$$p_{\max} = \left[12 * \left(\frac{T}{100} \right)^{1/4} \right] = \left[12 * \left(\frac{41}{100} \right)^{1/4} \right] = 1,23$$

Null Hypothesis: D(LGDP) has a unit root

Exogenous: None

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=1)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.341769	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.625606	
5% level	-1.949609	
10% level	-1.611593	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LGDP,2)

Method: Least Squares

Date: 05/17/16 Time: 11:59

Sample (adjusted): 1976 2014

Included observations: 39 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LGDP(-1))	-1.020522	0.160921	-6.341769	0.0000
R-squared	0.513990	Mean dependent var		-0.004684
Adjusted R-squared	0.513990	S.D. dependent var		0.240589
S.E. of regression	0.167725	Akaike info criterion		-0.707674
Sum squared resid	1.069005	Schwarz criterion		-0.665019
Log likelihood	14.79964	Hannan-Quinn criter.		-0.692370
Durbin-Watson stat	2.006382			

Null Hypothesis: LGDP has a unit root

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-2.124178	0.5171
Test critical values:		
1% level	-4.205004	
5% level	-3.526609	
10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.022458
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.023945

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LGDP)

Method: Least Squares

Date: 05/17/16 Time: 12:00

Sample (adjusted): 1975 2014

Included observations: 40 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LGDP(-1)	-0.197786	0.095467	-2.071782	0.0453
C	5.023422	2.414552	2.080478	0.0445
@TREND("1974")	0.010669	0.005089	2.096317	0.0430
R-squared	0.109643	Mean dependent var		0.044562
Adjusted R-squared	0.061516	S.D. dependent var		0.160844
S.E. of regression	0.155818	Akaike info criterion		-0.808218
Sum squared resid	0.898332	Schwarz criterion		-0.681552
Log likelihood	19.16436	Hannan-Quinn criter.		-0.762420
F-statistic	2.278187	Durbin-Watson stat		2.009254
Prob(F-statistic)	0.116664			

Null Hypothesis: D(LGDP) has a unit root

Exogenous: None

Bandwidth: 3 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-6.352538	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.625606	
5% level	-1.949609	

10% level

-1.611593

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.027410
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.032546

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LGDP,2)

Method: Least Squares

Date: 05/17/16 Time: 12:01

Sample (adjusted): 1976 2014

Included observations: 39 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LGDP(-1))	-1.020522	0.160921	-6.341769	0.0000

R-squared	0.513990	Mean dependent var	-0.004684
Adjusted R-squared	0.513990	S.D. dependent var	0.240589
S.E. of regression	0.167725	Akaike info criterion	-0.707674
Sum squared resid	1.069005	Schwarz criterion	-0.665019
Log likelihood	14.79964	Hannan-Quinn criter.	-0.692370
Durbin-Watson stat	2.006382		

$$P_{\max} = \left[12 * \left(\frac{T}{100} \right)^{1/4} \right] = \left[12 * \left(\frac{41}{100} \right)^{1/4} \right] = 1, 23$$

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LGDP LREM

Exogenous variables: C

Date: 05/18/16 Time: 12:35

Sample: 1974 2014

Included observations: 40

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-62.06503	NA	0.084375	3.203252	3.287696	3.233784
1	18.57021	149.1752*	0.001830*	-0.628511*	-0.375179*	-0.536914*

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

$$p_{\max} = 3$$

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LGDP LREM

Exogenous variables: C

Date: 05/18/16 Time: 12:33

Sample: 1974 2014

Included observations: 38

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-59.81433	NA	0.088713	3.253386	3.339575	3.284051
1	16.97267	141.4497	0.001925	-0.577509	-0.318943*	-0.485513*
2	19.20107	3.870375	0.002119	-0.484267	-0.053323	-0.330940
3	25.31202	9.970497*	0.001906*	-0.595369*	0.007952	-0.380712

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

$$\log GDP_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \log REM_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \alpha_{2j} \log REM_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \log GDP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \beta_{2j} \log FGDP_{t-j} + e_{1t}$$

System: UNTITLED

Estimation Method: Seemingly Unrelated Regression

Date: 06/04/16 Time: 00:32

Sample: 1976 2014

Included observations: 39

Total system (balanced) observations 39

Linear estimation after one-step weighting matrix

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	5.175804	2.532158	2.044029	0.0488
C(2)	0.839776	0.161166	5.210626	0.0000
C(3)	0.067990	0.155455	0.437363	0.6646
C(4)	-0.182283	0.091986	-1.981628	0.0557
C(5)	0.057742	0.100127	0.576688	0.5679
Determinant residual covariance		0.021373		

$$\text{Equation: } LGDP = C(1) + C(2)*LGDP(-1) + C(3)*LGDP(-2) + C(4)*LREM(-1) + C(5)*LREM(-2)$$

Observations: 39

R-squared	0.945388	Mean dependent var	26.33944
Adjusted R-squared	0.938963	S.D. dependent var	0.633757
S.E. of regression	0.156575	Sum squared resid	0.833530
Durbin-Watson stat	1.995753		

$$H_0 : C(4) = C(5) = 0$$

Wald Test:

System: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	7.303964	2	0.0259

Null Hypothesis: C(4)=C(5)=0

Null Hypothesis Summary:

Normalized Restriction (= 0)	Value	Std. Err.
C(4)	-0.182283	0.091986
C(5)	0.057742	0.100127

Restrictions are linear in coefficients.

$$\log REM_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \log REM_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \alpha_{2j} \log REM_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \log GDP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \beta_{2j} \log FGDP_{t-j} + e_{2t}$$

System: UNTITLED

Estimation Method: Seemingly Unrelated Regression

Date: 06/04/16 Time: 00:35

Sample: 1976 2014

Included observations: 39

Total system (balanced) observations 39

Linear estimation after one-step weighting matrix

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(6)	9.262863	4.253476	2.177716	0.0365
C(7)	-0.328634	0.270724	-1.213906	0.2331
C(8)	0.163913	0.261131	0.627704	0.5344
C(9)	1.101871	0.154517	7.131048	0.0000

C(10) -0.329407 0.168191 -1.958533 0.0584

Determinant residual covariance 0.060306

Equation: LREM=C(6)+C(7)*LGDP(-1)+C(8)*LGDP(-2)+C(9)*LREM(-1)
 +C(10)*LREM(-2)

Observations: 39

R-squared	0.846602	Mean dependent var	21.70198
Adjusted R-squared	0.828556	S.D. dependent var	0.635204
S.E. of regression	0.263011	Sum squared resid	2.351948
Durbin-Watson stat	2.114052		

$H_0 : C(7) = C(8) = 0$

Wald Test:

System: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
Chi-square	3.653398	2	0.1609

Null Hypothesis: C(7)=C(8)=0

Null Hypothesis Summary:

Normalized Restriction (= 0)	Value	Std. Err.
C(7)	-0.328634	0.270724
C(8)	0.163913	0.261131

Restrictions are linear in coefficients.